

HAGYOMÁNYOK ÉS KIHÍVÁSOK IX.
ORSZÁGOS KÖNYVTÁRSZAKMAI NAP, 2021

HAGYOMÁNYOK ÉS KIHÍVÁSOK IX.

ORSZÁGOS KÖNYVTÁRSZAKMAI NAP, 2021

Szerkesztette:
Szabó Panna és Székelyné Török Tünde

ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
Budapest, 2022

Hagyományok és kihívások IX. Országos Könyvtárszakmai Nap, 2021

Szerkesztette:
Szabó Panna, Székelyné Török Tünde

A tanulmányokat lektorálta: Keveházi Katalin, Kóródy Judit

A 2021. augusztus 26-án tartott konferenciát a Nemzeti Kulturális Alap, a Monguz Informatiótechnológiai Kft., a ProQuest és az Egyetemi Könyvtárért Alapítvány támogatta. A kiadvány Belváros-Lipótváros, Budapest Főváros V. kerület Önkormányzata támogatásával, az Egyetemi Könyvtárért Alapítvány közreműködésével valósult meg.

ISBN 978-963-489-531-2
DOI: https://doi.org/10.21862/HagyKihiv_2021

© A szerzők és a szerkesztők, 2022

A kötet elektronikus formában elérhető az ELTE repozitóriumában: <https://edit.elte.hu>

Kiadta az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
Felelős vezető: Kulcsár Szabó Ernőné Gombos Annamária
1053 Budapest, Ferenciek tere 6.
<http://konyvtar.elte.hu>

**Egyetemi
Könyvtárért
Alapítvány**

Tartalom

SZIKLAI PÉTER: Köszöntő.....	7
Felsőoktatási könyvtárak és a pandémia: kerekasztal-beszélgetés.....	9
Zárva is nyitva: középpontban a felhasználó	
FEHÉR MIKLÓS: A Könyvtári Intézet tájékoztató, kompetenciabővítő és információs szolgáltatásai a pandémia időszakában, 2020. március – 2021. augusztus.....	13
GARAMVÖLGYI LÁSZLÓ: A zárt ajtók mögött.....	23
BAKONYI VERONIKA, PATAKI FRUzsINA: „KellEgyCsomóKönyv”. A Kellegykönyv szolgáltatás az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltárban.....	33
SIMON ANDRÁS: A jövő könyvtári szolgáltatásai már itt vannak – új adatmodellek és megoldások a Qulto szoftverekben.....	49
Muzeális dokumentumok korszerű könyvtári kezelése	
FARKAS GÁBOR FARKAS: Kódexek és töredékek Magyarországon. A Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása (MKDNY) pilot-programja (2021–2022).....	71
RÉDEY-KERESZTÉNY JÚLIA, VRABÉLY MÁRK: A budapesti Egyetemi Könyvtár antikvaállományának feldolgozási munkálatai. Első tanulságok.....	79
MOLNÁR ANDREA: Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémián.....	103
JAKAB EMESE, BOR BALÁZS: Muzeális gyűjtemények láthatósága – a DEENK galériáinak fejlesztése.....	115
MIHÁLY ESZTER: Kézírtos források digitális feldolgozása a közgyűjteményi szférában.....	125
Kötetünk szerzői.....	143

Köszöntő

Tisztelt Résztevők! Tisztelt Előadók! Kedves Érdeklődők!

Nagy örömmel köszöntöm Önöket az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltárának szakmai konferenciáján, amely különleges, hibrid formában ugyan, de a már megszokott *Hagyományok és kihívások* sorozat kilencedik alkalmaként került megrendezésre.

Rendhagyó eseménynek lehetünk részesei abban az értelemben is, hogy az elmúlt időszak jelentős mértékben alakította át nem csupán környezetünket és szokásainkat, de azokat a kérdéseket is, amelyekről gondolkodunk, és amelyek közös szakmai tanácskozásaink során megvitatásra kerülnek. Talán nem fér hozzá kétség, hogy szakmai értelemben intézményünk egésze – és valamennyiünk számára – az egyik legnagyobb kihívást a koronavírus-járvány megkövetelte digitális átállás jelentette, amelynek meghatározó elvárása volt, hogy bármely területen változatlan színvonalat legyünk képesek képviselni. Ennek kapcsán külön nehézséget jelentett, hogy a digitalizációs követelményeknek való gyors és hatékony megfelelés nem csupán a korábbi offline folyamatok digitális csatornákra történő áthelyezésével, hanem új készségek és kompetenciák elsajátításának igényével is járt. Mindez jelentős feladatot hárított az egyénekre, ugyanakkor közös erővel és komoly elhivatottsággal jelentős eredmények születhettek.

Kedves Résztevők!

Ahogy Egyetemünk egészének, úgy az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltárának is vitathatatlan törekvése, hogy a magas szintű elvárásoknak maradéktalanul megfelelni képes, kifogástalan színvonalú szolgáltatásokat nyújtson. Ez olyan törekvés, amely megköveteli a körülmények előre látható vagy épp váratlan változásaira való hatékony és rugalmas válaszadást, amelynek eredményeként saját szakmai elégedettségünk biztosításán túl, a kiemelkedő szolgáltatásnyújtás is megvalósulhat.

Ez természetesen összetett feladat, hiszen korunk különös jellemzője, hogy bár a megoldásokat rejtő adatok és információk tekintélyes mennyiségben állnak rendelkezésre, azok professzionális feldolgozása legalább annyi erőforrást és szakértelmet igényel, mint az információk beszerzése. Ezért olyan nélkülözhetetlen a magas színvonalú, tudományos igényű munka és a rendszeres szakmai tanácskozás, amelyek képessé tehetnek a kihívások kezelésére. Öszinte meggyőződésem,

hogy tudásátadás és információmegosztás szempontjából a maihoz hasonló események központi jelentőséggel bírnak, hiszen értő szakmai közeget biztosítanak az aktuális nehézségek és potenciális megoldási lehetőségeik megtárgyalására. A közös gondolkodás eredményeként így olyan szinergiák is kialakulhatnak, amelyek érdemben járulnak hozzá a jobb eredmények eléréséhez.

A mai nap hamarosan következő kerekasztalbeszélgetését és előadásait tekintve megvitásra kerülnek a felsőoktatási könyvtárak és a pandémia összefüggései, a már említett digitális átállás témaköre, valamint a felhasználók központi szerepének biztosítását, az ügyfélközpontú működést és a muzeális dokumentumok korszerű könyvtári kezelését illető kérdések is.

A konferencia és annak teljes programja jól láthatóan a megszokott módon gondoskodik hagyomány és innováció egybeszövéséről, könnyedén, mégis kellő határozottsággal képviselve a haladás szükségességét könyvtárszakmai területen is. Ez a fajta elhivatottság és a fejlődés iránti folyamatos igény olyan értéket képviselnek, amelyre méltán lehetünk büszkék.

A megkezdett gondolatmenetet folytatva, ezúton szeretnék köszönetet mondani a konferencia szervezéséért a megvalósításban részt vevő minden érintettnek, aki munkájával és szakértelmével hozzájárult az esemény létrejöttéhez. Külön köszönetemet szeretném kifejezni továbbá a kerekasztal-beszélgetés résztvevőinek és a szakmai előadóknak, akik tevékenyen gondoskodnak arról, hogy az összegyűjtött tapasztalat a hallgatóság közös tudáskincsévé váljon. Végezetül, köszönöm az esemény vendégeinek, hogy személyes vagy online jelenlétükkel megtisztelik az eseményt.

A konferencia egészéhez ezúton szeretnék tartalmas időtöltést és építő gondolatokat kívánni!

Köszönöm a figyelmet!

SZIKLAI PÉTER
rektorhelyettes
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
ORCID: 0000-0001-5323-0887

Felsőoktatási könyvtárak és a pandémia: kerekasztal-beszélgetés

A nyitóbeszédet követően Karácsony Gyöngyi, az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma elnöke, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár főigazgatója moderálásával Szóllás Péter, az Emberi Erőforrások Minisztériuma Könyvtári és Levéltári Főosztályának főosztályvezetője, Kiszl Péter, az ELTE BTK Könyvtár és Információtudományi Intézet intézetvezetője, Kulcsár Szabó Ernőné Gombos Annamária, az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár főigazgatója, Szeberényi Gábor, a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont főigazgatója, valamint Winkler Bea, az Állatorvostudományi Egyetem Hutýra Ferenc Könyvtár, Levéltár és Múzeum könyvtárigazgatója a felsőoktatási könyvtárak pandémia során átélt tapasztalatait, illetve a járványhelyzet könyvtárszakmai szempontból levonható tanulságait járták körül a szakmai felügyelet, a felsőoktatási könyvtári gyakorlat és a könyvtárosképzés perspektíváiból.

A beszélgetés résztvevői beszámoltak a virtuális szolgáltatások fejlesztésével kapcsolatos kihívásokról, az átállás körülményeiről, az online értekezletek hatékonyságáról és a járványhelyzet elmúltával is alkalmazható jó gyakorlatokról. Ilyen például a szerzői jogilag védett tartalmak biztonságos otthoni használata, és az ahhoz fejlesztett integrált böngésző, az önkölcsönzőpult és az online beiratkozási, illetve tagsághosszabbítási lehetőségek biztosítása. A megváltozott helyzet és az eseményvezérelt munkavégzés a szervezeti kultúrára is jelentős befolyást gyakorolt: önálló döntéshozatalra, kreatív és innovatív megoldásokra ösztönözte a munkatársakat, továbbá új képességek fejlesztéséhez és készségek elsajátításához járult hozzá.

A felsőoktatási könyvtárak és a könyvtárosképzés stratégiai fókuszában egyaránt az állandósuló változásmenedzsment, a kihívások rugalmas és hatékony kezelése, valamint a folyamatos fejlesztés és minél több szolgáltatás online elérhetőségének biztosítása áll. Egyre nagyobb hangsúly tevődik az online térben is megvalósuló szolgáltatásokra, a kutatás- és oktatástámogatás terén pedig új perspektívák és igények előtt nyílik meg az ajtó.

A diskurzus során a könyvtár- és intézményvezetők kifejezték köszönetüket az Emberi Erőforrások Minisztériuma által nyújtott segítségért, a folyamatos kooperációs lehetőségekért és a Fekete Péter kultúráért felelős államtitkár vezetésével rendszeresen megrendezett online értekezletekért, melyek az együttműködést ösztönözve a közös problémamegoldás számára is új platformok kialakítását inspirálták, és folyamatos háttértámogatást jelentettek a krízishelyzetben.

ZÁRVA IS NYITVA:
KÖZÉPPONTBAN A FELHASZNÁLÓ

A Könyvtári Intézet tájékoztató, kompetenciabővítő és információs szolgáltatásai a pandémia időszakában, 2020. március – 2021. augusztus

A COVID-19 vírus váratlanul és felkészületlenül ért bennünket, nem voltak protokollok ilyen súlyos járványügyi helyzetre. Az egyes országok reagálását a kormányok határozták meg, és Magyarország egyike volt azoknak az országoknak, ahol az első pillanattól határozott, egyértelmű, a veszélyhelyzet súlyosságát megértő kormányzati intézkedések születtek. Elsősorban az egészségügyi ellátórendszer működtetését kellett veszélyhelyzeti üzemmódra állítani, de a pandémia hatása mindenre, így az oktatási és a kulturális szektorra is kiterjedt. Az iskolák távoktatásra tértek át, a színházak, a mozik, a könyvtárak bezártak. A betegség terjedésének lassítására, hatásainak kivédésére a legáltalánosabb válasz az egész világon az otthonmaradás, a távmunka bevezetése volt. Ez a hatalmas változás ugyanakkor sajnos számos esetben felgyorsította, illetve felnagyította a társadalmi egyenlőtlenségeket. Az internetkapcsolat és a megfelelő informatikai eszközök hiánya, a helyi kapacitások elégtelensége, a technikához való hozzáférés esetlegessége, a lakótér átalakítása családi munkahelyé tömegek számára jelentett nehézséget, rosszabb esetben megoldhatatlan problémát.

A Könyvtári Intézet a könyvtári rendszer sajátos helyzetű szereplője. Semmiképpen sem jellemezhetjük úgy, ahogyan azt egy könyvtárral tennénk, miközben vannak szakkönyvtári szolgáltatásai is. A pandémia tehát bennünket éppen úgy extrém működési helyzetbe sodort, mint ahogyan általában a könyvtárakat. Ugyanakkor folyamatosan érzékeltük azt az elvárást is, hogy az Intézet ne csak a könyvtári szolgáltatásait szervezze át pandémiás üzemmódra, hanem folyamatosan biztosítson információt, útmutatást, osszon meg jó gyakorlatokat a helyzet kezeléséhez.

Röviden magunkról: 24 fővel működünk, az Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) egyik főosztályaként, igazgató irányítása mellett. Belső szervezeti egységeink a Könyvtári Szak- és Továbbképzési Osztály, a Kutatási és Elemző Osztály, a Könyvtári Minőségfejlesztési Osztály, a Könyvtártudományi Szakkönyvtár és a Könyvtári Szabványosítási Iroda. Ez a struktúra a pandémia idején jött létre, ugyanis tavaly nyáron önállósult a minőségfejlesztés szakterülete, valamint az Intézet keretébe tagolódott a szabványosítási tevékenység. Az átalakulást nem a pandémia indokolta, bár az OSZK-n belül a szervezeti változásokat irányító vezérelv azt is célozta, hogy a könyvtár struktúrája rugalmasabban legyen képes válaszolni a környezet változásaira. Az Intézet e keretek között még két könyvtárszakmai folyóirat szerkesztőségét is működteti, illetve

nemzeti szakbibliográfiát jelentet meg. A továbbiakban – miközben bemutatom a pandémia idején végzett szolgáltatásainkat – négy, ezen időszakon átívelő témára térek ki részletesebben.

A hitelesség, a fake news (álhírek) jelenség kérdése

Ezzel kapcsolatos gondolataimat egy Kepes András¹ idézettel vezetem be:

„2017-ben Barack Obama egy videón olyan szöveget mond, ami sosem hangzott el. Számítógéppel rakták össze a képet és a hangot. A deepfake eljárás csupán az egyik látványos példa arra, hogy az emberiség olyan keresztúthoz ért, amire nehezen található morálisan elfogadható válasz. Csak bámuljuk a videót és nem akarjuk elhinni: A mesterséges intelligencia, kép- és hanganyagok felhasználásával képes lemodellezni bárkinek a test- és szájmozgását, a szöveg kiegészülhet egy jó szinkronszínész mondataival, a manipulált végeredményt pedig szinte képzelenség megkülönböztetni a valótól. A valóság és az álvalóság, az igazság és az álgazság úgy csúszott egymásba napjainkban, mint korábban soha.

Ebben a helyzetben a konteo (angolul: Conspiracy theory), azaz összeesküvés-elmélet hívők lubickolnak. Szerintük

- *nincs is vírus*
- *a vírus gonosz emberi manipuláció*
- *a kínaiak ezzel akarják tönkretenni az USA-t, chipeket ültetnek belénk*
- *a vakcinák nem érnek semmit, sőt ártalmasak*
- *az egész az 5G hálózat miatt van (208. p.)*

A konteók nagy ellentmondása, hogy végül nem csökkentik sem a szorongást, sem a bizonytalanságot, az álhírek pedig folyamatosan aláássák a sajtó, a politika, a demokrácia hitelét. Látszólag elitellenesek, valójában a tömegeket akadályozzák abban, hogy hiteles információk birtokában dönthessenek saját sorsukról. A hatalmi politika éppen erre használja az álhíreket és az összeesküvés-elméleteket.”

Ilyen környezetben a túlélésünket, a hiteles információhoz jutásunkat az biztosíthatja, ha vezérelve mentén éljük életünket. Jól ismert ez a bibliai üzenet: *„Nemcsak kenyérrel él az ember, hanem minden igével, a mely Istennek szájából származik.”*² Miről szólnak a tanítások? Szeretet, megbékélés, megbocsátás, türelem, alázat, tolerancia, elfogadás, bizalom, hit, együttműködés – hogy csak a legfontosabbakat soroljam. Mára egyre inkább bizonyosságot nyer, hogy az adott emberre jellemző, magatartásban megjelenő általános személyiségjegyek (a szeretet képessége, a türelem, az együttműködés, a bizalom stb.) a munkaerőpiac által igen magas értékűnek ítélt kompetenciák. Kritikus pillanatokban ugyanis ezek a legfontosabb és leghasznosabb erőforrások a szervezet számára.

¹ Kepes András: A boldog hülye és az okos depressziós. Budapest, Libri. 2020. 199–200. p.

² Forrás: Máté evangélium 4. fejezet 4.

Ezt támasztja alá az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, Rózsa Dávid nyilatkozata is,³ miszerint „a jövő a hagyományos, eleven, a közvetlen tudáscserén alapuló könyvtári-közösségi élet, valamint az online lét sajátos hibridje lesz. A könyvtár nem pusztán valamiféle gyűjtemény vagy gyűjteményrészek tárolóhelye. [...] Egy igazi könyvtárban a rendezett és rendszerezett gyűjtemény mellett mindig ott van a könyvtáros – és mindig ott van az olvasó is. Ha a háromból bármelyik hiányzik, akkor nincs könyvtár. [...] Az emberek természetes igénye, hogy eszmét, tudást cseréljenek egymással. [...] Akármilyen high tech irányba mozdulunk is el a digitális tartalomszolgáltatások terén, a szóbeliség – s így a személyes könyvtári jelenlét – mindig az eleven kulturális élet része marad.”

De nemcsak a hazai szakemberek teszik le a voksukat a vezérelvek mentén történő cselekvés mellett, hanem ezt látjuk az International Federation of Library Associations and Institutions (a továbbiakban: IFLA, Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége) újonnan megválasztott elnökének esetében is. Az IFLA-vezérelvek 20 trendben kerültek meghatározásra⁴ mint jövőbe mutató, tevékenységet meghatározó irányok. A pandémia kapcsán rögzítették, hogy a COVID-helyzetből csak lassú felépülés várható, miközben a nyilvánosság minden formáján egyre nagyobb lesz a nyomás, ami növekvő kiadásokat, erőfeszítéseket generál. Az IFLA elnökszónya, Barbara Lison úgy ítéli meg, hogy a fizikai terek „vissza fognak térni”. Ő is kiemeli, hogy felértékelődnek a „lágý”, azaz a magatartásban megjelenő képességek, az, hogy a könyvtárosok képesek alkalmazkodni és újítani a kiszámíthatatlan helyzetekben. Hangot ad annak, hogy a globális éghajlatváltozás, a környezetvédelem kihívásai új hozzáállást követelnek meg tőlünk. A téves információk kiszűrésére, a megtévesztések, az álhírek elkerülésére pedig az információs műveltség fokozása a lehetséges út. De nem kerül meg a migráció témáját sem: rögzíti, hogy a lakosság mobilitása fokozódni fog. Az ebből levezetett következtetéssel azonban vitatkoznom kell. Ő arra jut, hogy a lakosság átalakulása miatt a „helyi könyvtár” fokozatosan veszít majd a „lokális” értékekből, erősödni pedig a határokon átnyúló egységes szolgáltatások fognak. Véleményem szerint a multikultúrával szemben éppen a lokális ismeretek értékelődnek fel, ezért ezek szerepe fog erősödni. Mert a helyi identitás nem más, mint kapaszkodó a múlt és a jövő között, a lokális ismeretek értelmet adnak a helyben épített környezetnek, a táj hasznosításának, az ott élő emberek közösségi szokásainak, a helyi kultúra bármiféle megjelenési formájának.

³ Forrás: Fidelio 2021. 07. 27. <https://fidelio.hu/konyv/digitalis-boomot-varok-beszelgetes-rozsa-daviddal-az-orszagos-szechenyi-konyvtar-foigazgatojaval-164884.html>

⁴ Forrás IFLA WLIC 2021. President Elect's Session: 20 Trends for Discussion. Közreadja Somorjai Noémi – KATALIST 2021. augusztus. 19., 12:45

A pandémia és a képzés

A Könyvtári Intézet felnőttképző intézmény (is). Évente elindítja a segédkönyvtáros alapképzést, és emellett mintegy 700–1000 fő továbbképzését végzi el a meghirdetett mintegy 25-féle tanfolyam keretében. A pandémiával kapcsolatos védelmi intézkedések a képzéseken való személyes megjelenést korlátozták, illetve felfüggesztették. A legnagyobb problémát a már korábban elkezdett tanfolyamok folytatása jelentette. A képzések „megzökkenetek”, a képzési alkalmak halasztásra kerültek, hiszen nem volt „kész” megoldás a helyzetre. A körülményekkel szembesülve az elmaradt képzési alkalmak pótlását vagy halasztással, vagy már az új helyzetnek megfelelő protokollok alkalmazásával szerveztük meg. Ennek érdekében:

- egyeztetettünk az oktatókkal az órák online megtarthatóságáról;
- telepítettük azokat a szoftvereket, alkalmazásokat, melyekkel lehetővé vált a kurzusok megtartása;
- saját magunk részére képzéseket szerveztünk a szoftverek megismerésére;
- elkezdtük oktatóink felkészítését az új megoldások alkalmazására.

Erőfeszítéseink ellenére folyamatosak voltak a technikai nehézségek, ezért munkatársaink valamennyi képzési alkalmon jelen voltak, és szükség esetén segítettek a problémák megoldásában (hang ki- és bekapcsolása, chat üzenőfal használata stb.). Mindez óriási terhelést jelentett számukra, hiszen a folyamatos technikai support mellett az egyéb feladataikkal nem tudtak haladni, azokat a munkaidő fennmaradó részében kellett elvégezni.

Öröm az ürömben, hogy a képzések iránt megsokszorozódott az érdeklődés, éppen a könyvtárak bezárása nyomán keletkező szabad kapacitás, továbbá a képzések online elérhetősége és az ingyenessége okán. Erre egyértelmű válaszuk a képzési választék szélesítése lehetett. A pandémia alatt az alábbi tanfolyamok képzési programját dolgoztuk ki, hogy a későbbiekben ezeken is részt vehessenek a kollégák:

- A kulturális örökség digitalizálása;
- Repozitóriumok építése, kezelése;
- MTMT adminisztráció.

De nemcsak új tanfolyamokat akkreditáltunk, hanem törekedtünk a meglévő, ismert tanfolyamaink tartalmi megújítására is, így frissítés alatt vannak az alábbi képzések:

- A szerzői jog könyvtári vetületei;
- Vezetőképző;
- Kiadványszerkesztés;
- Helyismeret;
- Szakértői ismeretek.

Mindezekkel biztosítani tudtuk, hogy képzési tevékenységünk az online térben is működőképes, korszerű, a megnövekedett igényeket kielégítő maradjon.

Információnyújtás a könyvtári szolgáltatásokról pandémia idején a nagyközönség, illetve a szakma részére

2020. március 3-án az Intézet jeles naphoz érkezett, hiszen publikussá, elérhetővé vált a Könyvtárak.hu honlapunk. A „Tudás”, „Élmény”, „Kapcsolat” kifejezésekkel elindított szolgáltatás hidat kíván teremteni a könyvtárak és a társadalom között. Olyan információkat közöl a könyvtárakról a lakosságnak, melyek az emberek mindennapjait segítik. A felületen elérhetők a könyvtári rendezvények, segítséget nyújtunk a gyermekeknek szóló megfelelő olvasnivaló kiválasztásában. Térképes eligazítást adunk a hozzánk legközelebb eső könyvtárhoz, bemutatjuk az adott könyvtár szolgáltatásait, specialitásait. Mindemellett arról is tájékoztatunk, hogy a képességekben akadályozottak számára hol érhetők el speciális szolgáltatások. 2021 márciusa a honlap médiamegjelenésével telt, országos érdeklődést kiváltva. A pandémia ebben a helyzetben ért bennünket, s azonnal reagálnunk kellett a megváltozott körülményekre. A Könyvtárak.hu elkezdte gyűjteni és bemutatni azokat a szolgáltatásokat (házhozszállítás, külső kölcsönzési pont létrehozása, podcastok, felolvasások, mesemondás) és a könyvtárakban alkalmazott megoldásokat (távolságtartás bevezetése, a visszahozott dokumentumok karanténba helyezése), melyek ebben a helyzetben is lehetővé tették a biztonságos használatot. Március 25-én fordultunk azzal a „sürgős kérés”-sel a könyvtárakhoz, hogy a felületen keresztül osszák meg velünk, illetve ezáltal a lakossággal a speciális könyvtári szolgáltatásaikat. Igyekeztünk a válaszokat látványossá tenni, infografikasorozatot indítottunk arról, hogyan segítenek a könyvtárak koronavírus idején.

A lakosság informálása mellett azonnal elindult a pandémiával kapcsolatos tapasztalatok nemzetközi gyűjtése és megosztása a könyvtárosok számára. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak bekapcsolódásával kéthetes ciklusban figyelőszolgálatot állítottunk fel és szemléztük számos ország könyvtári honlapját. Így folyamatosan tájékoztatást tudunk nyújtani arról, hogy az egyes országokban a járványügyi helyzet kapcsán milyen intézkedések, döntések születtek, milyen eljárások kerültek bevezetésre.

Eközben virtuális országjárásba is kezdtünk, megyéről megyére bemutatva, hogy a pandémiával kapcsolatban milyen könyvtári intézkedések és fejlesztések történtek. Az országjárást határon túlra is kiterjesztettük, videoüzenetek érkeztek Felvidékről, Erdélyből, melyekben a helyi megoldásokat ismertették az ottani kollégák. Mindez a jó gyakorlatok megosztására, egymás támogatására szolgált.

Az országos helyzetkép feltárását több kutatás⁵ is segítette. A cél az volt, hogy bemutassuk, Magyarországon a könyvtárak hogyan reagáltak a pandémia miatt előírt rendkívüli működési környezetre. A legfontosabb megállapítások között olvashatjuk, hogy szinte minden könyvtár bevezetett legalább egy új szolgáltatást annak érdekében, hogy a felhasználók a bezárás ellenére is kapcsolatban maradhassanak az intézménnyel és elérhessenek könyvtári tartalmakat. De sok olyan könyvtár is akadt, ahol három vagy több új, tartósan megmaradó szolgáltatást indítottak.

A K2-es műhelysorozat online térbe költöztetése nemcsak az egyes alkalom témájához kapcsolódó információk megosztásának folytatását tette lehetővé, hanem keretet biztosított ahhoz is, hogy az eseményt az online tér lehetőségeinek bemutatásaként működtessük. A frontális előadások mellett alkalmaztuk a gamifikációt, a csoportbontást, a teammunkát, majd a záró értékelést is. Azt gondoljuk, hogy a résztvevők tehát nemcsak az adott témák:

- Szólj Hozzá! Hozzá szólj! Marketingtrükkök a célcsoportok megszólításához;⁶
- A könyvtárak hatása a társadalomban: mérjük és tegyük láthatóvá!;⁷
- Könyvtárak az online tanulás szolgálatában;⁸
- Felhasználói élmény a digitális könyvtári térben⁹

szakmai tartalmát sajátíthatták el, hanem a módszertani megoldásokat is megtapasztalhatták.

A könyvtáros kollégák gyorsabb, hatékonyabb tájékoztatását tette lehetővé az a főigazgatói döntés, melynek eredményeképpen a Könyvtári Figyelő és a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros című folyóiratok legfrissebb számai a megjelenés után online formában azonnal elérhetővé váltak. A kiadványok jelenleg is a nyomtatott változat megjelenésével szinkronban lesznek hozzáférhetőek az ELTE Open Journal System (OJS) felületén (<https://ojs.elte.hu/kf> és <https://ojs.elte.hu/3k>).

Szintén a szakma tájékoztatását szolgálta – egyben a Könyvtári Intézet 20 éves jubileumát is köszöntötte – az a 2020. november 26-án megtartott online konferencia, melynek címe Környezettudatos könyvtárak, sikeres fenntarthatóság volt. A konferencia mellett ebben az időszakban kollégáink számos alkalommal

⁵ Pl.: Gyorsjelentés a magyarországi és a határon túli könyvtárak szolgáltatásairól (Országos reprezentatív kutatás a pandémia hatásairól) Forrás: <https://www.ki.oszk.hu/informacioszolgalattas/jarvanyugyi-helyzet-kezelese-konyvtarakban> (2021. augusztus 24.)

⁶ <https://ki.oszk.hu/hir/kutatasi-es-szervezetfejlesztési-osztaly/szolj-hozza-hozza-szolj-marketingtrukkok-celcsoportok-0> (2021. augusztus 24.)

⁷ <https://ki.oszk.hu/hir/kutatasi-es-szervezetfejlesztési-osztaly/konyvtarak-hatasa-tarsadalomban-merjuk-es-tegyuk-0> (2021. augusztus 24.)

⁸ <https://ki.oszk.hu/node/10029> (2021. augusztus 24.)

⁹ <https://ki.oszk.hu/hir/kutatasi-es-elemzo-osztaly/felhasznaloi-elmeny-digitalis-konyvtari-terben-k2-szakmai-sorozat> (2021. augusztus 24.)

(elsősorban online) tartottak olyan előadást, melyben a pandémiával összefüggésben adtak számot tevékenységünkről:

- Könyvtárak.hu-ról. Networkshop 2020;
- A Könyvtárak.hu projekt. Közösségek és szervezetek konferencia;
- Könyvtári rendezvényekhez kapcsolódó szolgáltatások. Frontvonalmenedzsment;
- Kiemelt online szolgáltatások a Kutatási és Elemző Osztályon;
- Rendkívüli helyzet a könyvtárakban. Vállalati könyvtárosok 32. műhelybeszélgetése;
- A koronavírus és a szakkönyvtárak;
- A könyvtári szolgáltatások átalakulása és fejlesztése a pandémia idején;
- A könyvtári szolgáltatások fejlődése a világjárvány idején;
- Átalakuló könyvtári szolgáltatások a lezárás és az újrainytás idején.

A könyvtárak az otthoni munka bevezetése mellett jellemzően még két feladat előtérbe helyezésével próbálták átvészelni ezt a nehéz időszakot: digitális tartalmak előállításával és szolgáltatásával, valamint könyvtári háttérmunkák végzésével, például leltározással, állománygondozással. A Könyvtári Intézet az országos könyvtári statisztikára és a minőségmenedzsmentre helyezte a hangsúlyt. A statisztika esetében azt tűztük ki célul, hogy a 1442-es adatlapon begyűjtött információkat sokkal egyszerűbben, a felhasználók szempontjából paraméterezhetően adjuk közre. Ehhez új megjelenítési felületre volt szükség, amihez el kellett végezni az évente változó adatlap információinak évsorossá tételét, azaz annak megoldását is, hogy a változó statisztika ellenére ötéves ciklusban is összehasonlítható és trendet megjeleníteni képes riportokat lehessen a rendszerből kinyerni. Távlati célunk, hogy a felületen a korábbi évek adatai is elérhetővé váljanak. A minőségmenedzsment esetében pedig a könyvtárosok szemléletének befolyásolása vált prioritásunkká. Azon dolgoztunk, hogy minél több intézményben próbálják ki a gyakorlatban is a minőségmenedzsment eszközöket.

- Lehetővé tettük az MKA-ban a minőség pályázatok folyamatkövetését.¹⁰
- Javaslatot dolgoztunk ki a Minősített Könyvtár cím és a Könyvtári Minőségi Díj pályázatok szabályzatának és ügyrendjének megújítására.

¹⁰ A pályázók, a pályázatot gondozó Könyvtári Intézet és a pályázatot meghirdető minisztérium munkatársai ennek révén valós időben kapnak képet arról, hogy az Intézetnek beküldött pályázati anyagok befogadásra kerültek-e, megtörténtek-e a szakértői kijelölések, majd vizsgálatok, elkészültek-e a szakértői összegzések. A folyamatkövetés mellett az MKA biztosítja azt is, hogy a pályázati dokumentumok és az elbírálás dokumentumai az érintettek részére teljeskörűen elérhetőek legyenek.

- Továbbléptünk a minőségmenedzsment-tevékenység arculatának alakítása terén.¹¹
- Módszertani kiadványt adtunk közre.¹²
- Önértékelési folyamatot támogató fejlesztéseket valósítottunk meg.¹³

Említendő még, hogy az RDA-HU Munkacsoport, melynek tagja az Intézet munkatársa is, javaslatokat fogalmazott meg a katalogizálók számára az otthonról dolgozás idejére. Ugyanis az RDA-ra épülő új szabályrendszer bevezetéséhez többféle adattisztítási és -dúsítási projekt elindítása is szükséges. A felmerülő kérdések, ötletek megbeszélésére a munkacsoport nyilvános levelezőlistát¹⁴ működtet.

A Magyarországi Könyvtárak Adatbázisa (MKA)

Megújítottuk az MKA felületét, elindultunk az ügyfélkapu-konceptió megvalósításában. Ezzel az a célunk, hogy az MKA olyan háttéradatbázissá váljon, melyben a könyvtárak, az ágazati irányítás, a minőségmenedzsment-tevékenység és a szakfelügyelet információi is megtalálhatók, és a szakfelügyelet információi egyaránt megtalálhatók és célirányos jogosultságokkal elérhetők – természetesen visszamenőlegesen is.

Rezümé

A szerző a 2020–2021-ről szóló rövid tanulmányában a 2020-ban kitört COVID-19 világjárványnak a Könyvtári Intézet működésére gyakorolt hatását tekinti át négy szempont mentén. Felidézi a pandémia kezdetét, a járvánnyal kapcsolatos kül- és belföldi könyvtárszakmai hírek, információk, a könyvtárakban bevezetésre kerülő védekezési gyakorlatok gyűjtését és megosztását, és a hiteles információközvetítés érdekében tett lépéseket. A második blokk a képzéssel, továbbképzéssel, információmegosztással foglalkozik, bemutatva azokat a megoldásokat, melyek révén az Intézet ezen alaptevékenysége a bezárás ideje alatt is elérhető maradt. A harmadik és negyedik blokk a Könyvtári Intézet konkrét szolgáltatásait és a járvánnyal kapcsolatos további tevékenységét mutatja be. A szerző kiemeli a lakosságnak szóló könyvtarak.hu honlapot, melynek elindulása szinte egybeesett a járvány első hullámának megjelenésével, így a felület azonnal

¹¹ Lásd Juhász Réka: A minőség legyél te magad! Avagy milyen gondolatok mentén újult meg a könyvtári minőségmenedzsment arculata. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 30. évf. 2021. 1. sz. 3–8 p. <http://ojs.elte.hu/3k/issue/view/153/70> (2021. augusztus 24.)

¹² Tóth Máté: Könyvtár – Minőség – Menedzsment. Útikalauz a könyvtári minőségmenedzsment első lépéseihez. Budapest, Könyvtári Intézet. 2020. 77 p.

¹³ Mindhárom pályázati kategóriára kidolgoztunk egy Excel értékelőlapot, melynek kitöltésével az összesítő tábla automatikusan kiszámolja a pályázó könyvtár által elért pontszámot. Ehhez figyelembe veszi az adott kategóriában található vizsgálati szempontok számát, illetve a kategóriában elérhető maximális pontszámot is, így a meglehetősen bonyolult számítás a pályázók részére leegyszerűsödött.

¹⁴ RDA@oszk.hu

bekapcsolódhatott az ezzel kapcsolatos információk megosztásába. Végül megemlíti a Magyarországi Könyvtárak Adatbázisát, melynek fejlesztései azt a célt szolgálták, hogy mind a könyvtárak, mind a könyvtárhasználók naprakész és hasznos információk mentén tájékozódhassanak a magyarországi könyvtári rendszert alkotó intézmények tevékenységéről és szolgáltatásairól.

Competence extension and information services of the Hungarian Library Institute during the pandemic period, March 2020 - August 2021

In his short study on 2020-2021, the author reviews the impact of the COVID-19 pandemic that erupted in 2020 on the operation of the Library Institute along four perspectives. It recalls the onset of the pandemic, the collection and sharing of foreign and domestic library professional news, information, control practices to be introduced in libraries, and the steps taken to provide credible information. The second block deals with training, further training and information sharing, presenting the solutions through which this basic activity of the Institute remained available even during the closure. The third and fourth blocks present the specific services of the Library Institute and its further activities related to the epidemic. The author highlights the konyvtarak.hu website for the population, the launch of which almost coincided with the appearance of the first wave of the epidemic, so the interface could be immediately involved in sharing related information. Finally, he mentions the Database of Hungarian Libraries, the developments of which were aimed at providing both libraries and library users with up-to-date, and useful information on the activities and services of the institutions that make up the Hungarian library system.

FEHÉR MIKLÓS
igazgató

Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézet
ORCID: 0000-0002-5817-6119

A zárt ajtók mögött

Egyéves bezártság

A koronavírus 2019-es megjelenésekor még senki sem sejtette, hogy egy világjárvánnyal lesz dolgunk. Azonban ez gyorsan realizálódott, Magyarországon a könyvtárak mindennapi életét is teljes mértékben megváltoztatva, működésüket zárt ajtók mögé korlátozva. Nem volt ez másképp az Egyetemi Könyvtárban (a továbbiakban: EK) sem.

2020 márciusában meglepő gyorsasággal gyűrűzött be a COVID-19 a hétköznapiakra, melyre nagyon gyorsan, előzetes felkészülés lehetősége nélkül kellett reagálnunk. Néhány nap alatt kellett újraszerveznünk a könyvtári dolgozók munkavégzését, és a hallgatók, oktatók, kutatók (illetve további egyetemi dolgozók), valamint nyilvános könyvtár lévén a szélesebb közönség könyvtári ellátását.

Otthoni munkavégzés bevezetése, informatikai erőforrások biztosítása

Az Egyetemi Könyvtárban korábban „ismeretlen fogalom” volt az otthoni munkavégzés, így ennek hardveres és szoftveres informatikai háttere sem volt biztosított. A működésünkhöz szükséges távmunka azonnali elrendelésével 2–3 nap alatt mégis szükséges volt a feltételek megteremtése. Technikailag ezt úgy sikerült megvalósítanunk ilyen rövid idő alatt, hogy a dolgozók saját munkahelyi számítógépét tettük otthonról is elérhetővé távoli asztal szolgáltatáson keresztül. Természetesen – ahogy minden szóba jöhető megoldásnak – ennek is vannak előnyei és hátrányai, amit akkor mérlegelnünk kellett. Legnagyobb előnye, hogy a munkatársak (szinte) ugyanúgy dolgozhatnak távolról, mintha a saját munkahelyi számítógépeik előtt ülnének: megszokott beállításokkal és szoftveres környezettel. Hátránya, hogy a könyvtár épületében található dolgozói munkahelyek folyamatosan bekapcsolva kell lenniük, így egy esetleges áramszünet esetén – ami aránylag gyakran előfordul – az összes számítógép leáll és elérhetetlenné válik. Ebben az esetben a visszakapcsolásukig csak a felhőalapú erőforrásokat (pl. a levelezést) lehet távolról elérni. Az épületben a személyes jelenlét ugyan minimális létszámmal – elsősorban portaszolgálattal –, de folyamatosan biztosított volt, ezért az áramszünet miatti kockázatot vállaltuk, a számítógépek szükség szerinti visszakapcsolása megoldható volt. Szoftveres oldalról a távoli asztal gyorsan megoldotta az otthoni munkavégzés biztosítását, ugyanakkor hardveres oldalról is kihívások jelentkeztek. Mivel nemcsak a könyvtár dolgozói, hanem családtagjaik is távmunkára/otthoni oktatásra kényszerültek, számos munkatársnál fennállt a probléma, hogy nem rendelkeznek megfelelő számú számítógéppel.

Nagyjából a könyvtári dolgozók fele igényelt laptopot az otthoni munkavégzéshez. Az EK épületében fellelhető összes eszköz üzembe állításával nehezen, de sikerült ezeket és minden további hardverigényt kielégítenünk. Volt például olyan munkatársunk, akinek az otthoni internetelérése volt alkalmatlan távmunkára, számára hordozható mobilnetes routert biztosítottunk.

Természetesen a szoftveres környezet otthoni biztosítása önmagában nem lett volna elegendő a hatékony munkavégzéshez. A korábban személyes jelenléti folyamatos kommunikációt is szoftveres útra kellett terelni, ezért egyik napról a másikra bevezettük a Microsoft Teams alkalmazást, ami a munkatársak közötti kapcsolattartás alapeszköze lett. Az Egyetemi Könyvtár ebben előnnyel indult, mert a pandémiától függetlenül egy szűk körben már teszteltük a szoftvert, így mindössze a későbbre tervezett bevezetést kellett felgyorsítani, ami aránylag zökkenőmentesen megtörtént.

Olvasók otthoni kiszolgálása

Mivel a könyvtár egyik napról a másikra bezárta kapuit, kezdetben kevés alternatívát tudtunk biztosítani a személyes könyvtárlátogatás pótlására. Egyik ilyen volt az online tájékoztatás bővítése: bevezettük a skype-os (később teamses) videochatet. Az első napok másik fontos lépése volt a könyvtár honlapján egy gyűjtőoldal kialakítása, ahol minden olyan online forrás elérhetőségét közzétettük (és folyamatosan bővítettük, frissítettük), ami otthonról is elérhető.

Jogvédett tartalmak otthoni szolgáltatása

A néhány nap alatt bevezetett szolgáltatások önmagukban természetesen nem helyettesítették a könyvtárlátogatást, minimális tűzoltásra voltak csak alkalmasak. Ezért az olyan szolgáltatások fejlesztése is elkezdődött, melyek túlmutattak a kezdeti tűzoltás lehetőségein. E hosszabb bevezetési időt igénybe vevők közül az egyik legfontosabb a jogvédett tartalmak otthoni szolgáltatását célzó fejlesztésünk, az „ELTE Könyvtár Böngésző”. Ahogy a neve is tükrözi, ez egy számítógépre, illetve mobileszközökre telepíthető böngészőprogram, amely biztosítja jogvédett tartalmak elérését, ugyanakkor megakadályozza, hogy:

- letöltsék,
- nyomtassák azokat,
- tartalmából szövegrészleteket másoljanak ki,
- képernyőképet készítsenek,
- képernyőmegosztást kezdeményezzenek,

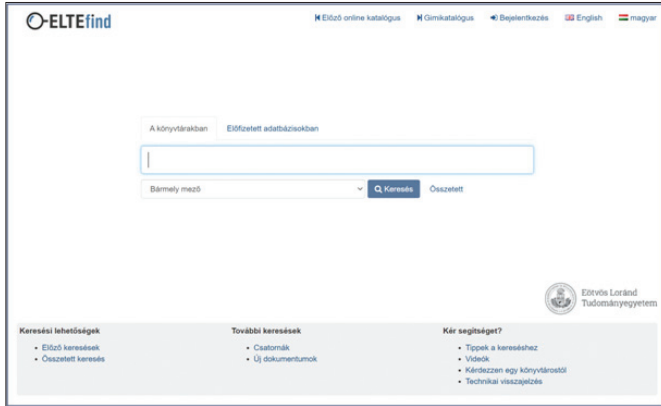
tehát a többszörözés mindenféle lehetőségét ellehetetleníti. Sokaknak erről eszébe juthat a DRM, azonban fontos hangsúlyozni, hogy nem hivatalos technológiákat alkalmazunk, ezért *DRM-jellegű* szolgáltatásként definiáljuk. A megoldásunk nem csak a böngészőprogramból áll, a háttérben egy DSpace repositóriumban

tároljuk a dokumentumokat, melyek két forrásból származnak: könyvtári digitalizálásból és kiadókkal kötött megállapodások alapján nyomdakész pdf fájlokból. A szolgáltatást a második járványhullám idejére sikerült kifejleszteni és üzembe helyezni. Az akkor érvényben lévő enyhített jogszabályi környezet pedig lehetővé tette, hogy a szoftvert igénybe is tudják venni az egyetem polgárai. Sajnos, könyvtári digitalizálással lassan halad(t) a dokumentumok gyarapodása, azonban több kiadó jóvoltából például az Állam- és Jogtudományi Kar teljes kötelező irodalma elérhetővé vált a hallgatók számára. Semmi sem lehet tökéletes, így természetesen a mi megoldásunknak is vannak hiányosságai. Ezek közül a legtöbbször szóvá tett, hogy kizárólag Windows és Android rendszereken fut, ugyanis Apple-eszközökre – fejlesztő híján – nem tudtuk elérhetővé tenni.

A jelenlegi jogszabályi környezetben a jogvédett dokumentumok távoli szolgáltatása már nem lehetséges, azonban ez nem jelenti a fejlesztés tiszavirág-életű létét. Jelenleg az ELTE könyvtári hálózatában alkalmazzuk dedikált terminálokon, és ha a pandémiás helyzet úgy alakul, bármikor ismét elérhetővé tudjuk tenni otthoni felhasználásra.

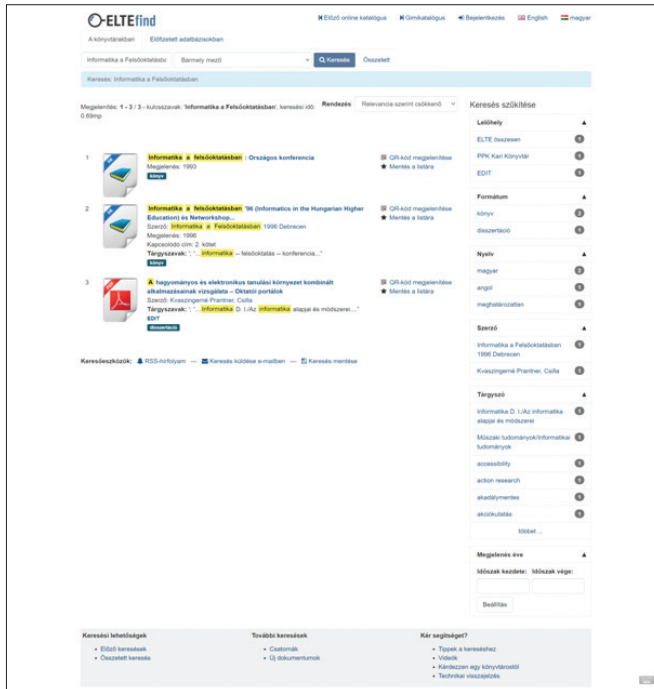
ELTEfind – közös kereső (Discovery)

A pandémiás időszak másik újítása az OPAC-unk lecserélése volt egy VuFind-alapú közös keresőre, ami egy ingyenes, nyílt forráskódú discovery szolgáltatás. Lényege, hogy a beiratkozott olvasóként elérhető forrásokat egyetlen felületen teszi kereshetővé. Az ezzel kapcsolatos munkák már jóval a vilá járvány előtt elkezdődtek, azonban a bevezetését későbbre terveztük. A szoftver megfelelő konfigurálása, testreszabása hatalmas kihívást jelentett az informatikusoknak, főleg úgy, hogy ingyenességéből adódóan nem rendelkezik támogatással. A konfigurálási folyamat a mai napig nem ért a végére és valószínűleg soha nem is fog. Ahogy újabb és újabb forrásokat teszünk benne kereshetővé, úgy jelennek meg újabb és újabb nehézségek, amikre megoldást kell találni. Például jelenleg az egyik legnagyobb problémánk, hogy technológiai okokból egyelőre nem sikerül megvalósítani a valós egy ponton történő keresést. Jelenleg a felület virtuális fűlek segítségével két részre van osztva.

1. ábra. Az ELTEfind kezdőoldala

„A könyvtárakban” fülön a könyvtár papíralapú és online dokumentumállományában lehet keresni. Ez gyakorlatilag a korábbi OPAC és az intézményi repozitórium (ELTE Digitális Intézményi Tudástár – EDIT) közös keresője, amely az eredményeket egy közös találati listában jeleníti meg.

2. ábra. Találati lista

„Az előfizetett adatbázisok” fülön lehetséges az előfizetett tartalmakban keresni. Egyelőre nem sikerült minden forrást becsatornázni, azonban folyamatosan bővítjük a számukat, illetve igazítjuk az egyetem aktuális előfizetéseisehez.

Maga a kereső a modern trendeknek igyekszik megfelelni. Egy pontból kiindulva facettás szűrés lehetőségével biztosítja, hogy a találati halmazunk a legrelevánsabb legyen, de természetesen rendelkezésre áll az OPAC-okban megszokott összetett keresési lehetőség is.

The screenshot shows the ELTEfind search interface. At the top, there are navigation links for 'Előző online katalógus', 'Könyvtárkatalógus', 'Bejelentkezés', 'English', and 'magyar'. Below this is a search bar with the text 'Keresés / Összetett'. The main section is titled 'Összetett keresés a könyvtárakban'. It features a 'Kulcsszó:' field with three input boxes and a dropdown menu for 'Összes mező'. To the right, there is an 'Egyezés:' dropdown menu set to 'ÉS'. Below the search fields are options for 'Keresésmódo hozzáadása' and 'Kereséscsoport hozzáadása'. A 'Keresés' button is visible. Below the search area, there is a 'Szűkítés az alábbira' section with a note: '(A Ctrl (vagy Cmd) billentyű lenyomva tartásával több opció is kiválasztható.)'. This section contains four filter categories: 'Nyelv:', 'Dokumentumtípus:', 'Különgyjellemény:', and 'Lelőhely:', each with a list of options.

Nyelv:	Dokumentumtípus:	Különgyjellemény:	Lelőhely:
afrikaans	audiovizuális anyag	18. századi könyv	ÁJK Kari Könyvtár
akkád	CD	antikva	Bárczi Általános Iskola Kvt.
albán	diszertáció	barokk	BGGYK Könyvtára
altaj	folyóirat	e-book	BTK Angol-Amerikai Intézet

3. ábra. Összetett keresés

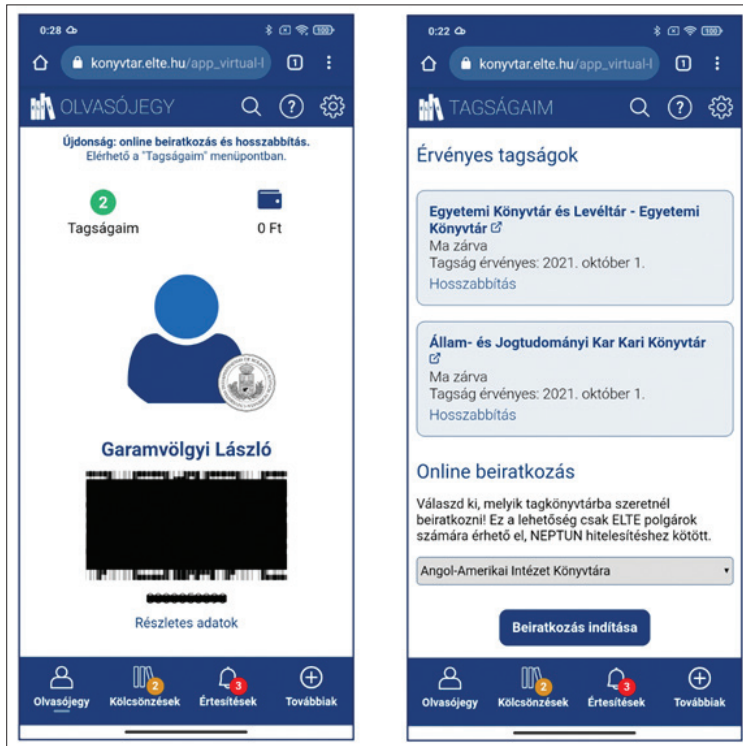
ELTE Könyvtár WebApp

A zárt ajtók mögött nemcsak teljesen új szolgáltatások bevezetésén dolgoztunk, hanem a meglévők megváltozott igényekhez igazításán is. Ennek egyik érintettje az ELTE Könyvtár WebApp, amely ugyan fiatal szolgáltatás a palettánkon, a pandémia miatt mégis aktuálissá vált a továbbfejlesztése.

A WebAppot elsődlegesen azzal a céllal tettük elérhetővé¹ 2019 szeptemberében, hogy részben kiváltsuk a papíralapú olvasójegyeket egy virtuális változattal, továbbá mobil eszközre szabottan elérhetővé tegyünk olyan könyvtári funkciókat, melyeket az olvasók gyakran használnak. Ilyen például a pénzügyek és a könyvtári tagságok követése (ELTE könyvtárakban), a kölcsönzések ellenőrzése és hosszabbítása, a virtuális nyomtató- és fénymásoló kártya vásárlása és a katalógus gyors elérése. Fontos funkciója még a rendszernek az értesítési lehetőség: a felhasználók 6 kategória segítségével szabhatják személyre az üzeneteket (átvehető raktári kérés, lejáró kölcsönzés, lejáró tagság, rendkívüli nyitva tartás, kedvezmények, programok és rendezvények), emellett azt is eldönthetik, hogy alkalmazásértesítés és/vagy e-mail formájában szeretnék-e azokat megkapni.

¹ Promóciós videó: https://youtu.be/HH_p9qau_1E (2021. augusztus 28.)

Miért webapp? Számtalanszor megkapjuk ezt a kérdést, kiegészítve azzal, miért nem „rendes telepíthető alkalmazás”-t készítettünk mobil eszközökre. A válasz a platformfüggetlenség és a könnyű fejleszthetőség, melyet az Egyetemi Könyvtár önerőből, a saját informatikusaival végez. Sajnos nem vagyunk abban a helyzetben, hogy külön Android és iOS fejlesztőt foglalkoztathassunk, így ezzel a platformfüggetlen megoldással – melynek lényege, hogy bármilyen eszközön futtatható egy böngészőben – igyekszünk kiszolgálni a mobil eszközök térhódításával fokozódó igényeket. További előnye, hogy nemcsak mobil eszközön használható, hanem akár asztali számítógépeken is, bár a felülete kétségtelenül mobil eszközökre optimalizált.

4. ábra. Az ELTE Könyvtár WebApp felülete

A pandémia által előidézett új elvárásokhoz igazodva a kezdeti funkciókat számos lehetőséggel bővítettük. Ezek többsége olyan, melyek előbb-utóbb bekeverültek volna az alkalmazásba, de a körülmények felgyorsították a megvalósítást. Legfontosabb újításunk a beiratkozás és a tagsághosszabbítás online lehetősége, amely korábban semmilyen formában nem állt rendelkezésre az ELTE könyvtáraiban. Ehhez elengedhetetlen volt a felhasználók megfelelő azonosításának

lehetővé tétele, hogy utána beiratkozást tudjanak kezdeményezni: most már az olvasójegy-vonalkód és jelszó páros mellett Neptun-kóddal is be lehet jelentkezni az alkalmazásba. Ez egyrészt kényelmesebbé teszi a mindennapi használatot, másrészt az online beiratkozás feltételeként biztosítja a könyvtár számára, hogy csak valós személy iratkozhatson be „látatlanban”. Ráadásul a kialakított Neptun-kapcsolatnak köszönhetően számos adatot automatikusan át tudunk venni a tanulmányi rendszerből, így azok megadásával nem terheljük a felhasználót. Beiratkozást ELTE-könyvtáranként kell kezdeményezni, és a rendszer a választott könyvtárnak megfelelő Könyvtárhasználati Szabályzatot fogja elfogadtatni a felhasználóval. Ezt utána e-mailben kiküldött link segítségével megerősíteni is szükséges. Bár a WebApp valós idejű kapcsolatban áll az integrált könyvtári rendszerünkkel, az a döntés született, hogy a tagsághosszabbítás ne legyen teljes mértékben automatikus, ezért munkatársi kontroll alatt tartjuk. A beérkezett igényeket a könyvtárosok egy adminisztrációs felületen követhetik (illetve e-mail értesítést is kapnak róla), amit összevetnek a rendszerben tárolt olvasói adatokkal és ellenőrzik az esetleges kedvezményekre való jogosultságot. Ha minden megfelelő, akkor állítják be az adott ELTE-könyvtárba szóló tagságot. Ezt követően az adminisztrációs felületen jóváhagyják (szükség esetén indoklással elutasítják) az igényt, melyről a felhasználó automatikus értesítést kap. Ezzel lezárul a folyamat, amely munkaidőben jellemzően maximum egy órán belül lezajlik.

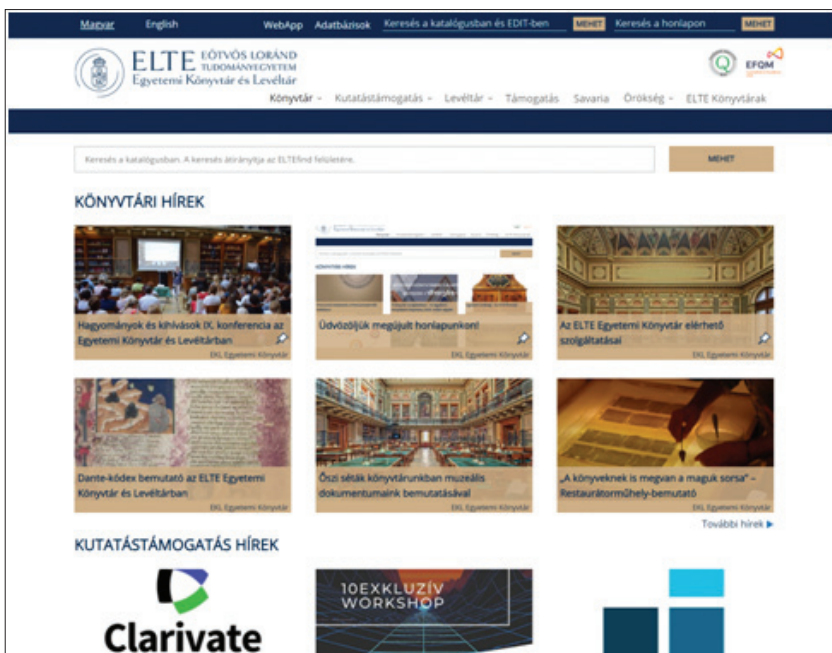
További újdonság a WebAppban a helyfoglalási rendszer megjelenése, melyet azokban az időszakokban alkalmazunk, amikor az aktuális járványhelyzet miatt szükséges a látogatószám korlátozása. A szolgáltatás nem aratott osztatlan sikert sem a hallgatók, sem a munkatársak körében (a könyvtárhasználók például kényelmetlenségként élték meg, hogy hosszabb távú ott-tartózkodáskor is figyelniük kellett a foglalási időpont frissítésére), alkalmazását a járványhelyzet kényszeríti ránk. Talán ez az egyetlen fejlesztésünk, amit nem fogunk megtartani ebben a formában a pandémia elmúltával.

A többi ajtó mögött

Az eddigieken felül a könyvtár számos munkatársa dolgozott honlapunk teljes megújításán, amely nem csak technikai/design megújulást jelent: a tartalmakat átstrukturáltuk, teljes mértékben újraírtuk és tükörfordításban angol nyelven is elérhetővé tettük.² A tartalmak átstrukturálását a felhasználói igények mellett az is indokoltá tette, hogy az elmúlt években az Egyetemi Könyvtár és a Levéltár egyesült, valamint a szombathelyi campus könyvtára is az Egyetemi Könyvtár és Levéltár része lett, emellett az egyetemi örökségkoordináció is bekerült

² Üdvözljük megújult honlapunkon! <https://konyvtar.elte.hu/hu/hir/ekl-egyetemi-konyvtar/udvozojluk-meguujult-honlapunkon> (2021. augusztus 28.)

a tevékenységi körünkbe. Elérhetőség szempontjából az Egyetemi Könyvtár újra önálló honlappal rendelkezik a konyvtar.elte.hu címen, ahogy ez 2011 előtt is volt. Az elmúlt időszakban alkalmazott felépítés, miszerint egy közös portál szolgálta ki az ELTE összes könyvtárát, a felhasználók számára nehezen volt átlátható és értelmezhető, elvesztek a több mint 40 könyvtár információáradatában. Ezért a kari könyvtárak tartalmi a kari honlapokra kerültek át, de megtartottunk egy közös kezdőoldalt is eltekonyvtarak.elte.hu címen. Innen feltérképezhető az ELTE teljes könyvtári hálózata, de bizonyos pontokon már átnavigál az egyes könyvtárak áthelyezett, saját tartalmaira. A teljes struktúraváltás és tartalmi/technikai megújítás hatalmas munka volt, viszont az otthoni munka lehetősége kiváló alkalmat adott az elvégzésére.

5. ábra. Az új honlapunk kezdőoldala

Bár a pandémia teljes mértékben felborította és átszabta a könyvtár aktuális tevékenységét, nem gátolta meg azt, hogy korábbi terveinket is megvalósítsuk. Ahogy lehetőségünk lesz minden olvasói teret újra kinyitni, a fogyatékkal élő könyvtárhasználók számára elérhetővé teszünk egy akadálymentes sarkot, amely akadálymentesített számítógép és hordozható videónagyító mellett egy nagyértékű Active Star 40 teljeskörű Braille rendszert is biztosítani fog, amit pályázati forrásból sikerült beszerezni. Ez negyven modulos rendszerrel egyszerre biztosítja a Braille kijelzést és jegyzetelést látássérült/vak használók számára.

6. ábra. Laptophoz csatlakoztatható Braille rendszer

Jelentős változásokat nemcsak egy világjárvány tud előidézni egy könyvtárban, hanem kitartó munkával a dolgozók is. Sikeres közbeszerzési eljárást lebonyolítva az ELTE 200 millió forintos kerettel adásvételi keretszerződést kötött könyvtári RFID-eszközökre, ami nagy technikai fejlődést jelent a könyvtári hálózat életében. 2021–2024 között az ELTE 18 könyvtárába kerül minimum:

- 1 314 000 db RFID-címke
- 50 db dolgozói munkaállomás
- 32 db állományvédelmi kapu
- 10 db önkölcsönző pult
- 6 db kézi leltározó
- 1 db szabadpolcos könyvvisszavételi állomás

Az eszközök szállítása és beüzemelése már elkezdődött az Egyetemi Könyvtár épületében is. A jelentős címkemennyiség beragasztása időigényes, ezért terveink szerint 2022. őszi félévétől kezdjük el bevezetni az RFID-n alapuló automatizált könyvtári szolgáltatásokat, mint például az önkiszolgáló kölcsönzést és visszavételt.

Összegzés

A pandémiás időszak – ahogy minden könyvtár – minket is hatalmas kihívások elé állított, melyek kezelésében igyekeztünk/igyekszünk helytállni. Úgy gondolom, ez többé-kevésbé sikerül, sőt bizonyos tekintetben olyan megoldásokat is alkalmazunk, melyek jó példák lehetnek más könyvtárak számára is.

Rezümé

Ahogy minden (köz)intézmény, úgy az Egyetemi Könyvtár és Levéltár is számos kihívással nézett/néz szembe a világjárvány időszakában. Erre reflektáló új szolgáltatásaink kialakításakor fontos szempont volt, hogy ne csak a pandémia időszakára szóljanak, hanem később is fenntarthatók legyenek és bővítsék szolgáltatási palettánkat. Ilyen például az ELTE Könyvtár Böngésző, ami jogvédett dokumentumok biztonságos megjelenítését teszi lehetővé, illetve az online beiratkozás, melyre pandémiától függetlenül is mutatkozott már igény. A járvány időszakában megváltozott, otthoni környezetbe kényszerült munkavégzés más típusú munkák előtérbe kerülését hozta magával, ami felgyorsította például honlapunk teljes átstrukturálását, tartalmi megújítását. Könyvtárunk belekezdett egyik legnagyobb technológiai fejlesztésébe is: az RFID megoldásoknak köszönhetően hamarosan automatizált könyvtári szolgáltatások igénybevételére lesz lehetőség. Összegezve: több olyan szolgáltatást is bevezettünk, ami jó példa lehet más könyvtárak számára.

Behind the closed doors

Like all (public) institutions, the University Library and Archives also faced/faces many challenges during the pandemic. When our new services has been developed to reflecting this situation, it was an important aspect that they were not only intended for the period of the pandemic, but that they could also be sustained later and expand our range of services. Examples include the ELTE Library Browser, which enables the secure display of copyrighted documents, as well as online registration, which has already been in demand regardless of the pandemic. During the epidemic, the way of the work has changed, it was forced to work at home. It has brought other types of work, which accelerated, for example, the complete restructuring and content renewal of our website. Our library has also begun the development of one of the largest technologies: thanks to RFID solutions, it will soon be possible to use automated library services. In summary: we have introduced several services, that can be a good example for other libraries.

GARAMVÖLGYI LÁSZLÓ
főigazgató-helyettes, osztályvezető
ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
ORCID: 0000-0002-8792-3718

„KellEgyCsomóKönyv”

A Kellegykönyv szolgáltatás az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltárban

„Mert milyen szép, hogy a könyvtári szubsztancia mentes bármiféle elfogultságtól annak megítélésében, hogy mi az emberi lényeg. Ha netán szöveg, ha netán könyvbe foglalt tudás lenne az, akkor a könyvtáros megmondja kereken, hogy minden könyv szóba jöhet, ami a könyvtárban van, mert mindegyikben vannak bölcsességek és számárságok elegyesen, áthárítva a posztumusz válogatás felelősségét rejtelmes tudósoknak [...]. Ha ez lehetséges, ha egyáltalán elgondolhatók az ilyen totális memóriák, akkor pusztán létük igazolja az ellentétes pólus, az egyéni könyvolvasás létjogosultságát.”¹
„Homo bibliothecus, homo democraticus?”²

2018 áprilisában indult el Kellegykönyv³ néven tanulás- és kutatástámogató szolgáltatásunk az ELTE Egyetemi Könyvtárban, mely már kidolgozásakor és kontextualizálásában is finom szemléletváltásra utalt a gyűjteménymenedzsmentben.⁴ A szolgáltatás jó gyakorlata a működtetését kísérő kommunikációs anyag révén e klasszikus könyvtári szolgáltatás a korábbiaktól eltérő interpretálhatóságát is előfeltételezheti: a tudásanyag, a tudományosság, a tudományos eredmények gyűjteményszervezői követések a *részvétel* paradigmája érvényesülhet. Az olvasói igények ilyen jellegű figyelembevétele a szolgáltatást a gyűjteménymenedzsment egyik különleges eszközévé teheti a közös értékörzés és értékhozzáadás formái között.

Tanulmányunk főcímét („KellEgyCsomóKönyv”) az egyik, a szolgáltatást ma már rendszeresen használó olvasónk közelmúltbeli leveléből kölcsönöztük. Ez a kissé közvetlen hangnemű, egy kutatótól származó vallomás jól érzékelteti, hogy e szolgáltatás működését – és annak részeként kommunikációját – alapvetően határozza meg az olvasói beszerzési javaslat és a szerzeményezési gyakorlat

¹ Konrád György: Író a könyvtárban. = Jelenkor, 48. évf. 2005. 7–8. sz. 734. p.

² Damien, Robert: Avant-propos. = Uő.: Bibliothèque et Etat. Paris, PUF. 1995. 20. p.

³ Kellegykönyv. <https://konyvtar.elte.hu/index.php/hu/egyetemi-konyvtar/szolgáltatások/kell-egy-könyv> (2022.10.26.)

⁴ Czinki-Vietorisz Gabriella: Dezideráta szolgáltatás bevezetése az ELTE Egyetemi Könyvtárban. = Hagyományok és kihívások V. Múlt és jövő. Országos Könyvtárszakmai Nap, 2016. Szerk. Szabó Panna – Székelyné Török Tünde. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár. 2017. 47–54. p.

összehangolása. A köz- és felsőoktatási könyvtárak a tudásmegosztás jelenkori demokratizálódásával, a könyvtárhasználók a digitális könyvtár demokratikus térré válásával különböző változásokon mennek keresztül, mely hatással van a könyvtári állományra, a gyűjteményi igényekre. A könyvtárosok – Ragnar Audunson generikus definíciójára tett javaslatával élve – „... olyan szakemberek, akik a tudás és kultúra szervezett digitális és/vagy fizikai gyűjteménye alapján előmozdítják a tanulással, tudásmegosztással és kulturális tapasztalatokkal kapcsolatos társadalmi folyamatokat.”⁵ A gyűjtemény (legyen szó hagyományos vagy nem hagyományos hordozóról) fontos eszköz, hogy a könyvtáros, illetve a könyvtár teljesíthesse küldetését.

Service desiderata

A Kellegykönyv⁶ lehetővé teszi az ELTE Egyetemi Könyvtárba⁷ érvényes olvasójeggyel rendelkező olvasók számára, hogy beszerzési javaslatot tegyenek az állományból hiányzó könyvekre.

Ilyen lehetőséget sok külföldi könyvtár biztosít. Egy mindössze néhány könyvadatra és a személyes elérhetőségre rákérdező űrlap kitöltését követően a kért könyv rövid időn belüli beszerzését, a könyvhöz való gyors hozzáférést, kölcsönözhetőséget ígérnek. Az angol, német, olasz, francia nyelvterületeken „dezideráta szolgáltatás” (*service desiderata*) stabilitását általában a kiszámíthatóbb anyagi erőforrások, a nagyobb költségkeret biztosítja, illetve a könyvek gyors megvásárlása és az adott könyvtártípus ritkábban bővülő vagy ritkábban változó gyűjtőköre. Magyarországon a Budapesti Corvinus Egyetem Szakirodalom-beszerzés nevű szolgáltatása hasonlít céljaiban a Kellegykönyvhöz: ők azonban honlapjukon az „oktatáshoz, kutatáshoz, tanuláshoz” kötelező vagy javasolt irodalomban és a kutatáshoz szükséges szakirodalomban határozzák meg a kérhető kiadványok körét.

Az Egyetemi Könyvtár Kellegykönyvének működése némiképp eltér a fentebb említett külföldi példáktól. Egyrészt a könyv beszerzésének gyorsaságát befolyásolja a közbeszerzési eljárás üteme. Miközben a könyvtárhasználók a dokumentumok igénylőiként arra kondicionáltak, hogy például egy, az amazon.com-ról történő rendelés esetén akár pár napon belül, e-book esetén pillanatokon belül hozzájuthatnak az adott kiadványhoz (nem is említve az adatbázisokban és egyéb online felületeken hozzáférhető szövegeket, dokumentumokat), addig a főként antikvár kiadású könyvek (köz)beszerzése és az azt kísérő adminisztráció miatt

⁵ Audunson, Ragnar: A közkönyvtárak mint demokratikus terek. = Szakmai ismeretek és készségek – átalakuló hivatás. Válogatott könyvtártudományi tanulmányok. Szerk. Barátné Hajdu Ágnes. Budapest, MKE. 2020. 13. p. <https://doi.org/10.46280/KOMPKONF.2020.Audunson>

⁶ A szolgáltatás neve Mándy Iván *A pálya szélén* című regényének filmes adaptációjából, a *Régi idők focijából* szállóigévé lett mondatra – Kell egy csapat! – allúzióval.

⁷ A szolgáltatás bevezetésekor szükségszerű okok miatt az a döntés született, hogy csak az Egyetemi Könyvtár gyűjteményét van lehetőségünk gyarapítani a könyvtári hálózaton belül.

a dokumentum igénylője akár néhány hétig is várhat a kért kiadványra. Másrészt a szolgáltatás számára állománygyarapítási keret áll rendelkezésre, amit éves szinten tartani kell, így a szerzeményezési döntésnek ez a szempont is részét képezi. Harmadrészt pedig a könyvtári feladatokat az Eötvös Loránd Tudományegyetemen az Egyetemi Könyvtári Szolgálat tagkönyvtárai egymással együttműködve végzik. Az Egyetemi Könyvtár és Levéltár Szerzeményezési Bizottsága a kérések megszavazásakor e hálózat gyűjtőköri megosztását is figyelembe veszi. Mindezeket a körülményeket szem előtt tartva kellett testre szabni a szolgáltatást.

A fizikai (papír)állomány felhasználói

Az olvasás és az interpretáció (kultur)technikája is állandó, gyors ütemű változásnak van kitéve, s míg a kíváncsiság, a tudásmegszerzés „»analóg« fázis[á]ban a tudás volt a középpontban, a digitális fázisban az információ kerül előtérbe”.⁸ E digitális fázis közös tere sokrétűen hat ki a hagyományos hordozók státuszára, és ezzel a könyvtárosságra, és nem utolsósorban a könyvtárhasználók viszonyára a nyomtatott szöveghez mint kultúrahordozó médiumhoz. Ám a nyomtatott szöveg, a könyv – mint hagyományos hordozó – mellett más fejlődő, vele együtt élő paradigmák is jelen vannak, amelyek a fizikai példányokon kívül a könyvtári gyűjtemény részévé válnak.

A Kellegykönyv szolgáltatás, mely a nyomtatott könyvek rendelésére fókuszál, e paradigmák dinamikájában működik és kommunikál a felhasználókkal. Míg a hagyományosabb papíralapú hordozókon megjelenő dokumentumok (hírlapok, folyóiratok, könyvek) sokáig megkérdőjelezhetetlenül alapvető elemei voltak annak a – gyakorlatilag általuk létrehozott – társadalmi nyilvánosságnak, mely – az e módú tömegkommunikáció révén – arra kényszerítette a hatalmon lévőket „...hogya a tartalomért és döntéseik következményeikért felelősséget vállaljanak a nagyközönség előtt”,⁹ addig a digitalizálás e hagyományos eszközök átpozicionálását eredményező válságához vezetett. A könyvtárhasználók a kultúra e politikai rezsimejének pluralizmusában próbálnak tájékozódni és navigálni a különböző minőségű, nagy mennyiségű (sokszor feldolgozatlan) adat és érték között. Ez újrendezi a közkönyvtár, szakkönyvtár és felsőoktatási könyvtár(osság) szerepét e társadalmi nyilvánosságban. A könyvtári szakma marketingjét,¹⁰ társadalmi imázsát tekintve pedig komoly hangsúly helyeződik a szolgáltatások működtetése során az olvasói hajlandóság fenntartására a szolgáltatásmenedzsment eszközeivel.

⁸ Pál Dániel Levente: Tervezettség és demokratizálódás avagy az átalakuló medialitás bája. = *Alföld*. 64. évf. 2013. 10. sz. 65. p.

⁹ Audunson, Ragnar: i.m. 15. p.

¹⁰ Holma, Baiba: Hogyan menedzseljük a könyvtárosok kompetenciáiban történő változásokat, és hogyan fejlesszük a felsőoktatási tanulmányi programokat? = *Szakmai ismeretek és készségek – átalakuló hivatás. Válogatott könyvtártudományi tanulmányok*. Szerk. Barátné Hajdu Ágnes. Budapest, MKE. 2020. 23. p. <https://doi.org/10.46280/KOMPKONF.2020.Holma>

A gyűjteménymenedzsment, az állomány népszerűsítése felől szemlélve a fizikai formában hozzáférhető könyvtári könyv, elsősorban szakkönyv beszerzése (a gyűjtemény és a központi állomány igényén túl) „hibrid”¹¹ könyvtárat szolgál. Az Egyetemi Könyvtár Kellegykönyv szolgáltatása az oktatás fejlesztési irányának eleget téve, annak tendenciáit nyomon követve egyszerre felsőoktatási és országos nyilvános szakkönyvtárként felhasználói rétegeinek eltérő igényeit figyelembe veszi, s a gyűjteményszervezés e szolgáltatáson belüli lehetőségét a könyvtár *szolgáltatási rendszerén* belül végzi.

A dokumentumok tervszerű gyarapításában a deziderátalisták összeállításakor a könyvtár az olvasók javaslattevéleit korábban is szem előtt tartotta. Azonban az integrált könyvtári rendszerek, majd a meginduló digitalizálás más felhasználói attitűdöt kezdett kialakítani. Ma a feldolgozatlan adatmennyiség és a közösségi média hatókörében a civil tudomány, a *crowdsourcing* a nem passzív fogyasztó zsánerét állítja elő. Ezért a könyvtárnak tudatosítania kell egy szolgáltatás kiépítése és kommunikációs anyagának kialakítása során „a nyílt tudomány normatív ígéreiteit”.¹²

A hangsúlyeltolódások megjelenései: az új honlap

A Kellegykönyv egy egyszerre felsőoktatási és országos nyilvános szakkönyvtárként működő intézmény szolgáltatási rendszerébe illeszkedik bele, és a virtuális térben igyekszik bevonni olvasóit a könyvtár analóg és nem analóg állományának használatába. A könyvtárak a „kutatás helyszínéeként és a múltból származó információk megőrző helyeiként is szolgáltak. Az új digitális technológiák megváltoztatták ugyan a dokumentumkezelés folyamatát, de a könyvtárak továbbra is fontos fizikai terek a tudományos kutatás számára. Az egyetemi könyvtárakban manapság olyan tanuló és információszerző köztereket alakítanak, ki, ahol a diákok, az oktatók és egyéb tanszéki dolgozók találkozhatnak és együtt dolgozhatnak.”¹³ E demokratizálódás a virtuális terekben is támogatásra lel, és a gyűjteményszervezés ilyen típusú lehetőségei az itt bemutatandó szolgáltatásban is több ponton tetten érhetők. A Kellegykönyv hiánypótló szerepet tölt be

¹¹ „A felsőoktatási könyvtár a fenti érdekeltek közepe, a határozott felhasználói kört kiszolgálva működik úgynevezett hibrid könyvtárként, vagyis számos forrásból szolgáltatja az információt és építi szolgáltatásait: jól megfér egymás mellett a papír alapú könyv, a nyelvórákon használt audiovizuális DVD, illetve a szakirodalmi adatbázisok szolgáltatja elektronikus cikk.” Téglási Ágnes: A felsőoktatási könyvtárak fejlesztési irányai. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 50. évf. 2003. 9–10. sz. 383. p.; Továbbá a felhasználói érdekeltek kapcsán a következő szakirodalom szempontjait emeljük a diskurzus terébe: Lőrincz Andrea: A könyvtár a felsőoktatás szolgálatában. = BGF Tudományos Évkönyv 2011: Útkeresés és növekedés. Szerk. Majoros Pál. Budapest, Budapesti Gazdasági Főiskola. 2014. 513–519. p.

¹² Z. Karvalics László: Az adatsilóktól a tudomány kontrollforradalmáig. = Magyar Tudomány, 169. évf. 2008. 3. sz. 359. p.

¹³ Drótos László: A könyvtárak mint a tudományos műveltség és a közösségi tudomány központjai. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 61. évf. 2014. 5. sz. 199. p.

a speciális feltételek között végbemenő, elsődlegesen az egyetem oktatási és kutatási igényeit kielégíteni kívánó könyvtár gyűjteményszervezésében.

A szolgáltatás korábban az elektronikus könyvtári katalógusunkban a bejelentkezést követően jelent meg a menüben. Véltetően emiatt sokan kölcsönzési kérés leadásaként értelmezték, így főként a beiratkozáskor és a személyes, közönségszolgálati kommunikáció során (pl. bizonyos dokumentum könyvtárközi kölcsönzésekor) merült fel, hogy a hiányzó kiadvány leadható beszerzési javaslatként. Az új honlap egyik menüpontjában helyet kapó szolgáltatást népszerűsítő kampány már ezeknek a nehézségeknek a kiküszöbölését is figyelembe vette (pl. magát a navigálást segítő videó is készült).

Az Egyetemi Könyvtár 2021. június 2-án elindított honlapján a távolról (is) használható szolgáltatások¹⁴ között a Kellegykönyvre kattintva egy rövid szöveges tájékoztatás nyújt eligazítást a tartalmáról és feltételeiről, valamint itt található a kérés leadásához kitöltendő űrlap.

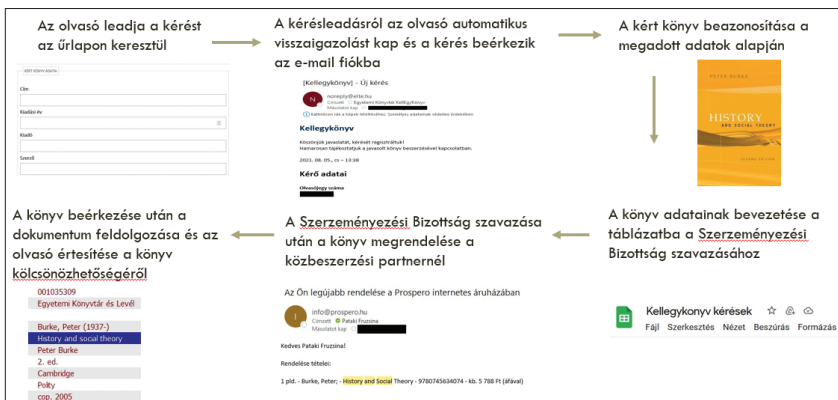
1. ábra: A dokumentumkérő űrlap

A megújult honlap egységesített megjelenéséhez igazodó, könnyen kitölthető űrlap olyan (kötelező és opcionális) adatokat kér, melyek a kiadvány egyértelmű azonosítását szolgálják. Érzékeny adatokat nem tartalmaz. Jelenleg a cím megadása és az igénylő e-mail címének megadása kötelező. Amennyiben a kiadvány nem beazonosítható, vagy mint fentebb említettük, felmerül a gyanú, hogy az olvasó kölcsönzési kérést adott fel, akkor e-mailen felvesszük vele a kapcsolatot.

¹⁴ ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár. Szolgáltatások. <https://konyvtar.elte.hu/hu/egyetemi-konyvtar/szolgaltatasok> (2022.10.26.)

A szerzeményezési folyamat tényezői

A 2. ábrán a szerzeményezési folyamat látható. Az olvasó az űrlapon keresztül leadja a kérését, majd a nyomtatvány elküldését követően azonnal kap egy visszaigazoló levelet. Ezzel egy időben megérkezik az értesítés a könyvtárhoz is, melyet a szolgáltatást kezelő munkatársak látnak. Az űrlapon megadott adatok alapján megtörténik a könyv beazonosítása, majd az adatokat bevezetik az erre a célra létrehozott, megosztott táblázatba a Szerzeményi Bizottság részére, hogy annak tagjai elbírálják a kérést. A Bizottság több könyvtári osztály szakembereiből áll, minden dokumentum beszerzéséről ők döntenek a könyvtárban. Amennyiben a kérés pozitív elbírást kap, elindul a rendelés a közbeszerzési partneren keresztül.

2. ábra: Szerzeményezési folyamat

A szolgáltatás megfelelő működtetésében az egyik legnagyobb kihívást a közbeszerzési kötelezettség jelenti. A szükséges adminisztráció időigényes, kitolja a beszerzés teljesítésének időpontját, emellett a könyvpiac folyamatos változása is sokszor kiszámíthatatlanná teszi a dokumentumok beérkezési idejét. A magyar kiadású könyvek esetén általában 2–4 hét, a külföldieknél pedig 6–8 hét a beszerzési idő, azonban a Brexit és a pandémia miatt ez akár még tovább is növekedhet.

A magyar nyelvű antikvár kiadású könyvek beszerzése hosszabb időt vesz igénybe a különböző szabályozásoknak való megfelelések miatt, így az időfaktor a szolgáltatás egyik kritikus pontja. A beszerzést befolyásoló információkat megosztottuk a szolgáltatás tájékoztató szövegében a felhasználókkal oly módon, hogy egyrészt közzétettük a vonatkozó dokumentumokat és érzékeltettük a szakmai szempontokat; másrészt csak bizonyos mértékben használtuk a szakmai lexicát (pl. gyűjtőkör), ám a használt fogalmakat kontextusba helyeztük.

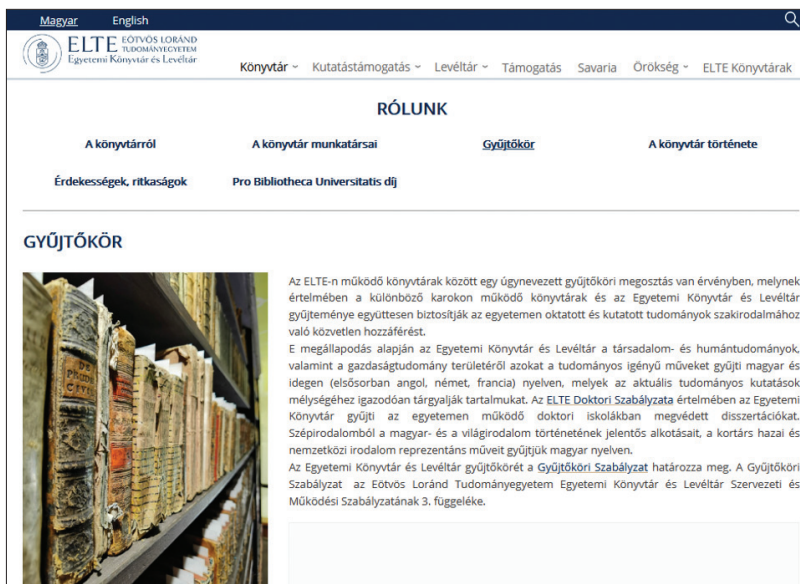
Miután a dokumentum beérkezik a könyvtárba, állományba vesszük, félretesszük az olvasó nevére és értesítjük a kölcsönözhetővé válásról. (Ha nem szavazza meg a Bizottság a kérést, mert pl. nem tartozik az EKL gyűjtőkörébe, akkor

e-mailen értesítjük az olvasót, hogy nem kerül beszerzésre a könyv. Az elutasítás leggyakoribb okaira lentebb a kérések jellegének ismertetésekor térünk ki bővebben.)

Nyilvános(sá tett) gyűjtőkör

A szolgáltatás működtetésében az időfaktoron kívül a másik kritikus pont a könyvtár gyűjtőkörének megfelelő közzététele, hiszen a szolgáltatás működtetésében fontos, hogy az azt igénybe vevő felhasználó ismerje a gyűjtőkörben leírtakat, és azt akár laikusként is értelmezni tudja. Továbbá az Egyetemi Könyvtár az ELTE központi könyvtáraként, ennek a pozíciónak megfelelően a kellegykönyves kérésekkor figyelembe veszi az Egyetemi Könyvtári Szolgálat gyűjtőköri megoszlását is. A kommunikációban ezeket a szakmai szempontokat mint kommunikációs lehetőségeket kezeltük.

Mind a könyvtár új honlapjának kiemelt helyén (Rólunk/Gyűjtőkör), mind a távolról is elérhető szolgáltatások linkjéről megnyíló szolgáltatásleírás szövegében közzétettük a könyvtár Gyűjtőköri Szabályzatát, gyűjtőkörét. A *gyűjtőkör; gyűjtőköri megosztás* fogalmiságának bevezetésével és több megközelítésű vizuális megjelenítésével (ld. például 3. ábra) a könyvtári rendszer sokrétű működésének szükségszerűsége és együtttható erői fedhetőek fel. A Kellegykönyv a könyvtárhasználókkal közösen épített állomány gyarapítási módjaként tehát megkövetelte, hogy a honlapon elérhető legyen a dokumentum igénylője számára a gyűjtőköri megosztás. Így nem csak eseményeken vagy közművelődési programokon keresztül ismertethető meg a gyűjtemény jellege.

The screenshot shows the ELTE library website's 'GYŰJTŐKÖR' (Collection) page. The page is in Hungarian and features a navigation bar with 'Magyar' and 'English' options, and a search icon. Below the navigation, there are links for 'Könyvtár', 'Kutatástámogatás', 'Levéltár', 'Támogatás', 'Savaria', 'Örökség', and 'ELTE Könyvtárak'. The main content area is titled 'RÓLUNK' and includes sub-sections: 'A könyvtárról', 'A könyvtár munkatársai', 'Gyűjtőkör', and 'A könyvtár története'. Under 'Gyűjtőkör', there are links for 'Érdekességek, ritkaságok' and 'Pro Bibliotheca Universitatis díj'. A large image shows a row of old books on a shelf. To the right of the image, there is a text block explaining the collection's structure and the library's role in collecting and preserving materials.

Az ELTE-n működő könyvtárak között egy úgynevezett gyűjtőköri megosztás van érvényben, melynek értelmében a különböző karokon működő könyvtárak és az Egyetemi Könyvtár és Levéltár gyűjteménye együttesen biztosítják az egyetemen oktatót és kutatót tudományok szakirodalmához való közvetlen hozzáférést.

E megállapodás alapján az Egyetemi Könyvtár és Levéltár a társadalom- és humántudományok, valamint a gazdaságtudomány területéről azokat a tudományos igényű műveket gyűjti magyar és idegen (elsősorban angol, német, francia) nyelven, melyek az aktuális tudományos kutatások mélységéhez igazodóan tárgyalják tartalmukat. Az ELTE Doktori Szabályzata értelmében az Egyetemi Könyvtár gyűjti az egyetemen működő doktori iskolákban megvédett disszertációkat. Szépirodalomból a magyar- és a világirodalom történetének jelentős alkotásait, a kortárs hazai és nemzetközi irodalom reprezentáns műveit gyűjtjük magyar nyelven.

Az Egyetemi Könyvtár és Levéltár gyűjtőkörét a **Gyűjtőköri Szabályzat** határozza meg. A Gyűjtőköri Szabályzat az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár Szervezeti és Működési Szabályzatának 3. függeléke.

3. ábra: A gyűjtőkör dokumentumai a honlapon

Abból a célból, hogy még érzékletesebbé, még átláthatóbbá tegyük a könyvtár által gyűjtött tudományterületeket, készült egy fókuszáltabb infografika is a felhasználók számára. Ez nem részletekbe menő (hiszen az Egyetemi Könyvtár és Levéltár Szervezeti és Működési Szabályzatának 3. függeléke, a Gyűjtőköri Szabályzat tartalmazza a minden részletre kiterjedő szakterületi felsorolást), de ennek ellenére a kérések, reklamációk kezelésekor egyértelmű hivatkozási pont.

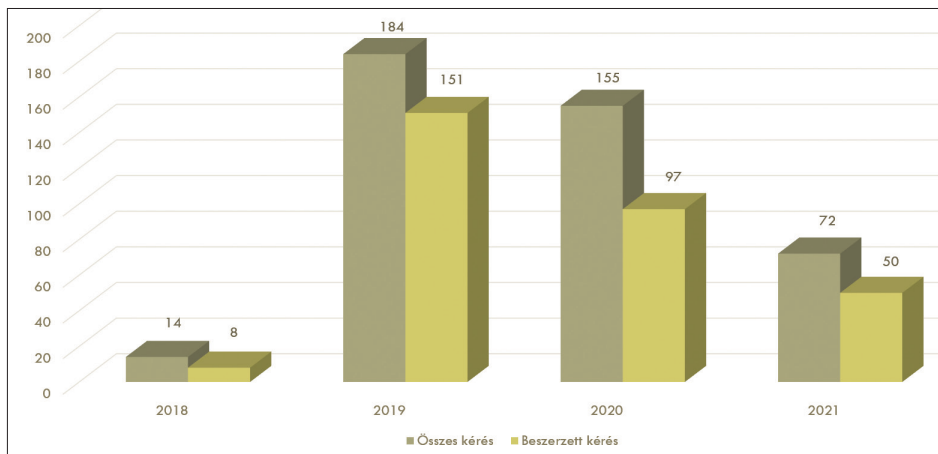
4. ábra: Az ELTE Egyetemi Könyvtár gyűjtökörének infografikája¹⁵

A könyvtár gyűjtököre azonban módosulhat, igazodik például a felsőoktatási intézmény képzési kínálatának változásaihoz. Nálunk bővülést hozott a Gazdálkodástudományi Intézet 2018-as megalakulása, amelynek – egy együttműködési megállapodás keretében – könyvtári feladatait az Egyetemi Könyvtár és Levéltár látja el (az Intézet 2021. augusztus 1-től karrá vált, így az EKL kari könyvtár is lett). Emiatt az Egyetemi Könyvtár gyűjtököre bővült a Gazdasgtudományi Karon oktatott tudományterületekkel, a gazdaságtudománnyal, marketinggel, számvittel és statisztikával.

A szolgáltatás statisztikai mutatói

A könyvtárhasználók jelentős számú könyvet kértek a KellegyKönyvön keresztül annak bevezetése óta. A következőkben a szolgáltatás indulásától 2021. július 31-ig beérkezett kérések főbb jellemzőit ismertetjük.

¹⁵ Az infografikát készítette dr. Kulcsár Szabó Ernőné Gombos Annamária.

5. ábra: A leadott kérések és a beszerzett dokumentumok aránya

Az 5. ábrán az összes kérés látható. A fent megadott időintervallumon belül 425 kérés érkezett, melyből 306 könyvet szereztünk be. A 2019-es évben látszik az az időszak, amikor a szolgáltatás elkezdett felfutni. 2020-ban a pandémia a Kell-egy könyv forgalmát csak kis mértékben vetette vissza, mert a pár hónapos zárás után a könyvkölcsönzéssel együtt ismét működött.

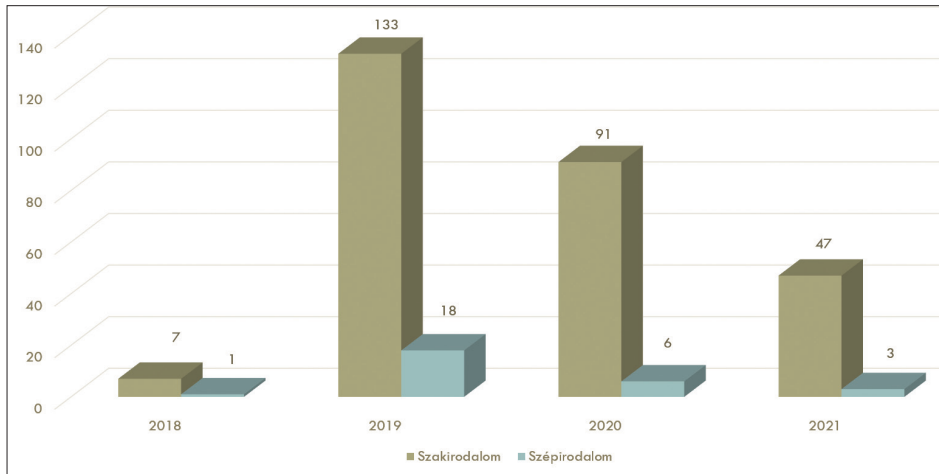
Szakirodalom és szépirodalom arányai

A kérések hatására elsősorban – a felsőoktatási könyvtártípusnak megfelelően – szakirodalommal bővül az állományunk, de kortárs szépirodalmi kérések is vannak (l. 6. ábra). Olyan művek kerültek így új fordításban vagy a megjelenésüket követően gyorsan állományba, mint például Sally Rooney *Normális emberek*, Szvetlana Alekszijejevics: *Nők a tűzvonalban*, Olga Tokarczuk: *Bizarr történetek* című műve.

Azonban a szépirodalmak osztályozása is szempont az elbírálás során. A Gyűjtőköri Szabályzat értelmében a könyvtár teljességre törekvően „a magyar és világirodalom klasszikus alkotásait, a kortárs hazai és nemzetközi szépirodalom reprezentáns műveit”¹⁶ gyűjti. Egy reklamáció során az olvasó a Labrisz Lesbikus Egyesület kiadásában megjelenő *Meseország mindenkié* c. könyv kapcsán éppen a kötet komoly politikai, majd társadalmi visszhangot kiváltó státuszára hivatkozott. Ha a könyvet az eredeti intenciójának megfelelően mesekönyvként kezeljük, a gyűjtőköri megosztás szerint a Tanító- és Óvóképző Kar könyvtárában van a helye. Továbbá sok szépirodalmi alkotást is vissza kell utasítanunk – a gyűj-

¹⁶ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár Szervezeti és Működési Szabályzatának 3. függeléke. Az Egyetemi Könyvtár és Levéltár Gyűjtőköri Szabályzata. 3. § (1) b). 2. p. https://www.elte.hu/dstore/document/658/ELTE_SZMSZ_4dmell.pdf (2021. december 17.)

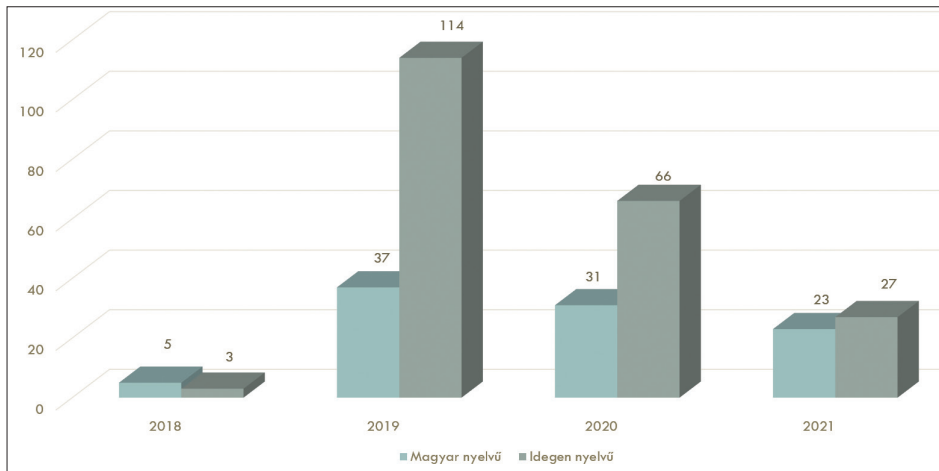
tőkörü határokat a legtöbbször mindazonáltal így is kiterjesztve –, mert a mi szempontjaink alapján az adott könyv közkönyvtári kategória.

6. ábra: Szakirodalmi és szépirodalmi kérések megoszlása

A beszerzett dokumentumok nyelvi megoszlása

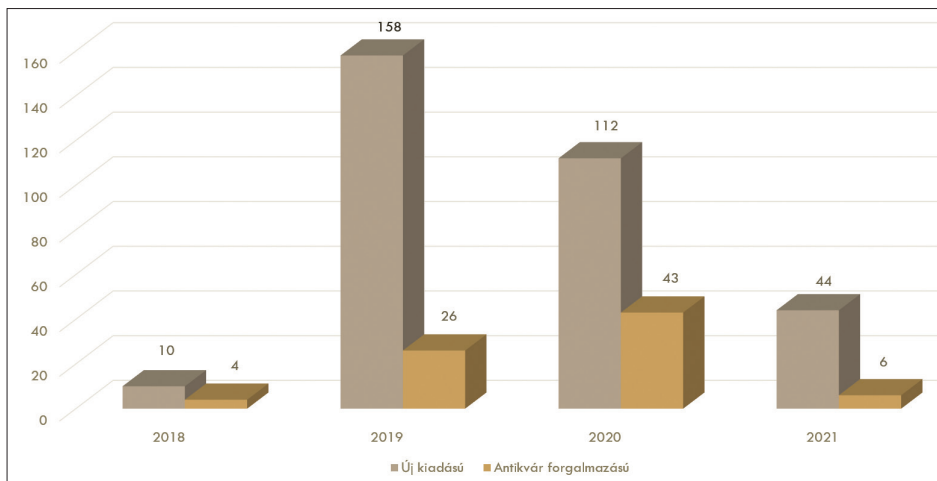
A 7. ábrán a beszerzett dokumentumok magyar és idegen nyelvű megoszlása látható. Ebben az értelemben is hiánypótló a szolgáltatás, hiszen a kért tudományos és felsőoktatásban használt dokumentumok elsősorban olyan nem magyar nyelvű szakirodalmak, amelyek nagyon kevés helyen vagy többnyire egyáltalán nem hozzáférhetők a hazai könyvtárakban, sem fordításban sem eredeti nyelven.

7. ábra: A beszerzett dokumentumok nyelvi megoszlása

Új kiadású és antikvár forgalmazású könyvek megoszlása

A közbeszerzési partnereken keresztül új kiadású, valamint antikvár forgalmazású könyveket is be tudunk szerezni. Tapasztalataink alapján olvasóink és kutatóink legtöbbször új kiadású könyvet kérnek, azonban antikvár forgalomban elérhető példányra is érkeznek kérések. Ennek két oka lehet: a könyvpiacn kurrens dokumentumként már nem elérhető, vagy csak antikváriumtól lehet beszerezni.

8. ábra: Új kiadású és antikvár forgalmazású könyvek

A beszerzések korlátai és a reklamációk jellege

A nem teljesített kérések mögött a leggyakrabban a következő szervezési szempontok vagy körülmények állnak:

- a kért dokumentum sem a közbeszerzési partnereken keresztül, sem antikvár forgalmazásban nem beszerezhető (például: Anthonioz, Stéphanie: *Qu'est ce que la sagesse?: De l'Orient ancien a la Bible*);
- a javasolt könyv nem tartozik az Egyetemi Könyvtár gyűjtőkörébe (például: Bremser, M. (szerk.): *Ötven kortárs koreográfus*, Baumeister, Roy F.: *Akaraterő*);
- a nyelv ad okot a visszautasításra: ha a kért könyv már megtalálható eredeti nyelven (vagy fordításban olyan műről, melynek eredeti nyelve nem az elsősorban gyűjtött világnyelvek valamelyike); valamint ha a mű már egy másik (világ)nyelven már elérhető az állományban (például: Levitsky, Steven – Zibblatt, Daniel: *How Democracies Die*);
- más hordozón elérhető a kiadvány: a javasolt mű adatbázisban vagy egyéb online formában fellelhető (például: Lerner, Mitchell: „*Mostly Propaganda in Nature*”: *Kim IL Sung, the Juche Ideology, and the Second*

War; vagy Herbrechter, Stefan: *Posthumanism: A Critical Analysis*, Walsh, Richard T.G. (szerk.): *A Critical History and Philosophy of Psychology: Diversity of Context, Thought, and Practice*).

Kutatási modelleket követő beszerzések

A diszciplínák fellazulnak, egyre több szempont érvényesül a kutatásokon belül, s ez a kért dokumentumok tudományterületi besorolásait tekintve is érzékelhető. A tudományági besorolások és a kutatás területét lefedő tárgyszavak – főként a társadalomtudományok területén – kirajzolják a kutatási területek, iskolák trendjeit.

A javaslatokra érzékenyebb határterületi tudományágakat jól illusztrálják a hiánypótló együtt dolgozás, a közösség potenciáljának eredményei. Így kerültek a szolgáltatásnak köszönhetően állományba olyan művek például a társadalomtudományok területéről, melyek többek között a politikaelmélet, államelmélet, társadalomelmélet, ideológiatörténet, kultúratudomány, művelődéstörténet, eszmetörténet, esztétika, illetve totalitarizmus, poszthumanizmus, gender, queer stb. fogalmiságát érintik. A továbbiakban következzen néhány példa a határterületi tudományágakba sorolható beszerzett könyvekből.

Politika-, állam- és társadalomelmélet:

- Brumann, Christoph – Schulz, Evelyn: *Urban Spaces in Japan: Cultural and Social Perspectives* (2014),
- Castells, Manuel: *Rupture: The Crisis of Liberal Democracy* (cop. 2019),
- Hobsbawm, Eric J.: *Globalisation, Democracy and Terrorism* (2014, cop. 2007),
- Rose, Louis: *Psychology, Art, and Antifascism: Ernst Kris, E. H. Gombrich, and the Politics of Caricature* (cop. 2016),
- Lankov, Andrei: *The Real North Korea: Life and Politics in the Failed Stalinist Utopia* (cop. 2015),
- Fritze, Lothar: *Anatomie des totalitären Denkens: Kommunistische und nationalsozialistische Weltanschauung im Vergleich* (2012),
- Horváth Márk: *Látomások a lefejezésről* (2017),
- Stearns, Peter N.: *Peace in world history* (2014).

Gender, queer:

- Ahmed, Sara: *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others* (2006),
- Braidotti, Rosi (szerk.): *Thinking Differently: A Reader in European Women's Studies* (2003),
- Harquail, Celia V.: *Feminism: A Key Idea for Business and Society* (2019),
- Butler, Judith: *Undoing Gender* (cop. 2004).

A fő gyűjtőkori területekről:

Vallástudomány:

- Tentler, Thomas N.: *Sin and confession on the Eve of the Reformation* (cop. 1977),
- Aquinói Szent Tamás; Tudós-Takács János (ford.): *A teológia foglalatata* I.-II. (2002).

Esztétika:

- Neumüller, Moritz (szerk.): *The Routledge Companion to Photography and Visual Culture* (2018),
- Hirsch, Robert: *Seizing the Light: A Social & Aesthetic History of Photography* (2017),
- Bacsó Béla: *Tapasztalat és esztétika* (2016).

Filozófia, kultúrtörténet:

- Horváth Márk – Lovász Ádám: *Látomások a lefejezésről: Georges Bataille filozófiája* (2017),
- Karamanolis, George E. (szerk.): *The Aporetic Tradition in Ancient Philosophy* (2019),
- Kerr, Fergus: *Theology after Wittgenstein* (cop. 1999),
- Heller Ágnes: *Szabadon élni* (2019),
- Smith, Justin E. H.: *Irrationality: a history of the dark side of reason* (2019).

Nyelvészet:

- Dörnyei Zoltán: *Research methods in applied linguistics* (2007),
- Saldanha, Gabrielav – O'Brien, Sharon; *Research methodologies in translation studies* (2014, cop. 2013),
- Brendler, Silvio (szerk.): *Cognitive Onomastics* (2016).

Gazdálkodástudomány:

- Kövesi János (szerk.): *Menedzsment és vállalkozásgazdaságtan* (2015),
- Horváth Dóra, Bauer András (szerk.): *Marketingkommunikáció - stratégia, új média, fogyasztói részvétel* (2013),
- Mankiw, N. Gregory: *Essentials of economics* (2018),
- Lámfalussy Sándor: *Financial Crises in Emerging Markets: An Essay on Financial Globalisation and Fragility* (cop. 2000),
- Świecka, Beata: *Financial Literacy and Financial Education* (2019),
- Lentner Csaba (szerk.): *Bankmenedzsment: bankszabályozás, pénzügyi fogyasztóvédelem* (2013),
- Alman, Edward I. – Hotchkiss, Edith – Wang, Wei: *Corporate Financial Distress, Restructuring, and Bankruptcy: Analyze Leveraged Finance, Distressed Debt, and Bankruptcy* (2019).

9. ábra. A beszerzett kérések tudományterületi keresztesződésai

Összegzés

E klasszikus könyvtári szolgáltatás, az olvasói beszerzési javaslattétel az ELTE Egyetemi Könyvtár Kellegykönyv szolgáltatásaként meg tudott újulni a távolról is elérhető szolgáltatások között. A Kellegykönyv, mely közbeszerzési eljárás keretei között, a gyűjtőkori megosztásnak is eleget téve működik, több száz szak- és szépirodalmi művel gyarapította a könyvtári állományt. Olyan, főként (idegen nyelvű) szegmenst fedtek le az olvasói kérések, melyek az egyetem kezein belül folyó kutatások naprakész forrásai.

Rezümé

Az ELTE Egyetemi Könyvtárban 2018 áprilisában indult el a Kellegykönyv tanulás- és kutatástámogató szolgáltatás. A tanulmányban ennek jelenlegi működése kerül bemutatásra az eddigi eredményekből kiolvasható tanulságokkal. A szerzők ismertetik a kritikus pontokat, az olvasói kérések jellegét és a szerzeményezési gyakorlattal való összefonódások mentén felvetődő gyűjteményszervezési dilemmákat egy állami felsőoktatási

intézmény központi könyvtárában és országos nyilvános szakkönyvtárban, mely állományának gyarapítása során az Eötvös Loránd Tudományegyetem kari, tanszéki könyvtárainak gyűjtőköri megosztását is tekintetbe veszi. A tanulmány második felében néhány statisztikai mutatón keresztül bepillantást adnak többek között a kérések nyelvi megoszlásába, a szak- és szépirodalom arányába, valamint a diszciplínák fellazulásából adódó tudományterületi megosztásba. Összességében elmondható, hogy olyan, főként (idegen nyelvű) szakirodalmi szegmenst fednek le a kérések, melyek az egyetem keretein belül folyó kutatások naprakész forrásai. A könyvtáros pedig – élve az interakció lehetőségével –, közvetlenebb módon vonhatja be az olvasót a könyvtár kulturális diskurzusába.

„INeedLotsOfBooks” – The INeedABook service at the ELTE University Library and Archives

In April 2018, the ELTE University Library launched the INeedABook learning and research support service. The paper describes the current operation of this service and the lessons learned from the results so far. The authors describe the critical points of the service, the nature of readers' requests and the collection management dilemmas that arise along the interconnections with collection management practices in a higher education and public library that takes into account the collection sharing of the faculty and departmental libraries of Eötvös Loránd University in its collection development. In the second half of the paper, some statistical indicators provide insights into the linguistic distribution of requests, the proportions of specialist literature and fiction, and the disciplinary distribution resulting from the loosening of the disciplines, among other things. Overall, the library users' requests covered a mainly (foreign language) literature segment which is an up-to-date source of research within the university. The librarian, in turn, can use this interaction to involve the library user more directly in the cultural discourse of the library.

BAKONYI VERONIKA
gyűjteményszervező könyvtáros
ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
ORCID: 0000-0001-8981-549X

PATAKI FRUZSINA
informatikus könyvtáros
ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
ORCID: 0000-0002-6008-3536

A jövő könyvtári szolgáltatásai már itt vannak – új adatmodellek és megoldások a Qulto szoftverekben

Bevezetés

A számítógépes könyvtári katalógusoktól és az azokat kezelő célszoftverektől, mindenekelőtt az integrált rendszerektől, illetve a rendelkezésre álló mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben egyre értékesebb adatbázisoktól újszerű feladatok megoldását, új szolgáltatások biztosítását várja a szakmai közönség, a könyvtárosok és az olvasók egyaránt. Az új feladatok, a belső és külső forrásokból, például névterekből megvalósuló gazdagítás lehetősége, az egyes rekordok hálózatba kapcsolása, a metaadatok és a teljes tartalmak összekapcsolása és interneten történő integrált szolgáltatása, a múzeumi és könyvtári katalógusokban tárolt információk közös kereshetőségének biztosítása egyaránt a könyvtári feldolgozó munka megújulását teszi indokolttá. A formai és tartalmi feltárás új módszereinek kidolgozásakor kulcsszerep jut egyes új – vagy már nem annyira új, de eddig kevésbé alkalmazott – adatmodelleknek, például az FRBR-nek. A tanulmány ezek korszerű szolgáltatás-szempon-tú alkalmazásának kérdéseit vizsgálja. A szerző a Monguz Kft. munkatársaként a magyar könyvtári világban ismert, sokszor még Huntéka, Corvina, illetve Monguz OPAC termékneveken ismert, a Qulto platformhoz tartozó közgyűjteményi informatikai megoldások tervezési és fejlesztési prioritásainak ismeretében a cég elképzeléseinek, illetve a szakirodalom megállapításainak tükrében foglalja össze tapasztalatait, benyomásait.

A könyvtári adatkezelésben és szolgáltatásban zajló paradigmaváltás kérdéseinek felvázolásához szükséges áttekinteni az elmúlt fél évszázad fejlődésének ívét. A könyvtári adatbázisok átalakulása során elkülönítve érdemes szemlélünk a könyvtárosok által használt feldolgozó interfészeket, és az olvasók, a nagyközönség által használt keresőfelületeket.

A könyvtári feldolgozás új feladatai

A feldolgozó munka eredményeként létrejövő katalógusok formájának változásai:

1. analóg katalógus és bibliográfia (papíron vagy később más adathordozón),
2. számítógépes katalógus,
3. számítógépes könyvtári rendszer (a gépi katalógus mellett egyéb könyvtári munkafolyamatok is gépesítésre kerülnek),

4. relációs adatbázisra épülő számítógépes könyvtári rendszer,
5. integrált könyvtári rendszer (az egyes könyvtári funkciók – kölcsönzés, gyarapítás, katalogizálás, állományellenőrzés, kereső – már ugyanazt az adatbázist használják),
6. integrált gyűjteménykezelő rendszer (a rendszer könyvtárak mellett múzeumokat, galériákat, levéltárakat, archívumokat is képes kiszolgálni),
7. külső adatok automatikus fogadására alkalmas rendszer (az adatbázis integrálni képes idegen adatbázisok adatait, azokat állandóan fogadja és frissíti, tehát nem csak lemásol egy máshonnan átvett letöltött adatot),
8. felhőalapú információs rendszer (az alkalmazás a kezelt állomány meghatározó részét más adatbázisokból veszi át, és az esetleg technikai okokból átmásolt adatokat frissíti is nagy rendszerességgel).

A szolgáltatási felület változásai:

1. nyomtatott katalógus és bibliográfia,
2. kártyakatalógus,
3. számítógépes lokális keresőfelület,
4. OPAC,
5. Web OPAC,
6. tartalomszolgáltató OPAC,
7. adatgazdagított OPAC.

Jelenleg a Qulto platform megoldásai – a magyar nyelvterületen használt más megoldások zöméhez hasonlóan – mindkét esetben a 6. lépcsőfokról lépnek éppen tovább a 7.-re.

A hagyományos adatmodell – melynek elveit az ISBD angol rövidítésen ismert szabvány és a MARC adatsereformátum szabályozza – alapvető célja a tartalmi és formai feltárás kereteinek meghatározása. A ma még döntően erre az adatmodellre épülő integrált könyvtári rendszerek a dokumentumokról rögzített információkat rekordokba csoportosítják, és a számítógépes katalogizáláskor bibliográfiai, besorolási és példányrekordokat hoznak létre. A rekordok adatszerkezete, belső tagolása a MARC adatsereformátumon alapszik. Jóllehet ma még számos nemzeti MARC létezik, de ezek összhangba hozása, adatszerkezetük harmonizálása és a veszteségmentes adatsere biztosítása érdekében a múlt század hetvenes éveitől számos lépés történt.

Az egységesítés érdekében már 1972-ben kezdeményezte a könyvtáros egyesületek nemzetközi szövetsége, az IFLA egy „SUPERMARC” létrehozását. Ebből született meg a későbbi UNIMARC. Az egyes MARC-formátumok konvertálhatóságának érdekében került kidolgozásra az Európai Unió könyvtári

programján belül a „User Controlled Generic MARC Converter (Use MARC-ON)” programrendszer is.¹

A MARC-formátumok egységesítésére nemcsak az IFLA keretei között folytak kísérletek, hanem a USMARC és a CANMARC összehangolása céljából a washingtoni Kongresszusi Könyvtár és a Kanadai Nemzeti Könyvtár között is. A közös formátum neve MARC21, amely talán a 21. század elvárásainak megfelelő, világ-méreteken használható nemzetközi formátummá válhat.²

A könyvtári metaadat fogalma, az azt reprezentáló kettős feladatot (azonosítás és osztályozás) ellátó katalógusrekord megelőzi a könyvtári automatizálás korát.³ A könyvtári katalóguskártya megfelel a számítógépes könyvtári katalógus bibliográfiai rekordjának, a példány és szakkatalógusok különféle nyomtatott cédulái a példány és besorolási rekordoknak, maga a könyvtári adatbázis pedig a hagyományos cédulakatalógusok összességének. A múzeumi számítógépes katalógus megfelel a múzeumi leltárkönyvnek, és a katalógus egyes rekordjai a leltárkönyv egyes sorainak. A tárgyfotókat is tartalmazó múzeumi leíró kártonok a nyilvános webes múzeumi katalógus rekordjainak, a különféle betűrendes kártyakatalógusok pedig – ezzel a logikával – a könyvtári és múzeumi indexállományoknak feleltethetők meg. A MARC-szabvány eredeti formájában azt a modellt támogatta, ahol a könyvtári cédularekordnak az informatikai világban a számítógépes metaadatrekord, a könyvtári katalógusnak, mint egységnek pedig a könyvtári számítógépes adatbázis egyértelműen megfeleltethető volt. A hagyományos, jobb kifejezés híján talán „autarknak” nevezhető számítógépes katalógusok önmagukban zárt rendszert alkotnak, minden szükséges információt az internettől elvágva önmagukban is képesek szolgáltatni.

A könyvtári metaadat rekord azonban ma már több mint egy katalóguscédula, melynek szövegét számítógépre vitték. Egy ilyen rekord nemcsak egy-egy objektum leírására és azonosítására szolgál, hanem arra is, hogy – különösen a webtechnológia alkalmazásával – interaktív kapcsolat jöjjön létre az egyes adatbázisok metaadatrekordjai között.⁴

¹ Dudás Anikó: A bibliográfiai információk és a szemantikus web. = Könyvtári Figyelő, 61. évf. 2015. 4. sz. 533–538. p.

² MARC 21: Harmonized USMARC and CAN/MARC: Network Development and MARC Standards Office Library of Congress. <https://www.loc.gov/marc/annmarc21.html> [October 22, 1998]

³ Székelyné Török Tünde: A katalóguscédulától a szemantikus webig. Közös elektronikus katalógus építése az ELTE könyvtáraiban. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 66. évf. 2019. 5. sz. 273–286. p.

⁴ Powell, James – Hopkins, Matthew: A Librarian's Guide to Graphs, Data and the Semantic Web. Chandos Publishing. 2015. 268. p. <https://doi.org/10.1016/B978-1-84334-753-8.00003-8>

A továbbblépés feltételei

A nagy költséggel létrejött adatbázisok továbbhasznosítása, illetve az e célból történő megújítás jogos társadalmi igény. Minden információszolgáltató projektnek nélkülözhetetlen alapja a hatalmas emberi munkával létrehozott jó minőségű, magas információértékű adatállomány. A legtöbb szolgáltatás pedig nem is igen tud más adatforrást felhasználni, mint az évtizedek alatt felépített, konverziók során korszerűsített, az adattisztítási munkák eredményeképpen egyre jobb minőségű és a napi használatban bevált könyvtári katalógusokat.

A könyvtári feldolgozó munka paradigmaváltásának négy alapvető tényezője

1. a tartalomkezelés,
2. az újszerű igényeket kiszolgáló metaadatolás,
3. a külső adatok integrált használata,
4. az adatok szemantikus hálózatba rendezése.

A tartalomkezelés feladatai:

- az adatok sokféleségének (szöveg, adatsor, kép, hangzóanyag, videofelvétel) őrzése, és egy egységes felhasználói interfészbe beágyazva történő szolgáltatása;
- a tartalom- és bibliográfiaiadat-szolgáltató katalógusokkal szemben támasztott igények egységes felületen való kielégítése;
- a szerzői jogi védelem alá eső tartalmak ellenőrzött (meghatározott hálózatból, munkaállomásról, definiált felhasználók számára, meghatározott ideig, adott formában történő, esetenként díjfizetéshez kötött) szolgáltatása;
- könyvtári tartalmak elérhetővé tétele a könyvtári OPAC-okat nem ismerő, nem felkereső felhasználók számára közvetlenül, más felületekbe beágyazva, vagy külső alkalmazás segítségével;
- közvetlen keresés biztosítása a metaadatrekordon túl a szöveges tartalomban is, az ezzel kapcsolatos nehézségek esetén (pl. OCR-ezés pontatlansága, nem izoláló nyelvek, nem latin ábécét használó nyelvek, kéziratos anyagok stb., ideértve a képfájlok esetében megadott részletes metaadatokat) a tartalom kereshetőségének biztosítása;⁵
- digitálisan keletkezett dokumentumok nyilvántartásának, „tárolásának” és őrzésének megoldása, a bibliográfiai rekordok mellett önálló média-rekordok meghatározása az adatbázisban;
- a dokumentumok egy részét létrejöttkor nem a nyilvánosságnak szánták, ezért csak a személyiségi jogok figyelembevételével lehet nyilvánosságra hozni.

⁵ Rajendran, K. – Raman Nair, R.: Language technology and Digitization of Ancient Records in Indian Local Scripts. = Informatics Studies, Vol. 3. 2016. Iss. 4. 15–30. p.

A katalógusokból való közvetlen tartalomszolgáltatás a fejlődésnek abban a stádiumában, amikor az adatbázisrekordokhoz döntő többségben már teljes tartalom (médiarekord) tartozik, az olvasói katalógus működésének megváltoztatását teszi szükségessé. A teljes tartalom már a találati böngészőlistában is megjeleníthető, amennyiben a könyvtár állománya túlnyomórészt elérhető digitalizálva.

A metaadatok hozzárendelhetők (sőt, hozzárendelendők) minden digitalizált tételhez. Ez hatékonyra teszi az elérést, és közvetlenül hozzáférhetővé tesz az olvasók számára minden tételt. Azonban óriási tömegű katalógusrekordot eredményez, ez pedig túlterhelheti az adatbázisokat.⁶

A megváltozott igényekhez és lehetőségekhez igazodó korszerű katalógizálás:

- él a strukturált és gazdagított adatok beviteli lehetőségével;
- munkaigényessége miatt leggyakrabban ez a könyvtári munka egyik legszűkebb keresztmetszete;
- sokszor külső erőforrás igénybevételével, alkalmi adatrögzítők és önkéntes adatszolgáltatók részvételével végzi az intézmény, illetve él a közös katalógizálás lehetőségeivel;
- felveti az automatikus, nyelvészeti és informatikai eszközökkel zajló metaadatolás kérdését;
- képes külső információ integrálására;
- a továbbhasznosíthatóság miatt kiemelt jelentőséget nyer az adatrekordok minél mélyebb szegmentáltsága, az adattartalmak validációja, minden módosítás, beavatkozás pontos dokumentálása, továbbá a rekordok nagy értéke miatt a veszteségmentes tárolás és adatcsere.

A metaadatolásról általánosságban elmondható, hogy – különösen például az egyre nagyobb jelentőséghez jutó helytörténeti állományok esetében – a dokumentumok egyedisége miatt kiemelt fontosságú. A helytörténeti, levéltári jellegű anyagok korábban kevésbé voltak hozzáférhetők: egy-két kiállításra kikerültek, vagy a kutatók vették alkalmanként kézbe őket, most azonban digitalizálva a széles közönség számára is elérhetővé válnak. A helytörténet fogalmát mindenképpen ki kell terjesztenünk, a földrajzi szempont mellett bármely más okból (sport, hobbi, művészeti ág, nemzetiség, szubkultúra stb.) szerveződött közösségek saját történetének feldolgozására is. E közösségek tagjai egyszerre lesznek információfogyasztók és -szolgáltatók. Így a helytörténeti tartalmat feldolgozó összes gyűjtemény kezelőjének meg kell oldania az információ fogadását az önkéntes adatközlőktől, és az így gyűjtött, megfelelően moderált tartalmak szolgáltatását.

⁶Therrell, Grace: More product, more process: metadata in digital image collections. = Digital Library Perspectives, Vol. 35. 2019. No. 1. 2–14. p. <https://doi.org/10.1108/DLP-06-2018-0018>

A metaadatolás (hagyományos kifejezéssel élve a tartalmi és formai feltárás) mindig is munkaigényes feladat volt, és jóllehet a közös katalogizálás lehetősége és jelentős elterjedése⁷ megkönnyítette a könyvtári munkát, ugyanakkor a katalogizálással kapcsolatos munka volumene mind mennyiségi, mind pedig minőségi tekintetben jelentősen megnőtt.

A mennyiségi fejlődés tényezői:

- állománybővülés;
- feldolgozási kapacitásnövekedés;
- helyi jelentőségű anyagok analitikus feltárása.

A feldolgozói munka minőségi fejlődésének tényezői:

- szabványok elterjedése;
- egységesülő módszertan;
- adatátvétel, tudáscsere;
- adattisztítás a konverziók során;
- korábbanál szegmentáltabb adatszerkezet;
- szolgáltatási kötelezettség az aggregációs központok felé;
- tudást információvesztés nélkül tárolni tudó integrált rendszerek elterjedése;
- visszacsatolás lehetősége a web2 funkcióknak köszönhetően.

A katalógusokkal szemben támasztott minőségi követelmények növekedése előtérbe helyezi nemcsak a bibliográfiai rekordok importjának szükségességét, hanem a tartalmi és formai feltáráshoz szükséges információk külső adatforrásokból való begyűjtését, sőt rendszeres importját is.

Feladatok a katalógus kívülről érkező építéséhez, gazdagításához történő adatgyűjtéskor:

- idegen online adatbázisok learatása, metaadatok és absztraktok begyűjtése, indexelése;
- saját intézményi repozitórium katalógusba való betöltése;
- idegen adatbázisok és a repozitóriumok integrációja a könyvtári katalógussal;
- felsőoktatási könyvtár esetében a szakdolgozatokra, diplomamunkákra vonatkozó információk, és a teljes tartalmak átmozgatása az intézményi ügyviteli rendszerből az integrált katalógusba;
- több forrásból egyesülő adatbázisok szinkronizációja;
- idegen adatok validálása;

⁷ Ezen állítás alátámasztása érdekében szűrőpróba-szerűen ügyfeleink, a Monguz Kft. Qultó-Huntéka rendszerének felhasználói közül kiválasztottam 8 városi könyvtárat a magyar nyelvterület különböző pontjairól. Megállapítottam, hogy a mintegy 100 000, az elmúlt tíz évben létrehozott bibliográfiai rekord közül a saját katalogizáltak aránya még a 15%-ot sem érte el.

- idegen értéklistas adatok kezelése;
- facetták működtetése a keresőfelületen;
- külső tartalmak szolgáltatása, tartalom megjelenítése és jogosultságkezelés;
- fizetős tartalmak ellenőrzött továbbszolgáltatása, a szinkronizáló alkalmazásnak állandó hozzáférés biztosítása a külső metaadatokhoz;
- adatgazdagítás külső adatforrásokból származó információkkal, vagyis az egyes metaadatokhoz gépi úton, vagy emberi intellektus bevonásával külső adatforrásokban elérhető további információkat rendelünk hozzá, olyanformán, hogy a saját metaadat rekordba csak a külső adatra mutató URL cím kerül bele.

A többféle adatbázis integrált keresésének biztosítása szükségképpen a könyvtári gépi, és a webes katalógus szétválasztásához vezet. A jövő azoké az adatbázisoké, melyek legalább a metaadataikat és az absztraktokat más keresők számára ingyenesen leathatóvá teszik. A forradalmi újítás alapvetően nem az lesz, ha az idegen katalógusokból származó rekordok betöltésre és lemásolásra kerülnek, hanem ha azok online hivatkozással lesznek jelen az adatbázisban. A változások, új feladatok közül kiemelkedik a szemantikus web nyújtotta lehetőség, ezért ezzel külön fejezetben foglalkozom.

A szemantikus adatmodell alkalmazása

Egy könyvtári katalógus vagy múzeumi leltárkönyv információk sokaságát tartalmazza, melyek egy része már nem közvetlenül magára a gyűjteményre vonatkozik, hanem a gyűjtemény tárgyairól tartalmaz további információt. A korszerű relációs adatbázisra épülő gépi katalógus esetében a rekordkapcsolatok hálózatát már emberi beavatkozás nélkül is lehet fordítani RDA (Resource Description and Access) állításokká, és publikálni lehet a szemantikus weben.

Ez a technológia lehetővé teszi bibliográfiai adatok konverzióját egy kiválasztott vagy létrehozott, és más keresők számára is értelmezhető szemantikus adatmodellre.⁸

A szemantikus webet a hagyományos weboldalak összességétől az különbözteti meg, hogy géppel értelmezhető adatkapcsolatok hálózata alkotja. Ezek az adatkapcsolatok az emberi gondolkodás, emberi asszociációk, tehát az emberi tudás informatikai eszközökkel megvalósult leképezései. A gépi állításokat a szemantikus web nyelvén, az RDF-n (Resource Description and Framework) lehet megfogalmazni,⁹ például: „*Wrocław lengyelországi város neve németül: Breslau.*”

⁸ Mitchell, Ian – Wilson, Mark: Linked data: connecting and exploiting big data. = White Paper. Linked Data, 2012. [https://www.fujitsu.com/uk/Images/Linked-data-connecting-and-exploiting-big-data-\(v1.0\).pdf](https://www.fujitsu.com/uk/Images/Linked-data-connecting-and-exploiting-big-data-(v1.0).pdf) [March 2012]

⁹ Horváth Ádám: Az ALIADA és az URI névkonvenció. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 62. évf. 2015. 10. sz. 376–387. p.

A könyvtári katalógus szemantikus weben történő publikálásának nemcsak az az előnye, hogy az olvasóknak további hasznos információkat kínál a katalógusában, hanem a különféle keresőrendszerek könnyebben indexelik a szemantikus web nyelvén megfogalmazott hármas (alany – állítmány – tárgy) RDA állításokat. A fejlődés tehát a meglévő olvasók tökéletesebb kiszolgálása mellett további érdeklődők megnyerését teszi lehetővé.¹⁰

A könyvtárak tradicionálisan feladatuknak tekintették a dokumentumokról szóló metaadatok létrehozását és tárolását különféle formátumokban, különféle szabványok szerint. Sokféle hozzáférési pont adható így a könyvtári állományegységekhez, a webnek a nagyközönség által látogatott könnyen elérhető szintjén a „surface web-en” is. Saját metaadataik és azok rendszerének publikálása mellett a könyvtári katalógustételek szemantikus hálózatba integrálásával új minőség jön létre, és lehetővé válik a könyvtár számára, hogy adatbázisába külső adatforrásokból érkező információkat integráljon.¹¹

Amennyiben a számítógépes katalógusban tárolt információkból szemantikai hálót készítünk, célja már nem csupán az emberi beavatkozás nélküli, automatizált publikálás lehet, hanem a belső adatszerkezet is ezt az elvet követheti. Ha pedig a szemantikai háló elemeinek jelenléte a könyvtári katalógus belső sajátja, ez a háló már túlnyúlhat a katalógus határain, és közvetlen információt kapcsolhat be idegen adattárakból, adatbázisokból.

Az FRBR-adatmodell

Az IFLA által készített, a bibliográfiai rekordok leírására kidolgozott FRBR (Functional Requirements for Bibliographic Records) adatmodellt bemutató tanulmány alapvetően nem a bibliográfiai rekord megszokott fogalma felől közlel meg a kérdést, hanem a felhasználói igények, elvárások oldaláról.¹²

A könyvtárosi logikától némiképp eltérő felhasználói hozzáállás mindenki számára kézenfekvő, aki valaha el akart olvasni egy könyvet, hiszen az esetek túlnyomó többségében az olvasó a műre kíváncsi, és nem kifejezetten annak egy kiadására. Különösen igaz ez a rövidebb írásokra, kisregényekre, drámákra, novellákra, melyek a legkülönfélébb kiadványokban (antológiákban, szerzői gyűjteményes kötetekben) jelenhetnek meg.

Az FRBR-adatmodell szakítva a kiadvány intakt leírásának szemléletével (bár természetesen a bibliográfiai rekordra építő katalógusrekord is már tartalmaz

¹⁰ Fülöp Endre: A szemantikus háló két fogalma, a katalógusok új generációja és a könyvtárak szerepe. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65. évf. 2018. 7–8. sz. 401–408. p.

¹¹ Deepjyoti, Kalita – Dipen, Deka: Searching the great metadata timeline. = Digital Library Perspectives, Vol. 36. 2020. No. 1. 21–37. p.

¹² IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records: Functional Requirements for Bibliographic Records. IFLA Series on Bibliographic Control 19. Munich, K.G. Saur. 1998.

kapcsolatokat) az információelemek csoportjait hálózatba rendezi el. Az adat-elemeket az IFLA iránymutatásai az „entity” – egység kifejezéssel jelölik, és az egységeket négy csoportba sorolják¹³:

- művek (works),
- kifejezések (expressions),
- megjelenések (manifestations),
- fizikai példányok (items)

A következő definíciók az IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records: Functional Requirements for Bibliographic Records c. dokumentumból származnak.

Mű (work) – önálló szellemi – művészeti alkotás: Friedrich Schiller Don Carlos című színműve.

Kifejezés (expression): a Don Carlos című irodalmi alkotás mint könyvben kiadható olvasható dráma magyar fordításban.

Megjelenés (manifestation): Schiller Don Carlos c. műve mint színdarab egy kiadványban.

Cím és szerzőségi közlés:	A világirodalom legszebb drámái / [ford. Arany János et al.]
Megjelenés:	Budapest: Európa, 1965
Terjedelem, fizikai jellemzők:	20 cm

Fizikai példány (item): egy könyvtárban megtalálható példány az illető kiadványból.

Az FRBR-adatmodell tehát a bibliográfiai rekordot, mint adatok egy összegyűjtött (aggregált) halmazát fogja fel. A gyűjtést a katalógust építő, vagy a bibliográfiát szerkesztő személy, a könyvtáros vagy a bibliográfus a közismert ISBD-szabvány alapján végezte és végzi. Az összegyűjtött adatok egy része értéklistából¹⁴ származik (személyek, testületek, tárgyszavak, művek címei stb.), mások, így az osztályozási jelzetek, megjegyzések, tartalmi kivonatok, példányjelzetek adatfájlokból érkehetnek. A bibliográfiai leírás a külső adatokat csak annyiban használja fel, amennyiben azok közvetlenül az adott kiadvány szempontjából jelentőséggel bírnak.¹⁵

Természetesen az értéklistában szereplő besorolási rekordok körét és a kö-zöttük felépíthető utalórendszert az FRBR-adatmodellt követve mindenképpen

¹³ ua.

¹⁴ „List of values”, de nyugati nyelveken sokszor „index”-nek nevezik.

¹⁵ IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records: Functional Requirements for Bibliographic Records. IFLA Series on Bibliographic Control 19. Munich, K.G. Saur Verlag, 1998.

érdemes volt és érdemes a jövőben is bővíteni. A múzeumokban az értéklistas mezők köre igen széles, ezt hazánkban a NKÖM 2002/20-as rendelete írja elő az ágazat tagjai számára.¹⁶

A besorolási rekordok: személyek, családok, testületek, művek, fogalmak, objektumok (múzeumi gyakorlatban „megnevezések”), események, helyszínek azt a nevet jelentik, amelyen az illető egység ismert és ellenőrzött, a katalogizáló által jóváhagyott csomópont köthető hozzájuk. Az egységek és a közöttük fennálló kapcsolatok definícióit és tulajdonságait a FRAD (Functional Requirements for Authority Data) fogalmi modell írja le.¹⁷

A besorolási rekordok kezelése (authority control) célja, hogy a különféle adattartalmak megjelenése a leírás során konzisztens legyen, így a nevek, helyek, kifejezések pontosan leírva, azonosítva, ellenőrzött információt tartalmazó csomópontként létezzenek az adatbázisban.¹⁸

Mióta az FRBR-adatmodell leírása napvilágot látott, az FR-adatcsalád a már említett FRAD mellett a Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD)¹⁹ modellel gazdagodott. Az adatmodell-család egy később létrehozott tagja, az IFLA LRM (Library Reference Model) kifejlesztésének célja az volt, hogy a korábban egymástól függetlenül létrehozott három adatmodell (FRBR, FRAD, FRSAD) közötti inkonzisztenciákat az adatmodellek átfogó és részletes elemzésével, közös újrafogalmazással, a bibliográfiai leírás valamennyi aspektusának figyelembevételével és már a hálózatba kötött rekordszemlélet (linked data modell) talaján állva megszüntesse.²⁰

Az LRM a tágabb értelemben vett bibliográfiai adatra vonatkozik, és a hagyományos adatmodellben gondolkozva bibliográfiai és példányrekordokba rendezett információcsoportokat „bibliográfiai információk”-ba rendezi. Az LRM számára értelmezhető entitások meghatározásakor feltételnek tartották, hogy egy-egy entitásnak legalább egy érvényességi köre (domain) vagy értéktartománya (range) legyen.²¹

¹⁶ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0200020.nkm> [2022.11.07.]

¹⁷ Patton, Glenn E. (ed.): *Functional Requirements for Authority Data – A Conceptual Model* (2009). IFLA Series on Bibliographic Control 34. Munich, K.G. Saur. 2009. <https://doi.org/10.1515/9783598440397>

¹⁸ Lei Zeng, Marcia – Žumer, Maja – Salaba, Athena (eds.): *Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD) – A Conceptual Model*. IFLA Series on Bibliographic Control 43. Munich, K.G. Saur. 2010. <https://doi.org/10.1515/9783110263787>

¹⁹ Az FRSAD indító reportja, az IFLA „Working Group on the Functional Requirements for Subject Authority Records (FRSAR)” munkacsoportja által 2005-ben került megírásra, és a „Standing Committee of the IFLA Section on Classification and Indexing” 2010 júniusában hagyta jóvá.

²⁰ Riva, Pat – Le Bœuf, Patrick – Žumer, Maja: *IFLA Library Reference Model – A Conceptual Model for Bibliographic Information*. Consolidation Editorial Group of the IFLA FRBR Review Group. 2017.

²¹ Dancs Szabolcs: „RDA reborn” – a könyvtári referenciamodell és az átalakuló RDA – 1. rész: Bevezetés az IFLA LRM-be. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65. évf. 2018. 3. sz. 141–152. p.

Az IFLA LRM tehát kifejezetten a könyvtári közösség számára lett kialakítva, s különbözik attól a három fogalmi modelltől, melyekből származik. A korábbi három adatmodell és az LRM közötti átmenet biztosítására mezőmegfeleltetési táblázat (átállást megkönnyítő megfeleltetés, „transition mapping”) készült 2017-ben.²²

Az „FRBR Review Group” 2003-tól együttes üléseket tartott a múzeumi szakmát képviselő International Council of Museums (ICOM) Committee on Documentation (CIDOC) szervezetével. A múzeumi – műtárgyorientált – CIDOC CRM-modell elemeit és logikai alapvetését felhasználva a két nézet szintéziseként, és az eredeti FRBR-modellnek, illetve az annak alárendelt FRAD és FRASAD-modelleknek megfelelően jött létre 2009-es dátummal az FRBRoo (FRBR object-oriented) adatmodell.²³

Az FRBRoo-modell célja a kulturális örökségről szolgáltatott információkra vonatkozó közös látásmód és adatkezelési alapok kialakítása, az adatmodell konzisztens használatának előmozdítása, a múzeumi és a könyvtári adatbázisok közötti adatcsere lehetőségének megteremtése. Mindenekelőtt a közös keresőfelületek kialakítását kívánják előmozdítani, emellett a múzeumi és a könyvtári modellt a társintézmények szakmai közösségével megismertetve tágitani kívánják látókörüket, és segíteni a szakmai csoportokat abban, hogy mélyebben megismerjék saját adatmodelljüket. Az új modellnek természetesen nem célja, hogy az intézményeket saját bevált adatmodelljük cseréjére bátorítsa.

A társintézmények közösségei közötti dialógusnak hatalmas jelentősége van a többféle intézményt kiszolgáló képes ontológiák kialakításában, és a felhasználók számára hasznos alkalmazások kifejlesztésében. A bibliográfiai leírások készítésénél a három modell egyidejű alkalmazására van szükség, melyre a különféle iránymutatások még nagy mozgásteret hagynak a leírások készítőinek.²⁴

A felhasználók igényeit kiszolgáló közös keresők mellett az adatfeldolgozás harmonizációjának időszerűségét indokolja azoknak a dokumentumtípusoknak a széles köre, melyeket múzeumok és könyvtárak egyaránt gyűjtenek és feldolgoznak. Ugyancsak óriási átfedés van a két intézmény értéklisái között, ideértve a személyek, testületek, tárgyszavak, földrajzi helyek, különféle kulturális fogalmak, stílusok, korszakok, dokumentumtípusok, vagy akár a pénzügyi partnerek, szállítók körét. Ezen értéklisák harmonizációja elvezethet a közös névterek kialakításához, ami pedig elképzelhetetlen a mindkét társintézmény valamennyi

²² https://www.ifla.org/files/assets/cataloguing/frbr/ifla_lrm_2017_hun_v3.pdf [2017. december]

²³ Itt az „object oriented” kifejezés nem tévesztendő össze a magyar informatikai köznyelvben meghonosodott és az ezredforduló óta uralkodóvá vált objektum orientált programozási alapszemlélettel, ezért is tartózkodik e tanulmány szerzője az „objektum orientált” magyar megfogalmazástól.

²⁴ Riva, Pat – Le Bœuf, Patrick – Žumer, Maja: i. m.

gyűjteménytípusára alkalmazható közös fogalmi modell nélkül. A gyűjteménytípusok különböznek egymástól abban, hogy a kezelt objektumok leírása mennyire kézenfekvően standardizálható, ahol egy, a szabványosíthatóság szempontja alapján felállított skála egyik végén a kereskedelmi forgalomban megszerezhető kiadványok, könyvek CD-k, DVD-k, a másik végén a természettudományos tárgyak és régészeti objektumok, közepén pedig a felirattal rendelkező dolgok, kéziratok, érmek, feliratos tárgyak találhatók. Függetlenül a tárgy jellegétől, nem kétséges, hogy a könyvtári és múzeumi tárgyak, és a különféle gyűjteménytípushoz tartozó tételek szoros szellemi és szakmai kapcsolatban állnak egymással, és ezekből a kapcsolatok felhasználásával szemantikus háló építhető.

Az FRBRoo-t ismertető dokumentum kissé sarkított álláspontja szerint az FRBR és az FRBRoo-adatmodell a szabványok, elsősorban az ISBD által is támogatott könyvtári adatfelfogás szerinti statikus intakt és autark bibliográfiai rekord fogalmát tágítja ki, ahol egy bibliográfiai rekord kapcsolatok sokaságával rendelkezik, melyek más bibliográfiai rekordokra és besorolási rekordokra vonatkoznak.²⁵

Igazából az ISBD-szabvány szerint kialakított MARC-logikájú adatmodell is rendelkezik adatkapcsolatokkal, mind besorolási, mind pedig más bibliográfiai rekordok felé, de ezek köre valóban a hagyományos előírások szerint még igencsak behatárolt.

A közösen kidolgozott adatmodell hatására a múzeumoknak alkalmuk nyílt különféle, a könyvtárak esetében besorolási rekordnak (authority record – Dateinormsatz), a múzeumoknál pedig tárgyszavaknak (subject record – Schlagwort) nevezett névtípusú egységek újszerű, azokat egy potenciális adatháló csomópontjaiként szemlélő attitűd meghonosítására, illetve a sorozatgyártással előállított tárgyak leírásának újszerű (bibliográfiai rekord – példányrekord) szemléletének az elfogadására.²⁶

A besorolási rekord fogalmkörét az FRBR-adatmodell messzemenően kitágítja a hagyományos MARC-alapú könyvtári adatmodellhez képest. Maga a szemlélet, tehát a MARC által meghatározott besorolási rekordokhoz, főként a legáltalánosabban használtakhoz (személy, testület, tárgyszó) képest a rekordtípust tágabban értelmező hozzáállás egyáltalán nem új. Az FRBR kialakítása megelőzte az ezredfordulót,²⁷ és az FR-adatmodellcsalád többi tagjának kiala-

²⁵ Bekiari, Chrissyola – Doerr, Martin – Le Bœuf, Patrick – Riva, Pat (eds.): Definition of FRBRoo. A Conceptual Model for Bibliographic Information in Object-Oriented Formalism. IFLA FRBR Review Group.. 2015. 283. p.

²⁶ Bekiari, Chrissyola – Doerr, Martin – Le Bœuf, Patrick – Riva, Pat (eds.): i. m. .

²⁷ Az FRBR adatmodell leírása „final report of the IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records” az 1992-ben alapított munkacsoport tevékenységének köszönhetően 1997-ben a „Standing Committee of the Section on Cataloguing” felügyeletével került jóváhagyásra.

kítása is az LRM kivételével már egy évtizeddel ezelőtt megtörtént.²⁸ Érdemes figyelembe vennünk, hogy a hazánkban az ezredforduló előtt meghonosodott könyvtári rendszerek egész sora (Tinlib, Oracle Libraries, Dobis Libis) nem volt MARC-alapú, és a besorolási rekordok körét (ezeket értéklistának nevezve) az FRBR felfogás szerint alakították ki. Azt mondhatjuk, hogy valószínűleg az FRBR-modell kialakítói jól ismerték ezeket a könyvtári rendszereket. Példájukat követte az ezredforduló után közvetlenül tervezett és kifejlesztett Huntéka, mely így alkalmassá vált múzeumi gépi katalógusok építésére is.

Adatgazdagítás és névterek mint a szemantikus háló építésének az eszközei

Az adatgazdagítás (data refining, data reconciliation) során más névterekből, elemkészletekből származó azonosítókat szűrünk be a gyűjteménykezelő rendszerben tárolt hagyományos rekordba. Ezeknek az adatelemeknek a MARC21-ben már szabványos helye van. Számos külső adatforrás (Geonames, DBpedia, General Multilingual Environmental Thesaurus / GEMET, Semium Time)²⁹ áll kézenfekvően az adatgazdagítási munka során rendelkezésünkre. A rekordba beillesztett, külső adatelemre mutató link deklarálja a két adatelem azonosságát, és ugrópontot kínál a felhasználónak a további kereséshez. Az adatgazdagítás – mint a tartalmi feltáró munka minden eleme – igen munkaigényes, ezért segítséget kell nyújtani a feldolgozó könyvtárosoknak informatikai eszközökkel is, amennyire csak lehet. Ennek egyik eszköze a konverzió során végzett adatgazdagítás (aktív konverzió). „Ugyancsak a kézi katalógusépítési munkát tehermentesítheti az a megoldás, ha OPAC-felületeket kapcsolunk össze valamilyen triplestore-ral³⁰, például a virtuosoval³¹, s így a kifelé mutató linkek nem a rekordok részei, hanem külön forrásból érkeznek. Ehhez a megoldáshoz nem szükséges a saját katalógus adatformátumának megváltoztatása, az egyedüli követelmény az, hogy legyenek bizonyos adatmezők, melyek alapján a kapcsolatot automatikusan, vagy félig automatikusan fel lehet építeni.”³²

²⁸ FRAD (Functional Requirements for Authority Data) – 2009; FRSAD (Functional Requirements for Subject Authority Data) – 2010; IFLA LRM (Library Reference model) – 2017; CIDOC (Comité international pour la documentation) CRM (Conceptual Reference Model) – 2006; FRBRoo (object oriented) – 2009

²⁹ Kovácsné Koreny Ágnes: Hozzáférés és újrahaznosítás: a TEL és a Europeana a tudományos kutatás szolgálatában. = Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információ-tudományi tanulmányok 2016. Szerk. Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet. 2017. 225–232. p. <https://doi.org/10.21862/vkkv2016.225>

³⁰ RDF állítások tárolására optimalizált adatbáziskezelő, melynek lekérdező nyelve a SPARQL

³¹ Többféle adatmodellt támogató adatbázis-kezelő, mely támogatja a relációs és RDF adatmodellt, és mind SQL, mind pedig SPARQL nyelven megoldott hozzá az adathozzáférés.

³² Hubay Miklós: Adatgazdagítás, adatszolgáltatás és discovery hagyományos és szemantikus metaadat-környezetben. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 67. évf. 2020. 5. sz. 291–300. p.

Az adatgazdagítás fő feltétele, hogy a rekordba felvett linkeknek legyen hová kapcsolódniuk. Ebből a szempontból kiemelt szerep jut a névtereknek és a közgyűjteményi adatbázisokban levő, a névterek építéséhez felhasználható besorolási állományoknak.

Az önálló, gyűjteményi tételek leírásától függetlenül létrehozott, hozzáadott információt tartalmazó besorolásirekord-állományokból névterek hozhatók létre. A könyvtári katalógusok készítése során létrejött besorolási állományok a legalkalmasabb alapjai a névtereknek, de természetesen az igazi megoldás a nemzeti névtér létrejötte, melyet a közgyűjtemények közös munkával építenek fel. Egyrészt, mert már amúgy is léteznek, és igen sok rekordot érintenek, másrészt a mindennapi használat, az ismételt adatcserék és konverziós munkák során már a legtöbb gépelési vagy szakmai hiba előkerült, és ki lett javítva. A névterek a felhasználók szemében valójában strukturált szótárak. A névtér, jóllehet önálló, minden más kulturális eredménytől független szellemi termék, de a könyvtári munka szempontjából igen fontos az is, hogy támogatni tudja a katalógus építése során a tartalmi és formai feltárást. Rendszerint nem egyedül egy könyvtár vagy múzeum fejleszti, hanem létrejötte szoros intézményi együttműködésnek köszönhető.³³

A névterek lehetnek földrajzi illetékességük szerint helyiek, nemzetiek vagy nemzetköziesek, továbbá lehetnek általánosak vagy szakterületiek. Az érintett adatelemek tekintetében a személy-, testület-, földrajzi fogalom- és tárgyszónévterek kerülnek a legkézenfekvőbben kiépítésre.

A névtér feladata a tudásreprezentáció, mely túllép a bibliográfiai leírás és a katalogizálás szükségletein. Igen fontos megteremteni a konverzió lehetőségét névterek és a katalógusok között.

A névtér szükségességét remekül illusztrálja az alábbi példa, ahol megmutatjuk, hogy hányféleképpen lehet leírni egy személynevet.

Adatbázis	Névalak
MOKKA	Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics (1821-1881)
Deutsche Bibliothek	Dostoevskij, Fëdor Michajlovič *1821-1881*
LOC - Library of Congress	Dostoyevsky, Fyodor, 1821-1881

1. táblázat. Orosz szerző nevének eltérő írásmódja különféle nyelvű feltárás esetén

Jó példa a névterek építésére, illetve a névterek alapjául szolgáló besorolási állományok kezelésére a könyvkiadói nevek kezelésének könyvtári rendszerekben való eltérő gyakorlata. Alább látható a Kossuth Könyvkiadó rekordja egy,

³³ Ungváry Rudolf: A névtér mint kulturális szükséglet. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 59. évf. 2012. 8. sz.

eredetileg a MARC-on alapuló, ugyanakkor az FRBRoo-adatmodellt követő, (de a MARC adatcsereformátumban használatos mező és almező elnevezéseket a belső tárolási formátumban a mezők címkézésére továbbra is használó) integrált könyvtári rendszerben, ahol a könyvkiadó neve értéklisztából kerül a katalógizálás során beemelésre, és az értéklisza elemei mögött egy, például az alábbi adatokat tartalmazó besorolási rekord van:

Kossuth

1043 Budapest; Csányi László u. 34.

370-0617

rt@kossuted.hu

A rekord az adatbázisban egyébként elavult címadattal szerepel, jelenlegi székhelyük a Bp. IV. kerület Bocskai u. 26-ban található. A rekordot az adatbázisban össze lehet kapcsolni más kiadói besorolási rekordokkal. A vizsgálat lefolytatásakor az adatbázisban a könyvkiadó 1779 bibliográfiai rekordnál szerepelt.

Példaképpen álljon itt egy másik könyvtári katalógus, ahol az adatok belső tárolási formátuma is a MARC (jelen esetben a MARC21). Itt a könyvkiadó nem értéklisztás adat, tehát szabadon kerül begépelésre, nincs mögötte sem szótár, sem besorolási rekord. Az egyes névformák előfordulása e sorok írásakor:

Előfordulási szám	Névalak
2	Kossuth K
21	Kossuth K.
1	Kossuth K. soksz.
1	Kossuth Kiad.
1	Kossuth Kiad. ; Ventus
221	Kossuth Kiadó
8	Kossuth Kvk
25	Kossuth Kvk.
1	Kossuth Könyvkiad.
106	Kossuth Könyvkiadó
1	Kossuth Könyvkiadó : Kartográfiai Vállalat
2569	Kossuth
1	Kossuth kvk.
1	Kossuth könyvkiadó

2. táblázat. Könyvkiadó névelőfordulásai egy olyan rendszerben, ahol a könyvkiadó adatmezőt nem támogatja értéklisza

Az előbbi példában a könyvtár munkatársai a kiadó nevét besorolási állományra épülő értéklisztából választották ki, a kiadó nevének az aktuális kiadványon szereplő

formája nem került rögzítésre. A második példában részben vélelmezhetően a kiadó neve a könyvön látható formában került beírásra, ez a legtöbb esetben az a névforma, melyet egyébként a MSZ 3424/1-1978-as szabvány is rögzít, viszont a többféle névalak miatt a keresőfelületen kétséges a keresés eredményessége.

A könyvkiadó nevének kétféle kezelése elsősorban természetesen technikai jellegű. A fő különbség az integrált könyvtári rendszerek által használt kétféle adatmodell között az, hogy alkalmaz-e értéklistát a könyvkiadó nevének kitöltésénél az illető alkalmazás feldolgozó felülete vagy sem. Amennyiben igen, akkor egy ilyen komplex adatfésülésnél, mint a könyvkiadó, ez az értéklista nem igen képzelhető el kötött szótár formájában, hanem csakis besorolási rekordként viselkedhet. Egy szótárra igaz ugyanis hogy:

- kevés elemből épül fel
- az elemek ritkán változnak,
- kevésszer kell a listát bővíteni,
- egyszerűek, tehát csak egy adatelemből (almezőből állnak).

Könnyen beláthatjuk, hogy a könyvkiadó mint adatelem nem ilyen, tehát ha értéklistas mezőt alkalmazunk a feltöltő felületen, annak úgy kell működnie, mint egy önállóan létező, külön szerkeszthető, bármikor módosítható, és a módosításakor valamennyi érintett kapcsolt rekordot is tovább módosító, többféle kapcsolattal és több mezőből és almezőből álló rekordnak. Működése tehát megfelel a MARC formátum szerinti besorolási rekordoknak.

A könyvkiadó értéklistából való feltöltése egyrészt csökkenti a rendszerben tárolt névváltozatok számát, és ellenőrizhetőbbé teszi az adatmező tartalmát. A könyvkiadó mező tartalmak csekélyebb számát mutatja az alábbi kis szűrőpróba szerűen végzett kutatásom. Ügyfeleink közül 3 – 3 könyvtárat választottam ki, melyek kétféle rendszert használnak, értéklistából töltik fel a könyvkiadót, illetve szabadon beíró mező a Hunmarc 260 \$b almezője.

	Felsőoktatási könyvtár		Közepes állománnyal bíró megyei könyvtár		Nagy állománnyal bíró megyei könyvtár	
	bibl. rekord	könyvkiadó féleség	bibl. rekord	könyvkiadó féleség	bibl. rekord	könyvkiadó féleség
értéklistas	273642	16248	469415	15846	657411	26894
nem értéklistas	154337	17671	477114	26111	669667	27555

3. táblázat. Könyvkiadó névelőfordulásainak számossága három olyan rendszerben, ahol a könyvkiadó adatmezőt támogatja, illetve másik három rendszerben, ahol az illető mezőt nem támogatja értéklista

Mindazonáltal a feldolgozás értéklisákkal, illetve azon belül besorolási rekordok használatával való támogatása sem zárja ki eleve a hibás adatfelvétel lehetőségét. Jó példa erre az ODR portál keresőfelületén az író Esterházy Péter név előfordulásainak sokféle változata, példa az előfordulásokra:

Esterházy Péter

Esterházy Péter (1950-)

Esterházy Péter

Esterházy Péter (1950-)

Esterházy Péter 1950-2016

Esterházy Péter (1950)

Esterházy Péter (1950-) (író)

Természetesen a könyvtárak zöme ma már a legtöbb bibliográfiai leírást nem helyben készíti el, hanem a közös katalogizálás elterjedt gyakorlatát követve más katalógusokból importálja. Amennyiben a forrásul szolgáló katalógus a könyvkiadót nem értéklisából emelte be, akkor ott is fennáll a könyvkiadó nevének sokféle előfordulása, ezzel hűen tükrözve a könyvön található változatot, és persze potenciálisan tartalmazva gépelési hibákat is. Ha pedig az adatforrás egy könyvkiadók neveit értéklisában tároló rendszer katalógusából érkezett, akkor egységesebb lesz a kiadó neve, de az információ a könyvön szereplő névalakról már nem lesz megőrizve. Az import során az értéklisát építő katalógusban újra meg újra megjelennek az elfogadott besorolási értéktől eltérő változatok, ezeket az értéklis karbantartása során meg kell feleltetni az elfogadott névformáknak.

Egy FRBRoo-adatmodellt követő rendszerben megvan a lehetőség arra, hogy a könyvkiadó nevének valamennyi formáját rögzítsék, és akár „lásd”, akár „lásd még” utalóval hivatkozzanak az eredeti formára. Utóbbi esetben minden névformának önálló rekordot kell létrehozni. Amennyiben szükséges, minden címleírásnál különálló megjegyzés mezővel lehet hivatkozni az illető besorolási rekord adott kiadványon szereplő névváltozatára. Mindez azonban igen sok munkát ad a feldolgozást végző könyvtárosnak.

Egy könyvkiadó névformájának esetében elképzelhető, hogy nem szükséges energiát fordítani arra, hogy azt a megjelenési formát, amellyel a kiadó nevét a könyvön feltüntették, megőrizzük. (Az ellenben mindenképpen hasznosnak tűnik, hogy a kiadó nevét egységes névformában is a kiadvány leírásához kapcsoljuk.) Egy város mint a kiadás helye (260 \$a almező) esetében azonban, ahol a város névhasználatának politikai és kulturális jelentősége van, a kiadványon olvasható névforma feltüntetésének szükségessége aligha lehet kétséges.

A példa szemléltetésére szándékosan nem olyan várost választottam, mely 1918 előtt Magyarország területén volt található, hanem az értékes bányakincsei miatt sok hatalom számára kívánatos, és ezért viharos történelme során többször

is gazdát cserélt Szilézia egyik központját, Wrocławot, a régi német Breslaut. A lengyel nevében szereplő ł karakter más elterjedt nyelvekben nincs használatban, ezért a legtöbb szövegben a név az egyszerű latin ábécé karaktereivel leírva „Wroclaw”-ként szerepel. A település a könyvnyomtatás feltalálásakor erősen német jellegű volt, így 1945-ig, a város Lengyelországhoz csatolásáig és a német ajkú lakosság kitelepítéséig az ott kiadott könyveken kiadási helyként leggyakrabban a Breslau név szerepel. A német név az első világháború földközi tengeri harcaiban, sőt a háború politikatörténetében is jelentős szerepet játszó hadihajó neve is egyben, illetve ezen a néven ismert a Hétéves háború egyik jelentős ütközete is. Emellett „Breslau” vezetéknevvvel több személy is található a különféle katalógusokban (pl. Louise Catherine Breslau). Mindebből láthatjuk, hogy a Breslau adatfolyam (string) önmagában még az adattípust sem azonosítja, városként viszont jelentése megegyezik a Wrocław, illetve a Wroclaw stringekkel. Egy kutatás során azt vizsgáltam, a különféle nyelvű nevei mint kiadási helyek, illetve mint földrajzi tárgyszavak miképpen reprezentálódnak a különféle katalógusokban. Bibliográfiai rekordra való keresés esetén:

Könyvtár		Katalog Biblioteki Narodowej (Lengyel nemzeti könyvtár katalógusa)	Katalog der Deutschen Nationalbibliothek	Library of Congress online catalog
Tárgyszó (a kiadvány a településről szól.)	Breslau	18168	3287	181
	Wrocław	989	10541054	1100
	Wroclaw	26 741	u.a.	u.a.
Címszó – a cím szava	Breslau	2515	4977	810
	Wrocław	15411541	584	2132
	Wroclaw	28970	u.a.	
Kiadás helye	Breslau	-	24930	4106
	Wrocław	-	4951	>10000
	Wroclaw	-	u.a.	u.a.

4. táblázat. Egy városnév eltérő nyelvi változatainak kezelése könyvtári katalógusokban

A Lengyel Nemzeti Könyvtár katalógusának keresőfelületén a részletes keresés funkciót választva nem találtam lehetőséget a kiadás helyére való keresésre,³⁴ a német és az angol keresőfelület pedig nem tett különbséget a *Wrocław* és a *Wroclaw* szavak között.

³⁴ https://katalogi.bn.org.pl/discovery/search?vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP&mode=advanced

Besorolási rekordra való keresés:

- A Deutsche Nationalbibliothek felkínálta a Wrocław földrajzi fogalmat mint besorolási rekordot, és a Wrocław, illetve Breslau szavak is ugyanerre a besorolási rekordra kerestek. A keresés 43852 találatot adott.³⁵
- A Lengyel Nemzeti Könyvtár a Wrocław és Wrocław böngészőkifejezésre ugyanazt a böngészőlistát adta ki. Ebben több mint 20 különféle kifejezés található, megkülönböztetve egyebek mellett Wrocław várost 1944 előtt és után. Az összes a böngészőlistában kiadott tárgyszó kevesebb mint 80 bibliográfiai rekordot adott az adatbázisból. Breslau böngészőkifejezés mint tárgyszó két találatot hozott, de ezek nem a sziléziai városra vonatkoztak, hanem az ismert csatahajóra.
- A Library of Congress katalógusában Wrocław tárgyszó böngészőkifejezésre 254 találatot kaptam (mint böngészőlista elemet), a hozzájuk rendelt bibliográfiai rekordok összesített száma a 300-at sem érte el. A Breslaura vonatkozó keresés más találatokat hozott, láthatóan nem volt kapcsolat a LOC katalógusában a két fogalom között. Sok, a böngészőlistában felsorolt tárgyszó a város régi történetére vonatkozott, 13 pedig a híres csatahajóra.

Keresési eredmények az OSZK katalógusában:

- Címben keresés: Wrocław: 31, Wrocław: u.a, Breslau: 75, Boroszló 28.
- Név kulcsszó: Breslau: 16, Wrocław: 48, Wrocław: u.a., Boroszló 0.
- Bármely kulcsszó: Boroszló 101, Wrocław 1272, Wrocław u.a., Breslau 538.

Számomra, felhasználó számára kényelmes lett volna, ha módom van kiválasztani Wrocławot, a várost, ahol egyértelműen jelölve van annak német és lengyel – és esetleg a régi magyar – neve is. Ebben az ideális esetben természetesen a település német neve meg lett volna különböztetve a híres csatahajóétól. Emellett módom lett volna esetleg a hozzáfűzött tárgyszóláncok mint további keresőszempontok kiválasztására. kényelmes lett volna, ha egyszerűen csak kereshetek a nevére, a könyvekre, amelyeket róla írtak, vagy amelyeket ott adtak ki. A téma után kutatva akár szívesen tovább is léptem volna Alsó-Szilézia vajdaságra (vagy modernebb felfogásban eurorégióra). Mindenesetre, a további keresést igencsak megkönnyítette volna számomra, ha a három nagy könyvtár katalógusának legalább egyikében számomra, mint olvasó számára felépítették, vagy informatikai eszközöket használva generálták volna a szemantikus hálót.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az új eszközöknek, technikáknak köszönhetően rendelkezésünkre álló információtömeg feldolgozása, rendszerezése, hozzáférhetővé tétele, a gyűjteménykezelői munka megváltozását hozza

³⁵ <https://portal.dnb.de/opac.htm>

magával. Még több hozzáadott információval kell biztosítanunk, hogy a felhasználók a rendelkezésükre bocsátott dokumentumok végtelen tömegéből ki tudják választani azt, amely a számukra leginkább szükséges. Ehhez a munkához a könyvtárosok, levéltárosok és múzeumok széles körű összefogására lesz szükség.

Rezümé

A számítógépes könyvtári katalógusoktól és az azokat kezelő célszoftverektől, mindekelőtt az integrált rendszerektől, illetve a rendelkezésre álló mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben egyre értékeőbb adatbázisoktól újszerű feladatok megoldását, új szolgáltatások biztosítását várja a szakmai közönség, könyvtárosok és olvasók egyaránt. Az új feladatok, belső és külső adatforrásokból, például névterekből megvalósuló adatgazdagítás lehetősége, az egyes adatok hálózatba kapcsolása, metadatok és a teljes tartalmak összekapcsolása és interneten történő integrált szolgáltatása, a múzeumi és könyvtári katalógusokban tárolt információk közös kereshetőségének biztosítása egyaránt a könyvtári feldolgozó munka megújulását teszik indokolttá. A formai és tartalmi feltárás új módszereinek kidolgozásakor kulcsszerep juthat egyes új vagy már nem annyira új, de eddig mindenesetre kevésbé alkalmazott adatmodelleknek, például az FRBR-nek. Az előadás a korszerű adatmodellek szolgáltatás szempontú alkalmazását mutatná meg, gyakorlati példák, elsősorban a Monguz Kft által fejlesztett alkalmazások segítségével.

Library services of the future are here – new data models and solutions in Qulto software

The databases of the integrated collection managements systems are going to be increasingly valuable and larger every year. Both librarians and customers expect from them and from the target applications to give new solutions and provide new services. The new tasks, the possibility of data enrichment, the use of namespaces, the networking of metadata and full content records, the joint availability of information stored in museum and library catalogues all makes necessary the renewal of cataloguing in the libraries. In the development of new methods, a key role may be played by new or not so new, but in any case, less used data models, such as FRBR. The paper is going to show the modern data models from a service perspective, using practical examples from the applications developed by Monguz Ltd.

SIMON ANDRÁS
ügyfélmenedzser, Monguz Információtechnológiai Kft.
PhD-hallgató, ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
ORCID: 0000-0002-7990-3936

MUZEÁLIS DOKUMENTUMOK
KORSZERŰ KÖNYVTÁRI KEZELÉSE

Kódexek és töredékek Magyarországon

A Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása (MKDNY) pilot-programja (2021–2022)

Monok István megosztja dilemmáját legfrissebb könyvtárszakmai alapvetésében: „Induljunk ki annak a kérdésnek a megválaszolásából, hogy miért kell egyáltalán nyilvántartani a muzeális könyvtári dokumentumokat?”¹ A többféle nézőpont – a könyvgyűjtőé, a könyvkereskedőé, a könyvtárosé – közül értelemszerűen a közgyűjteményekével tudunk azonosulni.

Ahogy Monok fogalmaz, a könyvtár egyszerűen európai örökség, s ennek megfelelően egy adott kollekciónak egyidejűleg lehet horvát–lengyel–német–magyar (Dudith András) vagy szlovák–cseh–osztrák–magyar (Czobor Imre) kulturális örökség része. Visszafordítva a proveniencia-kutatás teljesen helyénvaló, ám egymástól eltérő kulturális közegben értelmezett szerepét: Thuróczy János brünni és augsburgi kiadású krónikájának Oroszországban őrzött példányai – még ha ez kevésbé domborodik ki egy-egy moszkvai vagy szentpétervári prezentációban – bizony a lengyel (Wrocław), a német (Lipcse) és a magyar (Budapest) könyvműveltség része is, a jól ismert történelmi okok miatt. Ennek megfelelően az MKDNY (bár jogilag a mai országhatáron belül terjed csak a szakmai feladata) adatbázisából leszűrt könyvtörténeti megállapítások csonka, torz eredményeket tükröznének leginkább a kora újkori könyvműveltség (s az ettől elválaszthatatlan intézménytörténet) tekintetében. Ebből egyenesen következik, hogy a munka későbbi szakaszaiban mindenképpen egymást erősítő munkát kell folytatni a MOKKA-R régi könyves, részben határon túli szakmai közösségével is. A modern magyar *Minerva* – a Magyarországi Könyvtárak Adatbázisa – rendre felsorolja a hazai könyvtárakat, így megismerhetjük a nyilvántartott alapadatokat, a szolgáltatást, az informatikai háttérrel, a gyűjteményre, a munkatársakra, a rendezvényekre és a szolgáltatásokra vonatkozó legfrissebb információkat, amelyeket összevethetünk az előző évekkal. Érdekes kutatási téma lenne az egy évszázaddal ezelőtti *Minerva*-adatokat² a jelenlegiekkel összevetni (még ha ezt a mai országra vonatkozóan tudjuk csak megtenni), hiszen a régi és az új felmérés bizonyára izgalmas számokkal, művelődéstörténeti, valamint olvasásszociológiai

¹ Monok István: Könyvtári (?) problémák. Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ. 2020. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, 41), 75. p.

² Magyar *Minerva*: Amagyarországi múzeumok és könyvtárak czimkönyve. Közrebocsátja a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége. Budapest, Athenaeum. 1900–1932.

tanulásokkal is szolgálhatna. Nem lenne haszontalan feladat elkészíteni a hiányzó (megszűnt, erőszakkal felosztott, elpusztított, beolvasztott) könyvtárak Minervadatbázisát is, s ezeket az adatokat integrálni a szegedi olvasmány- és könyvtörténeti kutatásokkal, kiegészülve a MOKKA-R és az MKDNY adatbázisaival.³

Csak egy jellemző példa. 1904-ben a kis árpádkori település, a Zagyva folyó völgyében fekvő Heves megyei Apc közel négyszáz kötetes, 1893-ban alapított népiskolai könyvtárral rendelkezett. Az állományt könyvszekrényben helyezték el, volt katalógusa, s minden kedden és szombaton délután 4 és 5 óra között az olvasók rendelkezésére állt. Ebben az évben majdnem háromszáz fő közel ezer könyvet (nyilván a népszerűbbeket többször) kölcsönzött ki és – remélhetőleg – olvasott el. Révfy János tanító kezelte a bibliotékát, melynek gyarapítására évi 10 koronát kapott. Apc lakosainak száma alig változott az évszázad alatt, 2 200-ról 2 400-ra nőtt. Valójában most is egy könyvtáros gondozza az állományt (2 fő 4–4 órában), ám egy könyvszekrény helyett 110 négyzetméteren foglal helyet a közel kilencezer kötet. Állománygyarapításra évi 70 000 forintot tudtak fordítani. És hasonló arányt láthatunk a könyvtárhasználatban is, míg 1904-ben 295 fő kölcsönzött a faluban, addig 370-en iratkoztak be 2016-ban. Ha az osztrák-magyar korona és a magyar forint színaranyhoz (3 280 K – 16 millió Ft) viszonyított értékét nézzük, akkor a jó száz évvel ezelőtti 10 korona gyarapításra szánt pénz valamivel több mint kétharmada (48 000 Ft) a mostaninak, bár a könyvtár állománya időközben húszszorosa lett.⁴

Természetesen azóta sok könyvtár megszűnt, átalakult, beolvadt egy másik intézménybe. Most arra a kérdésre keressük a választ, hogy hol őriznek – a jogszabály⁵ által meghatározott – muzeális könyvtári dokumentumokat. A minden szempontból kielégítő válaszhoz kétéves kutatásra volt szükségünk.⁶ Ez alapján elmondhatjuk, hogy megközelítően 300 gyűjteményben őrizhetnek régi könyveket (az egyszerűség kedvéért minden muzeális könyvtári dokumentumot így nevezek), amelyek között találhatunk felső- és középoktatási, egyházi, alapítványi, városi, múzeumi és levéltári intézményt is. Ám ide számíthatjuk az olyan különleges felfedezéseket is, amikor a kutatók egy-egy kisebb közösség értékes

³ Ugyanerre jutott Monok István is legfrissebb összegzésében. Monok, *i. m.*, 77. p. „de facto mégis a MOKKA R és MOKKA MS rendszert kell építeni. Itt kell összegyűjteni azokat az adatokat is, amelyek bármely katalógusban/adatbázisban előforduló hungaricumot dokumentálnak. Olyan gyűjteményekről is, amelyek ma már nem léteznek, amelyekről biztosan tudjuk, hogy elégték, megsemmisültek. Mert egy kulturális közösségnek a tudományos és kulturális horizontját dokumentálják.” Monok felvetésére részletes reakciót lásd Farkas Gábor Farkas: Könyvtári (?) problémák. = Magyar Könyvszemle, 136. évf. 2020. 3. sz. 267–274. p. <https://doi.org/10.17167/mksz.2020.3.267-274>

⁴ Csak az összevetés kedvéért, ugyanekkor a hasonló méretű kolozsvári „elmegyógyászati kóroda” könyvtára – 255 kötettel – évi 300–400 koronát kapott.

⁵ A 22/2005. (VII. 18.) NKÖM rendelet.

⁶ Farkas Gábor Farkas: Régi könyvek irodája, megőrzés, nyilvántartás, szolgáltatás. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 29. évf. 2020. 1. sz., 15–19. p.

gyűjteményére hívják fel a szakma – és az MKDNY-iroda – figyelmét.⁷ Fontos kiemelni azt is, hogy mindenki számára egyértelművé vált az elmúlt időben: a törvény – nagyon helyesen – a gyűjtemények őrzőire bízta a meghatározást a fő kategóriákon (vagyis a kódexeken, a nyelvemlékeken, a kora újkori kéziratokon, az 1851 előtt megjelent hungarikumokon stb.) túl. Tehát egy 20. századi kézirat, fotó, grafikai-, illetve audiovizuális dokumentum ugyanolyan értékkel bírhat, mint egy 15. század végi nyelvemlék. (Gondoljunk csak egy József Attila autográfára, egy '30-as évekbeli filmplakátra, egy erdélyi fotósorozatra, Bartók–Kodály hangfelvételeire vagy egy '56-os filmrészletre.) Ráadásul keletkezhetnek olyan különleges helytörténeti kollekciónak is, mint például a keszthelyi Helikon-könyvtár Balaton-gyűjteménye, amely ott helyben válik megkerülhetetlen kincsé.

A 2020–2022 között zajló országos felmérés egyik fontos eredménye volt annak megállapítása, hogy melyek lehetnek a potenciálisan szóba jöhető régi könyveket őrző köz- és egyházi intézmények (könyvtárak, levéltárak, múzeumok). Jelenleg 372 olyan gyűjteményt találtunk a kutatás során, amelyről feltételeztük, hogy a törvényi kategóriába illeszthető. Közülük 80 intézmény nyilatkozott úgy, hogy nem őriznek muzeális könyvtári dokumentumot. Ennek az információnak a rögzítésével párhuzamosan frissítettük a könyvtárra vonatkozó alapadatokat (cím, elérhetőségek, kontaktszemélyek). Ez azért volt fontos, mert bár jelenleg nincs az állományukban könyvritkaság, de ha ez szerencsés módon változik (vásárlás, adomány, letét), akkor azt bejelentik az Irodának. Tanulságos, ha végignézzük a teljes listát: akadnak rajta felsőoktatási intézmények, városi és iskolai könyvtárak, szakmúzeumok, levéltárak, valamint kutatóközpontok. Úgy tűnik, hogy a kutatási módszer hasznos volt, hiszen a vizsgált lehetséges jelöltek mindössze 20%-a nem őriz – jelenleg – régi könyvet, közel 70%-a viszont igen, a maradék 10% esetében pedig várjuk a visszajelzéseket.⁸ Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy nem minden múzeum, levéltár és szakkönyvtár őriz a törvényi kategóriában meghatározott régi könyveket, még ha joggal gyanakodhattunk is volna erre.

Izgalmas kérdéseket vet fel ugyanakkor a már beérkezett adatok összegzése és elemzése.

A földrajzi megoszlás kiválóan bemutatja Budapest már-már nyomasztó fölényét (43%), ám érdemes kiemelni, hogy a muzeális gyűjtemények több mint

⁷ Kardos Ferenc: Könyvkincsek zalai falvak könyvtáraiban. = Könyv, könyvtár, könyvtáros, 27. évf. 2018. 9. sz. 27–36. p.; Monok István: A könyv és az olvasás Zalamerenyén 1746–1846. Budapest–Eger, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Egyetem, 2021. De idetartozik az Operaház Emléktára is, amely egy szerencsésen végződő lopási ügy miatt került a figyelmünkbe. <https://www.origo.hu/kultura/20200501-okovacs-szerint-az-opera-136-level-visz-major-avagy-az-operallopott-konyveiro.html>. (2021. szeptember 8.)

⁸ Három tucat (36) intézménytől várjuk még az adatokat (2021. augusztus 31.), melyek módosíthatják majd az arányokat.

fele (57%) azért még mindig vidéken található. Ez egyben kijelöli a későbbi rendszerszintű együttműködés kereteit és a feladatok ütemezését is. Azzal sem árulunk el újdonságot, hogy a felsőoktatási és püspöki-érseki központok szerepe megkerülhetetlen, közel egyharmada (30%) az összesnek. Dunántúl (beleértve Pest megyét) és a többi régió (Alföld, Észak-Magyarország) nagyjából fele-fele (28–29%) arányban osztoznak.

A legfontosabb könyvtárszakmai ügyek tekintetében nem rossz a helyzet: mindenhol kiemelkedően fontos az állományvédelem, van leltár, online vagy offline szolgáltatás, folyik a katalogizálás és ahol lehet, a digitalizálás. A muzeális dokumentumokat feltáró kollégák nagy számban (70%) integrált könyvtári rendszerben dolgoznak, a maradék (30%) a cédulát, a Wordöt és nem részletezett „egyéb” formátumot részesíti előnyben. A második legjelentősebb nyilvántartás az Excel-táblázat (7%). Ez alapján nagyjából 20% azon gyűjtemények száma, ahol a bejelentéséhez mindenképpen az MKDNY-adatbázis e célra kialakított űrlapjának használatát fogjuk javasolni (vagy ahol igénylik, elvégezzük a feltárást). Ez nem lesz könnyű feladat, mert a felmérés alapján közel 100 000 rekordot jelent, s többségükben – igen értékes – egyházi gyűjteményt érint. Ezt azért fontos leszögezni, mert a feladatok ütemezését ennek alapján kell megoldani, akár párhuzamosan végezve a különböző típusú (feldolgozás, adatmigráció és űrlapbevitel) munkákat.

Elgondolkoztató adat, hogy a gyűjtemények majdnem 55%-ának nincs online katalógusa, vagyis az adatmigráció ennek megfelelően kiemelt fontosságú lesz. Nevezetesen: a leíró könyvészeti- és példányadatok csak az MKDNY-adatbázisban érhetők majd el. Főleg, ha megemlítjük, hogy ez több mint 150 000 régi könyvet takar. Arra a kérdésre, hogy van-e megfelelő eszköze (adatbázis-építésre, digitalizálásra) a gyűjtemény kezelőjének, a válasz túlnyomórészt igen volt (70%). De ez mégsem magas szám 2021-ben, hiszen több mint 70 muzeális könyvtári dokumentumot őrző intézmény nem rendelkezik ilyen – mondjuk ki – alapvető eszközzel. A beérkező számok alapján ez is hatalmas mennyiséget érint, 140 000-nél is több dokumentumot. Ráadásul itt a legértékesebb gyűjteményrészeknél is magas számokat találunk: közel 200 ősnymtatványt, több mint 3 000 antikvát és majdnem 7 000 régi magyar könyvet takar. Tehát itt mindenképpen elkerülhetetlen informatikai fejlesztés és beruházás vár a fenntartóra. Ebben az esetben is szívesen vállal szaktanácsadást, közvetítést és segítséget (például a pályázatírásban) az OSZK szakembergárdája. Nagyon fontos kiemelni, hogy a muzeális könyvtári dokumentumokat őrző gyűjtemények mindössze 28%-a rendelkezik a digitalizáláshoz szükséges eszközökkel, így a hosszútávú tervezésben – *Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia*⁹ – komoly

⁹ Az 1404/2017. (VI. 28.) Kormányhatározat a Digitális Nemzet Fejlesztési Program megvalósítása során elkészült Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégiáról. Lásd még: <https://www.oszk.hu/kds-k> (2021. szeptember 08.)

hangsúlyt kell kapnia annak, hogy a közel 200 gyűjtemény negyedmilliót is meghaladó értékes anyaga (köztük 75 kódex, több mint 700 ősnymtatvány, 6 000 antikva, majdnem 12 000 régi magyar könyv, hogy csak az értékesebbeket említsem) is digitális megőrzésre kerülhessen. Itt érdemes megemlíteni a tervezett *Állományvédelmi Központot* is, hiszen erről az óriási mennyiségről – az írott és nyomtatott kultúránk legjaváról – állapotfelmérés, illetve állományvédelmi javaslat kell készüljön, amelyet összhangba kell hozni a vele szorosan összefüggő digitalizálással.

Említésre méltónak tartom, hogy a gyűjtemények 60%-ában dolgoznak szakirányú végzettséggel (ide nemcsak a könyvtáros, régi könyves speciális képzéssel rendelkezőket számítottuk be, hanem a bölcsész diplomával és/vagy tudományos fokozattal rendelkezőket is). Viszont a munkatársak 40%-a nem rendelkezik ilyen végzettséggel, s az általuk gondozott gyűjtemény nemcsak nagyságát tekintve – több mint 50 000 kötet – jelentős, hanem minőségére nézve is (több mint 200 ősnymtatvány, 3 500 antikva és 1 200 régi magyar könyv). Ezt kívánja némiképpen orvosolni az OSZK a 2020 telén és 2021 tavaszán¹⁰ sorra került/kerülő régi könyves OKJ-képzése. Ide kapcsolódik az országos felmérés azon kérdése, miszerint van-e a gyűjteménynek külön kezelője. Elmondhatjuk itt is, hogy a saját kezelővel rendelkező gyűjtemények munkatársai rendelkeznek szakmai tapasztalattal és tudással (60%), ahol viszont ezt nem tudják biztosítani, ott más feladatot is ellátó kolléga végzi el a munkát.

Rátérve a formai és időbeli megoszlásra, ugyancsak levonhatnánk pár következtetést, ám most csak a tervezett *pilot-programot* vesszük alaposabb elemzés alá. Az elvégzett munka – a kódexek és a töredékek adatmigrációja – után könnyebb lesz megtervezni a többi (nyomtatványokra, kora újkori kéziratokra vonatkozó) munkafázisokat.

A legrégebb állomány a kódexek, melyekből több mint 1 500 kötetet őriznek Magyarországon 30 intézményben. Ennek közel fele (47%) a nemzeti könyvtárban van, de jelentős (három számjegyű) kollekcója van az Akadémiának és az ELTE-nek is. Komoly gyűjtemény található még Kalocsán, Esztergomban, Sopronban, Debrecenben, Egerben, Vácott és a Rabbiképzőben. Tíz fölötti száma a kódexeknek a budai ferences, a pannonhalmi, a győri és a szombathelyi egyházi bibliotékákban. Öt gyűjtemény nem rendelkezik integrált könyvtári rendszerrel, ami összesen 78 kódex láthatóságát érinti. Tehát ezeket úrlapos bevittel, feltehetően külső segítséggel kell majd az adatbázisba vennünk. A kódexgyűjtemények harmada (10) Budapesten található, ezekben van közel 77%-a (1 158) a teljes összes állománynak, így ez kerül a legelső helyre az adatmigrációban. Utána következne a teljes dunántúli régió (a Pest megyei Váccal), ami 13%-a (189)

¹⁰ A 2020 tavaszán kirobbant járvány miatt meghozott biztonsági intézkedések miatt 2022 májusára csúszott át a kurzus gyakorlati része.

az egésznek. Észak- és Dél-Magyarországon a kódexek 10%-a (148) található, ám ezek közül kiemelkedő a kalocsai, a debreceni és az egri gyűjtemény.

E témához kapcsolódik a kódextöredékek gyűjteménye, mely a *Fragmenta codicum* kutatócsoport eddig megjelent kiadványai¹¹ szerint közel 2 500 lefejtett fragmentumot jelent. Az ELTE Egyetemi Könyvtár (300), a Központi Papnevelő Intézet (246), a soproni (evangélikus líceum, levéltár: 406), a győri (egyház-megyei könyvtár: 173) és az esztergomi intézmények (Simor, Főszékesegyház, Helischer Városi Könyvtár, Hittudományi Főiskola, ferences gimnázium: 155) kollektióit feltáró katalógusok adatai szintén feldolgozásra kerülnek űrlapos megoldással az adatbázisban. Ebbe még nem számoltuk bele a kisebb (főleg egyházi) gyűjteményekben lefejtett vagy különböző módon bekerült darabokat, illetve a nemzeti könyvtár töredékeit (600). A lefejtett és azonosított töredékek jelentős része önálló jelzettel rendelkezik.

Érdeemes lenne megfontolni, hogy a még nem publikált (kódexekre és töredékekre vonatkozó) kutatási eredmények miatt *csak a legszükségesebb* – azonosításhoz elengedhetetlen – adatok legyenek mindenki számára elérhetők az adatbázisban.

Végezetül megállapítható, hogy az országos felmérés adatai kijelölik a következő évtized munkájának irányát. A legfrissebb számítások alapján Magyarországon az összes törvényi kategóriában (I–IX.) megközelítően 12 000 000 muzeális könyvtári egységet őriznek közel 300 közgyűjteményben (levéltárban, múzeumban és könyvtárban). A már fent említett kódexek, kéziratok és nyomtatványok ebből nagyjából 3 000 000 egységet takarnak (fő törvényi kategória: I–V.). A kódexek mellett a legfontosabb feladat most a nyomtatványok (könyvek kategória: III–V.) könyvészeti- és példányadatainak az MKDNY felületén történő megjelenítése, ami jóval több mint 1 000 000 kötetet jelent.¹²

A régi könyvek többrétegű – bizonyos tekintetben virtuális – rendszere olyan szolgáltatási lehetőséget fog nyújtani a felhasználóknak a közeljövőben, ahol a könyvtári feladatokat, az ezeket biztosító jogi (Kulturális Javak Bizottsága) és technikai (állományvédelem és a hozzá szorosan kapcsolódó digitalizálás) eljárások hátterét, illetve a továbbképzést és a szakmai eszmecserét, valamint a folyamatosan kapcsolatban álló, de egymástól elkülönülve is működő

¹¹ Erre lásd részletesebben: http://www.fragmenta.oszk.hu/fragm_hu_publikaciok.htm (2022. június 20.)

¹² Az előadásokat (2021. augusztus 26.) követő vitában elhangzott egy jogos kérdés és kritika arra vonatkozóan, hogy az mkdny.oszk.hu honlapján nem szerepel az a figyelmeztetés, miszerint a még tesztüzemben működő adatbázis jóval kevesebb rekordot tartalmaz, mint az eredeti (szegedi) Eruditio. Ennek hátterében egy szakmai és vezetői döntés előkészítése áll, az, hogy hogyan történjen az adatmigráció a készülő Országos Könyvtári Platformba, mi legyen a MOKKA (és ezen belül a MOKKA-R) rekordokkal, az űrlapos bevittelé és az MKDNY-iroda rendszerszintű működésével. Remélem, minél hamarabb megtörténik a honlap és az adatbázis 2020 eleje óta várt frissítése, az adatok migrálása és javítása is.

adatbázisokat (Országos Könyvtári Platform, Magyar Nemzeti Bibliográfia [MNB], MKDNY, MOKKA-R) együtt kezeli. Így válik lehetővé például, hogy a közgyűjteményekből lopott műtárgyak esetében gyorsan reagáljunk, hiszen a nyilvántartásban szereplő adatok megkönnyítik a nyomozóhatóságok munkáját és felgyorsítják az eljárást. Régi adósság egy jól kereshető, a teljesség felé mutató elektronikus MNB, ahol az 1473-tól nyomtatott hungarikumok bibliográfiai leírása (első körben a Régi Magyarországi Nyomtatványok 1700-ig) lenne összekötve az MKDNY nyilvántartásával és a különböző digitális szolgáltatásokkal.¹³ Fontosnak érezzük a szakmai továbbképzést (nemcsak a régi könyveket feltáró könyvtárosoknak, hanem az állományvédelemmel és digitalizálással foglalkozó kollégáknak is), illetve a rendszeresen megtartandó workshopokat, ahol egy-egy téma fókuszba állításával (pl. proveniencia-kutatás, kódextöredékek, kötéstörténet) régi-új kutatási témák kerülhetnek ismét előtérbe. Ehhez kapcsolódna az állandó szakmai háttér és támogatás biztosítása, amely az értékbecsléstől a tanácsadáson át akár a pályázatok elkészítésében nyújtott segítségben is megnyilvánulna. Az előttünk álló feladat rengeteg, meg kell szerveznünk az adatmigrációt, az űrlapos feltöltéseket, validálni az adatokat, s ahol szükséges, lépni a magyar nemzeti bibliográfia online változatában, az állományvédelemben és a digitalizálásban. E három nélkül ugyanis keveset fog érni a Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása.

Rezümé

A Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartó Iroda arra keresi a választ, hogy az írott és nyomtatott kultúránk megőrzését és a kapcsolódó tudományos kutatást, illetve a vele szorosan összefüggő közművelődési-ismeretterjesztő hagyományt miképpen tudjuk egy felületen, a különböző szakmai feladatokat összefogva szolgáltatni. A tanulmány röviden összegezi a lassan befejeződött országos felmérés legfontosabb eredményeit az állományra (ennek formai és időbeli eloszlására), a könyvtárra (alapadatokra, digitalizálásra, állományvédelemre) és a könyvtárosokra (végzettségre, szakértelemre) vonatkozóan. A módszertani problémák és megoldandó feladatok tesztelésére egy pilot-program keretében igyekeztünk megrajzolni a kutatás, az együttműködés és a szolgáltatás hármasságát. Erre a legjobb jelölt az időben és térben jól körbehatárolható, évszázados alap kutatásokkal megtámogatott, a magyar közintézményekben (könyvtárakban, levéltárakban, múzeumokban) őrzött kódexállomány tűnik. A program felvázolja több mint 1 500 kódex adatmigrációs tervét 30 intézményből.

¹³ Nem elégszer hangsúlyozott példa: *Chronica Hungarorum* (Régi Magyarországi Nyomtatványok 2.) bibliográfiai leírásába be lennének kötve nemcsak a hazai (OSZK, ELTE EK), hanem a külföldi (Szentpétervár, Krakkó, Lipcse, Prága, Bécs, Róma, Párizs, Princeton) példányok leírásai (ahol van) digitális másolataikkal, illetve az OSZK rekordja a nemzeti könyvtár mindenki számára hozzáférhető e-példányával.

Codices and Fragments in Hungary, the pilot program of the National Rare Books Registry (2021–2022)

The National Rare Books Registry is looking for the solution to preserve our written and printed culture. In addition related scientific research and cultural tradition will be displayed as well. The study briefly summarize the key findings of the slowly progressing national survey on the different collections of rare books, namely about the stocks (its formal and time dissolution), the libraries (basic data, digitization, preservation) and the librarians (education, skills). To test provision of tasks and to explore methodological problems we tried to create a triple system of research, collaboration and service in a pilot program. The best candidate for this pilot study could be the stock of codices kept in Hungarian public institutions (libraries, archives, museums) which can be well-defined in time, space and is supported by centuries of scientific research. The pilot program outlines data migration plans for more than 1,500 codes from 30 institutions.

FARKAS GÁBOR FARKAS
irodavezető

Országos Széchényi Könyvtár MKDNY-Iroda
ORCID: 0000-0003-4320-5869

A budapesti Egyetemi Könyvtár antikvaállományának feldolgozási munkálatai

Első tanulságok

2020 novemberében egy, az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban: ELTE EKL) régi könyves állományának feldolgozottsági és digitalizálási mértékéről szóló megbeszélésen merült fel először, hogy a 16. századi (antikva) gyűjteményt újra kellene katalogizálni. A gyűjtemény széles körű felmérése során megállapítást nyert, hogy a jelenlegi elektronikus katalógus nem tartalmaz a kutatók számára megfelelő mennyiségű és minőségű adatot, ezért szakmai döntésünk alapján 2021 januárjában megkezdődött az antikvagyűjtemény újrakatalogizálása két fő régi könyves könyvtárossal.

Jelen tanulmányban először az antikvagyűjtemény történetét, egyedi jellemzőit és feldolgozásának irányelveit járjuk körbe, majd a katalogizálás során használt (részben speciális) mezőket, használatukat, valamint a kutathatóságban betöltött szerepüket mutatjuk be. Végül kitérünk arra, hogy a tanulmányban bemutatott részletes feldolgozás milyen előnyökkel jár humán- és egyéb erőforrások terén.

Az antikvagyűjtemény története

Az ELTE EKL ma ismert antikvaállománya, amely az 1501 és 1600 között nyomtatott könyveket tartalmazza, az évszázadok során organikusan fejlődött, alapvetően három nagyobb forrásból nyerte el mai összetételét. Alapja az úgynevezett ő-, vagy másik néven *antiquissima* állomány, amely a könyvtár jogelődjeként funkcionáló nagyszombati (ma Trnava, Szlovákia) jezsuita kollégium könyvtárának köteteit foglalja magában. Ennek részét képezik az 1580 és 1605 közötti beszerzések is, amikor a kollégium nem Nagyszombatban, hanem előbb Znióváralján (1586–1598; ma Kláštor pod Znievom, Szlovákia), majd Vágsellyén (1598–1605; ma Šaľa, Szlovákia) működött. Az őállomány kötetei tehát már a 16–17. században a nagyszombati jezsuiták birtokában voltak, és a nagyszombati egyetem 1635-ös alapításakor a könyvtár részét képezték.¹ A gyűjtemény ezt követően különböző

¹ Néhány fontosabb szakirodalom az őállományról: Dümmerth Dezső: A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561–1635). = Magyar Könyvszemle, 79. évf. 1963. 1–2. sz. 43–58. p.; Uő.: A Budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai: az Antiquissima-gyűjtemény I–II. kollekcója (1586–1605). = Magyar Könyvszemle, 80. évf. 1964. 4. sz. 292–309. p.; Uő.: Az Antiquissima-gyűjtemény III. kollekcója. Egyetemi Könyvtár Kézirattára, MS G 843.; Knapp Éva: A budapesti Egyetemi Könyvtár 1635 előtti őállományának újabb húsz kötete. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 16. 2014. 55–103 p.; Farkas Gábor Farkas: A nagyszombati egyetemi könyvtár az alapításkor. Szeged, Scriptorum Rt. 2001. 258. p.

történelmi események folyamánként két alkalommal is nagyszámú kötettel bővült. Egyrészt a 18. század végén, amikor II. József 1782-es abolíciós rendeletével megtiltotta az oktató vagy gyógyító tevékenységet nem végző szerzetesrendek és rendházak működését. A kolostorok elkobzott könyvanyaga a szekuláris, világi könyvtárakba, legnagyobb részben az Egyetemi Könyvtárba áramlott,² így tett szert a könyvtár többek között középkor végi magyar nyelvű kódexeire is.³ Másrészt a 20. század közepén (1950-től) államosított szerzetesi vagyon egy része is utat talált az Országos Könyvtári Központon keresztül az Egyetemi Könyvtárba.⁴ Az 1950-es éveket követően a gyarapodás lelassult, jelentős változások nem történtek, a könyvtár antikvaállománya csak kis mértékben bővült ajándékozások, hagyatékok és vásárlások útján.

A könyvtáron belüli feldolgozási munkák különböző szakaszainak egymástól eltérő szempontjai miatt az antikvák több, egymástól eltérő, modern jelzettel is rendelkeznek. A korábban a jezsuiták által használt jelzeteleési rendet a 19. században az egységes szakjelzet váltotta fel, ekkor látták el ilyen azonosítóval az antikva köteteket is (pl. Fa 4606).⁵ A szakjelzetet egységesen alkalmazták a könyvtár összes dokumentumán, és az antikvák esetében hosszú ideig nem is alakítottak ki különgyűjteményt. Ennek megfelelően az 1501 és 1600 között nyomtatott kötetek hosszú ideig nem alkottak összefüggő egységet, semmilyen módon nem különültek el a modern könyvektől. Ez az elkülönítés, ezáltal a mai antikvagyűjtemény létrejötté a 20. század közepén indult meg: 1946-ban – főleg Pray György 1780-as katalógusa alapján⁶ – elkezdték leválogatni az 1501 és 1550 között nyomtatott könyveket, és kialakították az úgynevezett *vetustissima* gyűjteményt. A kiadványok új jelzettel kaptak, amely a Vet. rövidítésből, a kiadási év

² Tóth András: Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlataása korában (1773–1790). = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 3. 1966. 101–145. p.; Tóth András – Vértesy Miklós: A Budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561–1944). Budapest, Egyetemi Könyvtár. 1982. 59–87. p.

³ Pl. a *Nádor*- (Cod. Hung. 1), a *Winkler*- (Cod. Hung. 2) és a *Weszprémi-kódexet* (Cod. Hung. 8) 1801 körül Winkler Mihály gödrei plébános, címzetes pécsi kanonok ajándékozta az Egyetemi Könyvtárnak, a *Cornides-kolligátum* tagjai (biztosan: Cod. Hung. 3, Cod. Hung. 4, Cod. Hung. 4a, Cod. Hung. 5; valószínűleg: Cod. Hung. 6, Cod. Hung. 7) pedig ismeretlen úton, de szintén a pozsonyi klarissza apácáktól kerültek a könyvtárba. A magyar nyelvű kódexekről és későbbi sorsukról I. Madas Edit szerk.: „Látjátok feleim...”: magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Budapest, OSZK. 2009.

⁴ Az Országos Könyvtári Központtól és az államosított szerzetesi vagyonról I. Wix Györgyné: A szerzetesi könyvtárak sorsa Magyarországon 1950–1952. Budapest, OSZK. 1997.

⁵ Tóth András – Vértesy Miklós: A Budapesti Egyetemi Könyvtár története... (2. lábjegyzet). 269–277. p. A jelzett kötet: Clichtove, Josse: In hoc opusculo contentae introductiones in terminos, in artium divisionem, in suppositiones, in praedicabilia, in divisiones, in praedicamenta, in librum de enuntiatione, in primum priorum, in secundum priorum, in libros posteriorum, in locos dialecticos, in fallacias, in obligationes, in insolubilia. Parisiis, apud Simonem Colinaeum. 1530.

⁶ [Pray György]: Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis regiae Budensis, 2 köt. Budae, typis regiae Universitatis. 1780–1781.

utolsó két számából és egy sorszámából állt (pl. Vet. 30/23).⁷ 1959-ig nagyjából 1 500 kötetet válogattak le, de az állomány ezt követően is rendszeresen bővült.⁸ A munka eredményeként az 1550-ig kiadott, *vetustissima* jelzettel ellátott antikvakötetek már különgyűjteményt alkottak (kb. 4 000 kötet), az 1551–1600 közötti nyomtatványok viszont továbbra is megmaradtak a szakjelzetes állományban.

Ebben változás csak a 2000-es évek elején történt. 2001 októberére az Egyetemi Könyvtár nagyraktárából leválogatásra került a 16. századi nyomtatványok teljes szakjelzetes (A–J) és a 900 000-es jelzetű állományban található része, és felmérték a kigyűjtött kötetek állapotát is. Ekkor még nem alakították ki az új raktári rendet, és nem vezettek be új jelzetet sem az összes 16. századi nyomtatványra, mivel ennek személyi és tárgyi feltételei nem voltak adottak.⁹ Az új raktári rend eredményeként nem sokkal később egyesítették az újonnan leválogatott könyveket a már meglévő *vetustissima* gyűjteménnyel, kialakítva a ma ismert antikvagyűjteményt, amelyet az Egyetemi Könyvtár Kéziratok és Régi Nyomtatványok Tárában helyeztek el. A teljes 16. századi állomány átjelzetezése 2002-ben történt meg, melynek során mindegyik önálló fizikai egységet numerus currens antikva jelzettel látták el (pl. Ant. 1451).¹⁰

A szakjelzet, a *vetustissima* és az antikva jelzet mellett az antikvaállomány bizonyos kötetei más különgyűjteményi vagy egyéb jelzettel is rendelkezhetnek. Ezek közül a legfontosabbak: az ősállományba tartozó kötetek jelzetei (pl. Ant. Tur. I/27),¹¹ a magyar vonatkozású kötetek jelzetei (pl. MV 102),¹² az aprónyomtatványok jelzetei (pl. Any. 133),¹³ a régi metszetszobában elhelyezett

⁷ A jelzett kötet: Clichtove, Josse: In hoc opusculo contentae... (5. lábjegyzet). A kötet az 1530-ban megjelent nyomtatványok közül a leválogatás során a 23-as sorszámot kapta, így jött létre a *vetustissima* jelzete.

⁸ Vértesy Miklós: *Vetustissima* gyűjtemények, *vetustissima* katalógus. = Magyar Könyvszemle, 75. évf. 1959. 3. sz. 292–294. p.

⁹ Farkas Gábor Farkas: Antikva-program. 2001. szeptember 14. Iktatószám: ELTE 875/2001 T-85.; Bene Sándorné: A Budapesti Egyetemi Könyvtár *vetustissima*-gyűjteménye – a feldolgozó munka tükrében. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 11. 2003. 15–26. p.

¹⁰ Beszámoló jelentés az ELTE Egyetemi Könyvtár 2002. évi munkájáról. 2003. 5–6. p. <http://hdl.handle.net/10831/54830> (2022. április 25.). A jelzett kötet: Clichtove, Josse: In hoc opusculo contentae... (5. lábjegyzet).

¹¹ Clairvaux-i Szent Bernát: *Melliflui devotisque doctoris Sancti Bernardi abbatis Clareval-lensi Cisterciensis ordinis Opus praeclarum suos complectes sermones de tempore de sanctis, et super cantica canticorum ...*. Parisius, a Johanne Parvo. 1513. Mai jelzete: Ant. 1473.

¹² Cuspinianus, Johannes: *Oratio protreptica Ioannis Cuspiniani ad sacri Ro. imp. principes et proceres, ut bellum suscipiant contra Turcum cum descriptione conflictus, nuper in Hungaria facti, quo periit rex Hungariae Ludovicus, et qua via Turcus Solomet ad Budam usque pervenerit ex Albagraeca, cum enumeratione clara dotium, quibus a natura dotata est Hungaria, cum insertione multarum rerum annotatu dignissimarum ...*. Viennae Austriae, per Ioannem Singrenium. [1526?]. Mai jelzete: Ant. 1292.

¹³ Zütphen, Heinrich von: *Etlich Punkten und namhafftige Artickel, den Gelaubenn und alles christenlich Wesen betreffend, durch Henricum Zupfanien ainem ietlichen und alles christenlichen*

kötetek jelzetei (pl. Msz 72 vagy M 72),¹⁴ a Halotti beszédek jelzetei (pl. Halotti beszédek 444 vagy HB 444)¹⁵ és a régi könyvek ugró numerus currense (pl. R 031965).¹⁶ Mindenre kiterjedő nyomtatott katalógus ugyan mind a mai napig nem készült az állományról, de az antikvák iránt érdeklődő olvasók az online katalóguson (<https://opac.elte.hu>) kívül számos korábbi könyvtári forrásra is támaszkodhatnak: az Egyetemi Könyvtár digitalizált alap- (<http://edit.elte.hu/ulibca>) és helyrajzi katalógusára (<http://edit.elte.hu/pedigre>), a vetustissima naplókra,¹⁷ a vetustissima gyűjtemény katalóguscéduláira,¹⁸ a *Catalogus antiquára*,¹⁹ valamint az antiquissima állomány cédulakatalógusára.²⁰

2021 végén az Egyetemi Könyvtárban az utolsó antikva jelzet az Ant. 7504, vagyis a könyvtárban összesen 7 504 kötetben 10 353 16. századi mű található. Ezek számítógépes feldolgozása 2003-ban, egy hosszú előkészítő folyamatot követően indult meg. Ebben az évben elsőként a digitális leltári nyilvántartás készült el a Horizon integrált könyvtári rendszerben, amely akkor 9 635 antikvarekordot tartalmazott. A gyűjteményt a könyvtár 2003. november 18-án egy országos rendezvény keretében mutatta be a közönségnek, és *Antikvák az Egyetemi Könyvtárban* címmel kiállítást is szervezett.²¹ A dolgozók egyéb feladatai miatt²² a gépi feldolgozás lassan haladt, 2006-ban 9 517 leltárkönyvi adat mellett 1 152

stats ain klaren Grund und Bericht begert zu haben, vast nutzlich zulesen unnd betrachten. [Augsburg], [Simprecht Ruff]. [1525]. Mai jelzete: Ant. 1281.

¹⁴ Modius, Franciscus: Cleri totius Romanae ecclesiae subiecti: seu, pontificorum ordinum omnium omnino utrisque sexus, habitus, artificiosissimis figuris, quibus Francisci Modii singula octosticha adiecta sunt, nunc primum a Iudoco Ammano expressi ... addito libello singulari ... in quo cuiusque ordinis ecclesiastici origo, progressus et vestitus ratio breviter ex variis historicis delineatur. Francoforti, sumptib. Sigismundi Feyrabendi, ex officina Martini Lechleri. 1585. Mai jelzete: Ant. 7358.

¹⁵ Lazius, Wolfgang: Laudatio funebris in exequiis Rom. Hungariae Bohemięque, etc. reginae ... Annae ... Ro. cęsarıs, Ferdinandi, hoc nomine primi, Hungariae, Bohemiae etc. regis ... coniugis ... die XIII. Februarii, anno M. D. XLVII. Viennae Austriae, heredes Syngrenii. [1547]. Mai jelzete: Ant. 1915.

¹⁶ Melanchthon, Philipp: De officio principum, quod mandatum Dei praecipiat eis tollere abusus ecclesiasticos, item Christianis an liceat litigare in iudicio, ad haec, de arbore consanguinitatis et affinitatis, sive de gradibus. Basileae, per Balthasarem Lasium. 1540. Mai jelzete: Ant. 1519.

¹⁷ Egyetemi Könyvtár Kézirattára, MS J 508–510.

¹⁸ Egyetemi Könyvtár Kézirattára, MS J 419–420.

¹⁹ Cat. antiqua. Egyetemi Könyvtár Kézirattára, MS J 433.

²⁰ Egyetemi Könyvtár Kézirattára, MS J 532.

²¹ Sipos Anna Magdolna összeáll.: Beszámoló jelentés az ELTE Egyetemi Könyvtár 2003. évi munkájáról. 2004. 5–6. p. <http://hdl.handle.net/10831/54831> (2022. április 25.); Farkas Gábor Farkas: Az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteménye: egy kiállítás margójára. = Könyvtári Figyelő, 14. (50.) évf. 2004. 1. sz. 44–53. p.

²² Például 2004-ben válogatták le az összes 1801 előtti dokumentumot, így a barokk és a 18. századi gyűjteményt is. Szőgi László összeáll.: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának szöveges beszámolója a 2004. évi költségvetési évről. 2005. 2. p. Iktatószám: ELTE 271/2005 T-85. <http://hdl.handle.net/10831/54832> (2022. április 25.).

teljes műleírás készült el.²³ A kolligátumok miatt egy kötethez több bibliográfiai egység is tartozhat, a 2006-os adat alapján addig az első 899 kötet feldolgozása történt meg (Ant. 0001–0899 tartomány). 2007-ben a feldolgozók az Ant. 1000,²⁴ egy évvel később, 2008-ban pedig az Ant. 1166 jelzetű kötetig jutottak el.²⁵ A következő években az éves beszámolókból a konkrét szám adatok hiányoznak, az elektronikus katalógus 2019-ben már 1 435 antikvakötet részletes leírását tartalmazta (Ant. 0001–1176 és Ant. 7241–7499 tartományok). 2020-ban és 2021-ben jelen tanulmány szerzői dolgoztak fel négy újonnan leválogált kötetet (Ant. 7501–7504).

Ennek megfelelően a 2021 januárjában megkezdett rekatalogizálás előtt a következőképpen állt a feldolgozottság. Ha nem számítjuk az utolsó, Ant. 7504 jelzetű nyomtatványt, amelyet 2021-ben emeltünk ki a nagyraktári anyagból, akkor összesen 7 503 antikva kötetről volt tudomásunk a könyvtárban. Ebből 1 438 kötet részletes számítógépes leírása készült el, 6 065 kötet esetében azonban csak a Horizon napló moduljának rövidített leírásait töltötték át az Aleph katalogizáló moduljába (Ant. 1177–7240 és Ant. 7500). Vagyis: részletes leírás a dokumentumok 19,9%-áról készült, 80,1%-ról nem. 2021 januárjától december 1-ig 584 további kötetet dolgoztunk fel, így jelenleg az Ant. 0001–1760, az Ant. 7241–7499 és az Ant. 7501–7504 tartományban lévő antikvák pontos adatai érhetőek el az online katalógusban.

A feldolgozást alakító külső tényezők

Miért is a címben hangsúlyozott *kutatócentrikusság* vált az egyik vezérfonallá az antikvagyjtemény katalogizálási elveinek kialakításában? Ennek okát az Egyetemi Könyvtár használóinak körében és állományának összetételében találjuk meg: utóbbi jelentős hányadát a 25 muzeális gyűjtemény teszi ki.²⁶ Az utolsó átfogó felmérés 2013-ban hozzávetőlegesen 162 000 bibliográfiai egységre becsülte a muzeális dokumentumok nagyságát, melynek értéke 36 235 millió forint.²⁷ Ezt követte egy 2017-es, majd 2020-as felmérés, amelyeknek az adatok

²³ Szögi László összeáll.: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának szöveges beszámolója a 2006. évi költségvetési évről. 2007. 3. p. Iktatószám: ELTE 216/2007 T-85. <http://hdl.handle.net/10831/54835> (2022. április 25.).

²⁴ Kálóczi Katalin összeáll.: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának szöveges beszámolója a 2007. évi költségvetési évről. 2008. március 25. 14–15. p. <http://hdl.handle.net/10831/54837> (2022. április 25.).

²⁵ Beszámoló jelentés az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár 2008. évi munkájáról. 2009. 17. p. <http://hdl.handle.net/10831/54838> (2022. április 25.).

²⁶ A gyűjtemények a következők: Kódexek, Kódextöredékek, Szakrendbe sorolt kéziratok, Hevenesi-, Kaprinai-, Pray-gyűjtemény, Diplomatarium Autographum, Litterae et epistolae originales, Tudós levelezés, Céhlevelek, Disszertációk, Kéziratfordítások, Mikrofilmek, Mikrofiche-ek, Ősnyomtatványok, Antikvák, Barokk-gyűjtemény, 18. századi gyűjtemény, Régi Magyar Könyvtár I-II-III., Rariora Hungarica, Kisnyomtatványok, Párttörténeti gyűjtemény, Metszettár.

²⁷ Kálóczi Katalin: Az Egyetemi Könyvtár vezetésének átadása-átvétele 2013. június 30-i hatállyal. Feljegyzés. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 17. 2018. 130–136. p.

frissítése és kiegészítése volt a célja. A 2017-es felmérésnek már kiemelt részét képezte az elektronikus katalógusban található rekordok mennyiségének, a feltárás mélységének, illetve a digitalizálás mértékének ellenőrzése is, ezt a 2020-as felmérés tovább pontosította. A meglehetősen tagolt muzeális állomány része az 1501 és 1600 között nyomtatott nem (vagy legfeljebb tematikájukban) hungarikum dokumentumokat magába foglaló antikvagyűjtemény.

Felsőoktatási és nyilvános könyvtár lévén az Egyetemi Könyvtár használoi-nak egyik speciális csoportját adják azok, akik a muzeális gyűjteményt tudományos munkájuk részeként kutatják. Ők többnyire az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatói, kutatói és hallgatói (jellemzően doktori hallgatók), továbbá egyéb intézményekből és külföldről érkező oktatók, kutatók és doktoranduszok. A használati szabályzat engedélyhez kötött helyben használatra biztosít lehetőséget ezekben az esetekben.²⁸

A használati napló alapján 2015–2019 között évente átlagosan 2 963 alkalommal kértek ki az olvasók a muzeális állományból (amelybe a kéziratok és régi nyomtatványok is beletartoznak), 2020-ban pedig összesen 3 041 alkalommal használták helyben. A digitális másolatok kéréséről ezt írja a – már pandémiában érintett – 2020-as beszámoló: „A külső kutatók száma markánsan lecsökkent, hiszen alig volt lehetőségük a Kutatóterem használatára, és a kutatósaikhoz inkább digitális formában kérték az anyagot.”²⁹ Ez az időszak tehát azt is megmutatta, hogy nemcsak a külföldi kutatók miatt fontos az elektronikus katalógus muzeális gyűjteményre vonatkozó adatainak naprakészen tartása és távoli elérése, hanem az ilyen, előre nem látható esetekben a hazai használók számára is megnövekedett fontossággal bír az egyes példányok részletes (majdnem tudományos igényű) feltárása.

Láthatjuk tehát, hogy egyfelől egy nagy és speciális jellemzőkkel bíró állományrész, illetve ennek a tudományos igényű használói köre is formálja a muzeális dokumentumok feldolgozásának szempontjait. Másfelől a feldolgozásnak külső és belső szabályoknak is meg kell felelnie, amelyekkel a használói igényeket is össze kell hangolni. A muzeális állomány feldolgozására vonatkozó egyik legfontosabb szabályzat a 22/2005. (VII. 18.) NKÖM rendelet a muzeális könyvtári dokumentumok kezelésével és nyilvántartásával kapcsolatos szabályokról. Ezen rendelet 2. § (1) pontja kimondja (kiemelés tőlem, RKJ): „A nyilvántartás

²⁸ „A muzeális dokumentumok csak helyben használhatók, amennyiben azt állapotuk megengedi. A facsimile formában vagy digitális változatban hozzáférhető dokumentumok eredetiben csak az adott tagkönyvtár vezetőjének engedélyével használhatók, a kutatás számára is.” ELTE EKSZ SZMSZ 3. függelék 4. § (2).

²⁹ Kulcsár Szabó Ernőné Gombos Annamária összeáll.: Beszámoló az ELTE Egyetemi Könyvtári Szolgálat és az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár 2020-ban végzett munkájáról. Budapest. 2021. február 28. 26–27. p. <http://hdl.handle.net/10831/54860> (2022. április 25.). A korábbi évek számai: 2017: 4503 db; 2018: 2056 db; 2019: 2249 db.

tartalmazza – az egyedi nyilvántartású dokumentumokra vonatkozó adatokon felül – az egyes példányokra vonatkozó *részletes* leírást, valamint a dokumentum *muzeális jellemzőit*.³⁰ Ez azt jelenti, hogy minden olyan sajátosságot fel kell tüntetni a rekordban, ami megállapítható a példányról. Ugyan a rendelet nem részletezi, de az azonosíthatóság érdekében egy részletes leírás során legalább a következő jellemzőket szükséges feltüntetni: a példány hiányait és többleteit, mellékleteit, tulajdonosi bejegyzéseit, széljegyzeteit és a köttetésére vonatkozó információkat. Ezek feltüntetésének mikéntjét a *KSZ/6 Bibliográfiai leírás. Régi nyomtatványok* című szabályzat adja meg.

Az Egyetemi Könyvtárra muzeális dokumentumok tekintetében az ELTE-n belüli szabályozásból két pont vonatkozik: az ELTE SZMSZ 8. sz. melléklete az Egyetemi Könyvtári Szolgálat Szervezeti és Működési Szabályzata 7.§ (1) c) alpontja³⁰ és a 7.§ (2) t) alpontja,³¹ továbbá az ELTE EKSZ SZMSZ 3. függeléke (Szabályzat a muzeális értékű dokumentumok kezelésére és feldolgozására az Egyetemi Könyvtári Szolgálat tagkönyvtáraiban) és az ELTE EKSZ SZMSZ 3. függelékének csatolmánya (A muzeális dokumentumok kezelése és megóvása). Az utolsó, csak a fizikai kezelésre és megóvásra vonatkozó szabályzaton kívül a többi említett alpont és függelék „szakszerű feldolgozást” ír, így a már említett külső szabályzatok (22/2005. [VII. 18.] NKÖM rendelet és KSZ/6 bibliográfiai szabályzat) hatáskörébe utalja a részleteket.

A feldolgozás részleteinek kialakítása során tehát elsősorban a rendelet és szabályzatok által kijelölt elvárásoknak kívántunk eleget tenni, ezen túlmenően pedig a használói elégedettség növelése érdekében a kutatói igényeket is figyelembe vettük. A tanulmány következő fejezetében a kialakított feldolgozás menetét mutatjuk be, végighaladva mindazon adatokon és információkon, amiket egy leírás során feltüntetünk. Az adatokhoz minden esetben megadjuk az ELTE-n is használt MARC21 szabvány kapcsolódó mezőit, almezőit is.

A feldolgozás menete: feltüntetett adatok és speciális mezők

A feldolgozás történetisége során említett fordított munkarend, miszerint a könyvtár által akkor használt integrált könyvtári rendszer, a Horizon napló moduljának rövidített leírásait töltötték be a katalogizáló modulba, arra volt jó, hogy hirtelen nagyszámú kötet leírása minimális adatokkal elérhető legyen a katalógusban. Arra viszont nem volt és nem is lehetett alkalmas, hogy teljes egészében kiváltsa

³⁰ „Az EKSZ minden tagkönyvtára ellátja az alábbi feladatokat: [...] c) az 1800. december 31. előtt keletkezett muzeális dokumentumok egységes és szakszerű feldolgozása”. ELTE EKSZ SZMSZ 7.§ (1).

³¹ „Az Egyetemi Könyvtár mint az Egyetem központi könyvtára és információs központja – az SZMR 34.§ (2) és (3) bekezdésében meghatározott feladatain túl – végzi az EKSZ számára: [...] t) az 1800. december 31. előtt keletkezett muzeális dokumentumok egyéges és szakszerű feldolgozásának ellenőrzését”. ELTE EKSZ SZMSZ 7.§ (2).

a leírásokat. Hangsúlyoznunk kell, hogy a feltárást maguk az érintettek sem gondolták befejezettnek, de nem voltak adottak a feltételek ahhoz, hogy részletes leírás készüljön az összes antikváról.³² Ha ránézünk egy ilyen, a naplóból betöltött leírásra (l. 1. ábra), mindössze a következő adatokat találjuk: 1. korábbi és jelenlegi jelzetek (090-es mező); 2. szerző (100-as mező); 3. rövidített cím (245-ös mező); 4. kiadási év (260-as mező); 5. rendszerinformációk (583-as, 925-ös és 949-es mező). Az összes többi adat (pl. a kitöltetlen fizikai jellemzők) későbbi, gépi, illetve manuális kiegészítés eredménye (erről részben l. a tanulmány későbbi részében).

Rék.tej	001	-----	*****cam**22001935c*4500
Rék.szám	005	-----	000202031
Dátum	005	-----	20100311105500.0
Jeu., int.	008	-----	040120s1547*****000*0*lat*d
Katal. forrása	040	a	ELTE
		b	hun
Ayeváda	041	0	lat
Hely. rakl. sz.	090	a	Ant. 1915
Hely. rakl. sz.	090	a	Ae 5653 (régí jelzet)
Hely. rakl. sz.	090	a	Vet. 47/11 (régí jelzet)
Hely. rakl. sz.	090	a	HB 444 (régí jelzet)
Személy - IT	100	1	Lazius, Wolfgang 1514.1565
Cím és szerz.	245	10	a Laudatio funebris.
Megjelenés	260	c	1547
Terj./fiz. jeü	300	a	XXXX 1? cm
Művelettrü.	583	c	jav: 10/03/11
		k	FE
Dök. típus	598	a	könyv
Gyűjt. adat	595	a	antikva
Leírásny	850	a	BZ
Feladányintó	949	b	Ant1915
		k	RNYO
		l	B2
		s	f
		t	R
		x	Ant. 1915
Közös kataló	925	a	Feltöltve
Bázis	BAS	a	MOKKAR

1. ábra. Az Ant. 1195 jelzetű kötet korábbi leírása

Jól látható, hogy e betöltés után nagyon kevés adat állt a katalógushasználók rendelkezésére, de még ennél is nagyobb problémát okoznak azok a megbízhatatlan adatok, amelyek a kereshetőséget tovább rontják. A példányok ugyan benne vannak az integrált könyvtári rendszerben, ezáltal elméletileg kereshetők, azonban a leírások esetében éppen a kutatócentrikusság és azonosíthatóság elve sérül, a szolgáltatás nem elégíti ki az alapvető igényeket. Jelenleg a katalógusban található rövidített leírások szinte csak arra alkalmasak, hogy ha valaki pontosan tudja egy kötetről, hogy megvan a könyvtárban, és ismeri annak a jelzetét is, akkor elektronikusan is ki tudja kérni. A következőkben ezt két oldalról bizonyítjuk. Egyrészt a hibás és hiányos MARC-mezőket vesszük számba, példákkal illusztrálva a korábbi állapotokat és a jelenlegi feldolgozási gyakorlatot. Másrészt bemutatjuk mindazon mezőket, amelyek kifejezetten a régi könyvek (jelen esetben az antikvák) feldolgozása során releváns jellemzőket tartalmaznak. Mivel az

³² Farkas Gábor Farkas: Az Egyetemi Könyvtár régi nyomtatványainak digitalizálási terve és a virtuális kiállítások, esettanulmányal. Konferenciaelőadás a NetWorkshop 2007 konferencián. Eger, Eszterházy Károly Főiskola. 2007. április 12. <http://kifu.dev.videotorium.hu/hu/recordings/1779> (2022. április 25.); <http://nws.iif.hu/ncd2007/docs/ehu/089.pdf> (2022. április 25.).

változattal is bekerülhetett az adatbázisba. A korabeli szerzők általában a saját korukban is több néven voltak ismertek (latin és nemzeti nyelveken), amelyekhez ráadásul fiktív írói álnevek is kapcsolódhattak. Ezenfelül a napló ugyan ismeri a szerzőpáros fogalmát, de az integrált könyvtári rendszer nem, ez pedig kötőjellel elválasztott, két szerzőt tartalmazó authority rekordokat hozott létre a rendszerben. Az authority rekordokat minden esetben egységesítjük, szükség esetén pótolva a hiányzó adatokat (pl. \$d almező: születési és halálozási év). Az egységesítés nemcsak az azonosíthatóság és kereshetőség, hanem a statisztikai lekérdezés szempontjából is elsődleges fontosságú (3. ábra).

<i>Rek.tej</i>	DDI	—	*****cam**22001815c*4500
<i>Rek.azon.</i>	001	—	000201262
<i>Dátum</i>	005	—	20100223120600.0
<i>Jeu., mt.</i>	008	—	040120s1529*****xx*****000*0*lat*d
<i>Katal. leírása</i>	040	a	ELTE
		b	hun
<i>AyevAóá</i>	041	0	a lat
<i>Hejy. rakl. sz.</i>	090	a	Ant. 1400
<i>Hejy. rakl. sz.</i>	090	a	Ae 4r 696 (régj jelzet)
<i>Hejy. rakl. sz.</i>	090	a	Vet. 2913 (régj jelzet)
<i>Személy - II</i>	100	0	a Nicolaus de Plove
<i>Cím és szerz.</i>	245	10	a Tractatus sacerdotalis perutilis.
<i>Megjelenés</i>	260	c	1529
<i>Terj./fiz. jeü</i>	300	a	XXXX
		c	17 cm
<i>Műveletrá:</i>	503	a	jav:
		c	10/02/23
		k	FE
<i>Unca s táhábt</i>	598	a	könyv
<i>Unca s táhábt</i>	595	a	antikva
<i>Leőhéy</i>	850	a	B2
<i>Felsőnyulo</i>	949	b	Ant1400
		k	NYNYO
		l	B2
		s	f
		t	R
		x	Ant. 1400
<i>Közös kataló</i>	925	a	Feltoltve
<i>Bázis</i>	BAS	a	MOKKAR

<i>Rek.tej</i>	DDI	—	*****cam**22001815c*4500
<i>Rek.azon.</i>	001	—	000201262
<i>Dátum</i>	005	—	20210619095615.0
<i>Jeu., mt.</i>	008	—	040120s1529*****xx*****000*0*lat*d
<i>Feljegyz. azon</i>	026	a	***qdcu
		b	tit-tase (3)
		c	1529
		z	ml
<i>Katal. leírása</i>	040	—	ELTE
		b	hun
<i>AyevAóá</i>	041	0	a lat
<i>Hejy. rakl. sz.</i>	090	—	Ae 4r 696
<i>Hejy. rakl. sz.</i>	090	—	Mut. 2913
<i>Személy - II</i>	100	1	a Blouie, Mikolaj z
		d	ca. 1460-1480
<i>Cím és szerz.</i>	245	10	a Tractatus de sacramentis et divinis officis, ac eorum administrationibus
<i>Megjelenés</i>	260	—	a Cracovie [Krakow]
		b	per Matthium Scharffenberg, expensis Marci Scharffenberg
		c	anno salutis nostre 1529
<i>Terj./fiz. jeü</i>	300	—	89 fol.
		c	21 cm (40)
<i>Megjegyzés</i>	500	—	A címlapon hiánya miatt a cím költő forrásból (Estreicher)
<i>Megjegyzés</i>	500	—	hajtás: A.V4
<i>idősejt/ismertk</i>	510	4	a Estreicher
		c	XIII, p. 174
<i>idősejt/ismertk</i>	510	4	a ESTC
		c	248851
<i>idősejt/ismertk</i>	562	—	S hiányzik az első írvetéstől, vagyis az első 4 leveél
<i>idősejt/ismertk</i>	562	—	Kéves aláhúzás, mancsola és latin nyelvű bejegyzés a kötetben
<i>idősejt/ismertk</i>	563	—	Modern vaszonkötésben
<i>Műveletrá:</i>	583	—	jav:
		c	10/02/23
		k	FE
<i>Dok. típus</i>	598	—	könyv
<i>gyűjt. oszt.</i>	595	—	antikva
<i>Személy - mt</i>	700	1	a Scharffenberg, Matthias
		d	műk. 1526-1547
		o	nyomdász
<i>Személy - mt</i>	700	1	a Scharffenberg, Marcus
		d	műk. 1506-1545
		o	közrem.
<i>Leőhéy</i>	850	—	B2
<i>Bázis</i>	BAS	—	MOKKAR
<i>Isapostol</i>	090	—	PUBLIC

3. ábra. Az Ant. 1400 jelzetű kötet korábbi (bal) és jelenlegi (jobb) leírása

A 245-ös mező \$a almezőjében a rövidített rekordok rövidített címekeket tartalmaznak. A rövidítés mértéke már-már véletlenszerűnek hat, és kiadványonként nagymértékben eltérhet: a cím egy szótól szinte teljes címig terjedhet. A rövidített címléírások nehezítik a kereshetőséget, sőt a legtöbb esetben ellehetetlenítik az azonosíthatóságot. A javított rekordokban a hatályos szabályoknak (KSZ/6) megfelelő teljes címléírást alkalmazunk, és a \$a mellett más almezőket is használunk (pl. \$b, \$c, de utóbbiba is csak a címlapon szereplő adatok kerülhetnek). Munkánk során három nagyobb hibatípussal talákoztunk. Ezek közül az első, amely emberi munka során bizonyos mértékig kikerülhetetlen: az elírás. A rekatalogizálás során az észlelt eltéréseket javítjuk (vö. 4. ábra), a hibátlan munkát nem, csak a lehető legteljesebb odafigyelést ígérhetjük.

<i>Rek.lej</i>	000	-	*****cam**22001815c*4500
<i>Rek.azon.</i>	001	-	000201275
<i>Dátum</i>	005	-	2010022313200.0
<i>Jeu., int.</i>	008	-	040120s1529*****xx*****000*0*lat*d
<i>Katal. forrás</i>	040	a	ELTE
		b	hun
<i>Ayevköd</i>	041 0	a	lat
<i>Hely. rakl. sz.</i>	090	a	Ant. 1406
<i>Hely. rakl. sz.</i>	090	a	Ga 14063 (régí jelzet)
<i>Hely. rakl. sz.</i>	090	a	Vet. 29/72 (régí jelzet)
<i>Hely. rakl. sz.</i>	090	a	Any. 170 (régí jelzet)
<i>Cím és szerz.</i>	245 00	a	Römischer kaysrerlicher mayestet Einreytten gen Bologna.
<i>Megjelenés</i>	260	c	1529
<i>Terj./sz. jeü</i>	300	a	XXXX
		c	? cm
<i>Műveletrü</i>	583	a	jav:
		c	10/02/23
		k	FE
<i>Ancs a táblábl</i>	598	a	könyv
<i>Ancs a táblábl</i>	595	a	antikva
<i>Leoldhey</i>	850	a	BZ
<i>Féladányato</i>	949	b	Ant1406
		k	RNYO
		l	BZ
		s	I
		t	R
		x	Ant. 1406
<i>Röds katalod</i>	925	a	Feltöltve
<i>Bázis</i>	BAS	a	MOKKAR

<i>Rek.lej</i>	000	-	*****cam**22001815c*4500
<i>Rek.azon.</i>	001	-	000201275
<i>Dátum</i>	005	-	20210609125716.0
<i>Jeu., int.</i>	008	-	040120s1529*****gw*****000*0*ger*d
<i>Jagerpr. azon</i>	026	a	eny. u-rt
		b	t.a. sáki (C)
		c	1529 (R)
		z	fel
<i>Katal. forrás</i>	040	a	ELTE
		b	hun
<i>Ayevköd</i>	041 0	a	ger
<i>Hely. rakl. sz.</i>	090	a	Ga 14063
<i>Hely. rakl. sz.</i>	090	a	Vet. 29/72
<i>Hely. rakl. sz.</i>	090	a	Any. 170
<i>Cím és szerz.</i>	245 00	a	Römischer Kaysrerlicher Mayestet einreytten gen Bologna [I] auch wie sich bapstliche Haykligkeit gegen seiner kaysrerlichen Mayesteten gehalten habe etc.
<i>Megjelenés</i>	260	a	[Heinrich Steiner von Augsburg]
		c	MDXXIX [1529]
<i>Terj./sz. jeü</i>	300	a	[4] fol.
		c	20 cm (4e)
<i>Megjegyzés</i>	500	a	Kiadás helye és nyomdász külső forrásból (VD 16)
<i>Megjegyzés</i>	500	a	Ivjelzés: A4
<i>Megjegyzés</i>	500	a	Címlempetszettel
<i>Ayev. megj.</i>	546	a	Német nyelven
		b	Gót betűs
<i>Jelzet/hivat.</i>	510 4	a	VD 16
		c	E 738
<i>Dok. típus</i>	598	a	könyv
<i>Gyűjt. aeat</i>	595	a	antikva
<i>Leoldhey</i>	850	a	BZ
<i>Bázis</i>	BAS	a	MOKKAR
<i>Juajelenés</i>	OWN	a	PUBLIC

4. ábra. Az Ant. 1406 jelzetű kötet korábbi (fenn) és jelenlegi (lenn) leírása

Gyakrabban fordulnak elő az olyan címek, amelyek túlságosan rövidek és egyszerűsítettek ahhoz, hogy betölthessék az adatszolgáltató funkciót a könyvtárhasználók felé. Ezek olyan címek, amelyek a címlapon nem szerepelnek, hanem a feldolgozó adta azokat: tipikus példája a gyűjteményes munkák leírásakor gyakran használt *Opera* ('Művek'). A normák és jogszabályok követése, valamint a használói igények kielégítése érdekében ezeket teljes címre cseréljük (l. 5. ábra).

<i>Rek.lej</i>	000	-	*****am**22001815c*4500
<i>Rek.azon.</i>	001	-	000201318
<i>Dátum</i>	005	-	20100225093400.0
<i>Jeu., int.</i>	008	-	040120s1532*****xx*****000*0*lat*d
<i>Katal. forrás</i>	040	a	ELTE
		b	hun
<i>Ayevköd</i>	041 0	a	lat
<i>Hely. rakl. sz.</i>	090	a	Ant. 1443
<i>Hely. rakl. sz.</i>	090	a	Ha 4r 235 (régí jelzet)
<i>Hely. rakl. sz.</i>	090	a	Vet. 32/54 (régí jelzet)
<i>Személy - It</i>	100 0	a	Niger, Stephanus
<i>Cím és szerz.</i>	245 10	a	Opera.
<i>Megjelenés</i>	260	c	1532
<i>Terj./sz. jeü</i>	300	a	XXXX
		c	? cm
<i>Műveletrü</i>	583	a	jav:
		c	10/02/25
		k	FE
<i>Ancs a táblábl</i>	598	a	könyv
<i>Ancs a táblábl</i>	595	a	antikva
<i>Leoldhey</i>	850	a	BZ
<i>Féladányato</i>	949	b	Ant1443
		k	RNYO
		l	BZ
		s	I
		t	R
		x	Ant. 1443
<i>Röds katalod</i>	925	a	Feltöltve
<i>Bázis</i>	BAS	a	MOKKAR

Ant.kij.	000	-----	*****cam**22001935c*4500
Ant.k.azon.	001	-----	000201258
Dátum	005	-----	20219821143549.0
Író, utó.	008	-----	04012041532*****ggj1*pl*at*d
Írójelző.azon	026	-----	a usz. 7.2.
			b Lati pomsu (3)
			c 1522 (4)
Katal. leírása	040	-----	a ELTE
			b hum
Apyakód	041 0	-----	a lat
			b gfc
Hejy.rakl.sz.	090	-----	a Ha fr 235
Hejy.rakl.sz.	090	-----	a Vet. 33784
Scienciy.-II	100 1	-----	a Negri, Stefano
			b 1475-1548
Cam ds szerz.	245 10	-----	a Stephanus Nigri quae quidem praestare sui nominis ac studiosis utilis averimus monumenta nempe translationes ...
Regjenes	260	-----	a Basileae [Basel]
			b excusabatur Henricus Petrus
			c mense Augusto Anno MDXXXII (1532)
			d 69465
Tetj./ta. jén	300	-----	a [245. 497. 15]p.
			b 20 cm (4o)
Regjogveto	500	-----	a Insuper a-c-4 A-Z Aa Zed Aa EE4
Röfletés	563	-----	a Kartonra vont pergamenkötésben
Regjogveto	500	-----	a Restauráltságja szorult
Dok. Igas	598	-----	a könyv
Gyűj. árajt	595	-----	a antikva
Írójelző./Anat.	510 4	-----	a UTC
Járatlan	505 0	-----	a Commentarium in Aurea Pythagorae carmina / Stefano Negri / Chisae, ad Antonii Prati filios, quinque / Stefano Negri / Praefationes in Homerum, in Pindarum, in Titum Livium (Stefano Negri ; Epistolae quaedam ad Franciscum Martianum / Stefano Negri ; De hellenibus ac biblicibus / Calus Musonius Rufus ; De generibus poculorum / De Inventionis coronatum quibus in continis verborum habetur / Calus Musonius Rufus ; De usqueveto / Calus Musonius Rufus ; De musicis instrumentis / Calus Musonius Rufus ; De generibus pisanorum / Calus Musonius Rufus ; De metretibus insignibus / Calus Musonius Rufus ; De vino / Calus Musonius Rufus ; Postremo eiusdem Musonii opusculum quod oportet regem philosophari / Calus Musonius Rufus
Scienciy.-Iant	600 04	-----	a K. e. 8. sz. 7
Scienciy.-Iant	600 14	-----	a K. e. 522/518-422
Scienciy.-Iant	600 14	-----	a Livius, Titus
Scienciy.-Iant	600 14	-----	a K. e. 58 Kr. e. 17.
			b Martiani, Gianfrancesco
			c 7. 3524

5. ábra. Az Ant. 1443 jelzetű kötet korábbi (fenn) és jelenlegi (lenn, részlet) leírása

Végül: a KSZ/6 ugyan lehetővé teszi a rövidítést a címleírás során (pl. a szerző titulusainak elhagyását), azt azonban egyértelműen előírja, hogy a címnek értelmesnek kell maradnia. A lenti példában az *Ad potentissimum atque invictissimum Ferdinandum ...* részletből éppen az marad el, hogy mi szól I. Ferdinánd magyar királynak, így a címet mindenképpen ki kell egészíteni a *Panegyricus* szóval (l. 6. ábra).

Ant.kij.	000	-----	*****cam**22001935c*4500
Ant.k.azon.	001	-----	000201258
Dátum	005	-----	20100223115400.0
Író, utó.	008	-----	04012041532*****ggj1*pl*at*d
Írójelző.azon	026	-----	a usz. 7.2.
			b Lati pomsu (3)
			c 1522 (4)
Katal. leírása	040	-----	a ELTE
			b hum
Apyakód	041 0	-----	a lat
Hejy.rakl.sz.	090	-----	a Ant. 1396
Hejy.rakl.sz.	090	-----	a Hb 5562 (regi jelzet)
Hejy.rakl.sz.	090	-----	a Vet. 28146 (regi jelzet)
Hejy.rakl.sz.	090	-----	a MV 105 (regi jelzet)
Scienciy.-II	100 0	-----	a Silvester, Georgius
Cam ds szerz.	245 10	-----	a Ad potentissimum atque invictissimum Ferdinandum ...
Regjenes	260	-----	c 1528
Tetj./ta. jén	300	-----	a XXXX
			b 17 cm
Nóvétel.	503	-----	a jöv.
			b 10092/23
			c FE
			d FE
Dok. Igas	598	-----	a könyv
Gyűj. árajt	595	-----	a antikva
Írójelző./Anat.	510 4	-----	a BZ
			b Ant1396
			c RNYO
			d BZ
			e I
			f R
			g Ant. 1396
Alóza ÁsEad	925	-----	a Felőlíve
Alóza	8AS	-----	a MOKKAR

Ant.kij.	000	-----	*****cam**22001935c*4500
Ant.k.azon.	001	-----	000201258
Dátum	005	-----	20219821143549.0
Író, utó.	008	-----	04012041532*****ggj1*pl*at*d
Írójelző.azon	026	-----	a usz. 7.2.
			b Lati pomsu (3)
			c MDXXVIII
			d 17
Katal. leírása	040	-----	a ELTE
			b hum
Apyakód	041 0	-----	a lat
Hejy.rakl.sz.	090	-----	a Hb 5562
Hejy.rakl.sz.	090	-----	a Vet. 28146
Hejy.rakl.sz.	090	-----	a MV 105
Scienciy.-II	100 1	-----	a Silvester, Georg
			b Descriptio
Cam ds szerz.	245 10	-----	a 1480/1528 után
Regjenes	260	-----	a Ad potentissimum atque invictissimum Ferdinandum ... Georgi Sibuti ... Panegyricus / Eiusdem exhortatio in Thaurum / Eiusdem conatus in Anabaptistas / Eiusdem illustratio in Olomocum
			b in re. regiam
			c anno etc. MDXXVIII [1528] - decimasse die Martii
			d [245. 1]
Tetj./ta. jén	300	-----	a 29 cm (4o)
			b a kötetben tartók az A4 levél méretűek
Regjogveto	500	-----	a Insuper A-G4
Regjogveto	500	-----	a V. 16
Írójelző./Anat.	510 4	-----	a BZ
			b BMNC4
			c 16
Írójelző./Anat.	510 4	-----	a UTC
			b 09023
Faztvaroz	563	-----	a Műnyelv az utolsó [Basilian] levél (G4)
Röfletés	563	-----	a Modern barokk vasakötésben
Nóvétel.	503	-----	a jöv.
			b 10092/23
			c FE
Dok. Igas	598	-----	a könyv
Gyűj. árajt	595	-----	a antikva
Írójelző./Anat.	510 4	-----	a Ferdinand
Járatlan	505 04	-----	a Magyarország király
			b I.
			c 1583-1584
Alóza ÁsEad	700 1	-----	a Szigetvári, Johann
			b Hb.
			c 1510-1545
Írójelző./Anat.	510	-----	a BZ
Alóza	8AS	-----	a MOKKAR
Írójelző./Anat.	510	-----	a PUBLIC

6. ábra. Az Ant. 1396 jelzetű kötet korábbi (fenn) és jelenlegi (lenn) leírása

Mivel a 16. században nem példa nélküli, hogy ugyanazt a művet akár ugyanabban az évben, ugyanazon címmel többször is megjelentethették, ezért egy kiadás azonosításának elengedhetetlen követelménye a kiadási adatok pontos közlése. Az azonosíthatóságot ráadásul tovább nehezíti, ha csak rövidített címeket adunk meg és a nyelv megjelölése sem pontos (l. a tanulmány korábbi részében), hiszen így a népszerűbb művek (oktatási alpművek, Biblia stb.) kiadásait semmilyen módon nem tudjuk elkülöníteni egymástól. Ezek miatt problémás, hogy a naplóból áttöltött rekordokban mindössze a kiadási év szerepel, ráadásul az sem a szabályzat szerint elvárt módon, az adott kötetben szereplő formában, hanem egyszerűen arab számmal. A 260-as mező \$a, \$b és \$c almezőiben a kiadási helyet, a kiadót és a kiadás idejét is pótoljuk. A címlapon vagy a kolofonban olvasható alakot követjük, azonban a katalógusban való könnyebb keresés érdekében szögletes zárójelben megadjuk a város mai nevét és a kiadási évet arab számmal (l. 7. ábra). A 008-as mezőben az ország karakterek (15–17. pozíciók) ismeretlenként vannak hagyva (xx),³³ ezt javítjuk úgy, hogy a kiadás ideje szerinti országot jelöljük meg a kiadás helyeként. Ritkábban ugyan, de előfordul, hogy az évszám hibás. Ezeket minden esetben a *vetustissima* jelzet alapján adták meg: ha az abban szereplő adat hibás volt, a kiadás éve a leírásban is hibásan szerepel (pl. 7. ábra).

A betöltött, javítás előtti rekordokban az antikvák terjedelmi és fizikai jellemzői teljes egészében hiányoznak. A 300-as mező \$a és \$c almezőjébe egy későbbi időpontban egységesen az „XXXX” szöveg került lapszámként, és a „1? cm” méretként. Ezek pontos megadása a kutatói könyvtárhasználók számára kiemelten fontos: segítségükkel elkülöníthetők a kiadásváltozatok és könnyen ellenőrizhetők az egyes példányok hiányai és többletei. Ha a leírás során csak csonka példány áll rendelkezésre, akkor felkutatjuk a kiadvány teljes példányának adatait, és az alapján pótoljuk a \$a almezőben a lap- és levélszámozást. A \$c almezőben szintén pótoljuk a centiméterben mért méretet, valamint mögötte zárójelben megadjuk az ívméretet (pl. 2o, 4o stb.). A \$b almező soha nincs kitöltve a javítandó rekordokban, itt jelezzük, ha a kiadás illusztrált, amely információt a 008-as mezőben is meg kell ismételni (18–21. pozíciók), és az illusztrációk típusát is itt pontosíthatjuk (7. ábra).

³³ Library of Congress Network Development and MARC Standards Office ed.: MARC Code List for Languages: Code Sequence. 2007. https://www.loc.gov/marc/languages/language_code.html (2022. április 25.).

026	-----	xxxxxcam**22001815c*4500
001	---	000201310
005	---	2810022090800.0
008	---	040120e1532*****0000*0*latg
040	---	ELTE
	b	hun
041 0	a	lat
090	a	Ant. 1437
090	a	Ab 4r 11 (régí jelzet)
090	a	Vet. 3210 (régí jelzet)
100 0	a	Eusebiius Pamphilus
	c	Caesarea püspöke
	c	ca. 260-ca. 340
245 10	a	De Evangelica praeparatione.
260	c	1532
300	c	XXXX
	c	17 cm
583	a	jav:
	c	10/02/25
	e	FE
598	a	könyv
595	a	antikva
850	a	B2
949	b	Ant1437
	b	BNYO
	b	B2
	b	F
	b	R
	b	Ant. 1437
925	a	Feltöltve
949	a	MOKKAB

026	-----	xxxxxcam**22001815c*4500
001	---	000201310
005	---	0021002090800.0
008	---	040120e1532*****0000*0*latg
026	---	ELTE
	b	hun
041 0	a	lat
090	a	Ant. 1437
090	a	Ab 4r 11 (régí jelzet)
090	a	Vet. 3210 (régí jelzet)
100 0	a	Eusebiius Pamphilus
	c	Caesarea püspöke
	c	ca. 260-ca. 340
240 10	a	Eusebiius Pamphilus
	c	1532
300	c	XXXX
	c	17 cm
583	a	jav:
	c	10/02/25
	e	FE
598	a	könyv
595	a	antikva
850	a	B2
949	b	Ant1437
	b	BNYO
	b	B2
	b	F
	b	R
	b	Ant. 1437
925	a	Feltöltve
949	a	MOKKAB

7. ábra. Az Ant. 1437 jelzetű kötet korábbi (fenn) és jelenlegi (lenn, részlet) leírása

A hibák és hiányosságok javítása mellett a kereshetőség és az azonosíthatóság szempontjait is figyelembe vettük a feldolgozás irányelveinek kialakításakor. Ennek megfelelően új mezőket is bevezettünk az antikvafeldolgozás kapcsán, ugyanakkor a gyűjtemény integrált könyvtári rendszerben 2009-ig feldolgozott részében korábban is használt mezőket a mai feldolgozási standardok figyelembevételével meghagytuk a rekordokban. Az alábbiakban egy, már a jelenlegi feldolgozási irányelvek mentén készült rekord olyan mezőit és tartalmukat mutatjuk be, amelyek a korábbi antikvafeldolgozásban nem szerepeltek, vagy szerepeltek, de most javításra kerültek.³⁴

A 026-os szabványos azonosító/fingerprint mezőt³⁵ a LOC (London-Oxford-Cambridge) típusú fingerprint szabályzata szerint töltöttük ki.³⁶ A fingerprint

³⁴ Horatius Flaccus, Quintus: Horatii Flacci lyricorum poetarum praestantissimi Omnia opera cum quattuor commentariis novissime recognita ... necnon eleganti repertorio noviter excogitato ... Venetiis, per Augustinum de Zannis de Portesio. 1514. Jelzete: Ant. 1489.

³⁵ A 026-os mező leírását l. Library of Congress Network Development and MARC Standards Office ed.: MARC 21 Format for Bibliographic Data: 026 – Fingerprint Identifier (R). 2004. október. <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/bd026.html> (2022. április 25.).

³⁶ A szabályzatot angol, francia és olasz nyelven l. Institut de Recherche et d'Histoire des Textes – National Library of Scotland ed.: Fingerprint = Empreintes = Imprime. Paris, Institut de Recherche et d'Histoire des Textes. 1984. Vö. még <https://users.ox.ac.uk/~bodl0842/fingerprints> (2022. április 25.).

meghatározott betűk és számok kombinációja, amellyel azonosíthatók a kiadványok különböző változatai, gyakorlatilag ISBN-ként funkcionál a régi nyomtatványok esetében. Az adatsortok elemeit a kiadványban található szöveg egyes részei, illetve a megjelenési év adják. A kötelezően megadandó adatsortból kettő betűt tartalmaz, így ez az azonosító nem alkalmas a csak metszeteket, térképeket, képtáblákat vagy kottákat tartalmazó művek megkülönböztetésére.³⁷ A 026-os mező korábban nem volt része az Egyetemi Könyvtár feldolgozási gyakorlatának, az antikvák leírása kapcsán azonban megfogalmazódott az igény, hogy az egyik legértékesebb állományrészünket minél pontosabban tudjuk egybevetni a világon fennmaradt valamennyi példánnyal. Mivel a KSZ/6 szabályzat nem írja elő, hogy melyik szabályzat szerint kell a magyarországi könyvtárakban képezni a fingerprint azonosítót, így mi a LOC típust választottuk, főképp azért, mert nemzetközi szinten is ezt használja a legtöbb könyvtár. A másik típusú fingerprint, a Short-Title Catalogue Netherlands (STCN) fingerprint főleg Hollandiában elterjedt.³⁸ Fingerprint képzésekor – a címlap megállapítása után – a címlap utáni első recto utolsó sorának utolsó két karakterét és az utolsó előtti sor utolsó két karakterét vesszük fel, ebben a sorrendben. Az ezen oldalt követő negyedik rectón ugyanezekből a pozíciókból vesszük a következő négy karaktert, s ez a nyolc adja ki az első adatsortot: pl.: \$a m.ul ties. A második adatsort karaktereihez meg kell keresnünk a 13. vagy 17. lapszámmal jelölt rectót (amely arab vagy római számmal jelölt is lehet). Amennyiben ez versóra esik vagy hiányzik a lapszámozás, úgy az utolsó olyan rectótól, amelyről adatot vettünk, számított negyedik rectóról kell kiírni a karaktereket. Az első négy karaktert szintén az utolsó és utolsó előtti sor két-két karaktere adja ki, a második négyet azonban ennek a lapnak *versójáról* vesszük, az utolsó és az utolsó előtti sorok *elején* lévő két-két karaktert. A második adatsortunk tehát a következőképpen fog festeni: \$b ia:& leHe. A harmadik adatsorothoz \$c almezőbe a megjelenés évét a címlapon vagy kolofonban szereplő módon (arab vagy római számmal) tüntetjük fel, mögötte betűkóddal jelölhetünk még jellemző információkat, pl. bizonytalan dátum (Q), görög betűkkel jelzett dátum (G) stb. Példánkban tehát: \$c MDXIII vagy \$c 1514 (R). A \$2 almezőbe rögzített szöveg kerül, itt adjuk meg a fingerprint típusát: \$2fei (fei = fingerprint – empreintes – impronte). A teljes karaktorsor az adott kötet leírásában tehát így néz ki: 026## \$a m.ul ties \$b ia:& leHe \$c 1514 (R) \$2fei (8. ábra).

A régi nyomtatványok azonosíthatóságának másik fontos pontja a terjedelem megadása. A lapszámozás 16. századi nyomtatványok esetén nem mindig

³⁷ A fingerprint képzésének módját bővebben magyarul l. Varga András: Régi könyves ABC. Budapest, MTAK. 2018. 134–139. p.

³⁸ Az STCN fingerprintről bővebben l. Vriesema, P. C. A.: The STCN Fingerprint. = Studies in Bibliography, 39. vol. 1986, 93–100. p.

megbízható,³⁹ ezért a kiadás (fontos, hogy kiadról, tehát egy eszményi példányról van szó!) teljes ívjelzését az 500-as megjegyzés mezőben tüntetjük fel. Az 562-es egyedi példányjellemzők mezőben a példányra vonatkozó terjedelmi hiányokat és többleteket is megadjuk (8. ábra). Az egyedi példányjellemzők adatsorozatjába a terjedelmen túli azonosításra alkalmas adatok is tartoznak, pl. a possessor- és egyéb bejegyzések (glosszák, margináliák, betűzött lapok, rajzok stb.), illusztrációk, (az eredeti kiadásban nem szereplő) mellékletek, valamint a kötés jellemzői. Ezek az adatok nemcsak a példány kikérésekor vagy adatbázisok rekordjainak összehasonlításakor lehetnek érdekesek, hanem egyértelmű bűnügyi helyzetben (pl. lopás), vagy ennek következtében a hazai és a külföldi aukciókon megjelenő tételek azonosításakor és a tulajdonlás bizonyításában is kulcsfontosságúak lehetnek.

A nemzetközi katalógusokhoz való kapcsolódás másik módja a nemzeti és nemzetközi katalógusok referenciaszámainak feltüntetése az 510-es mezőben.⁴⁰ A gyűjtemény összetételének megfelelően a következő nemzeti katalógusokat és adatbázisokat használjuk:

- EDIT 16 (CNCE): Itáliában bármely nyelven és külföldön olasz nyelven nyomtatott 16. századi kiadások;⁴¹
- VD 16: német nyelvterületen bármely nyelven és külföldön német nyelven nyomtatott 16. századi kiadás;⁴²
- Estreicher: lengyel területeken nyomtatott kiadványok;⁴³
- French Books (FB): francia területen bármely nyelven és külföldön francia nyelven 1601 előtt nyomtatott kiadványok;⁴⁴

³⁹ „A füzetjel az, amelynek mindenkori legfőbb feladata a teljesség, illetve a helyes sorrend ellenőrzéséhez a biztos bázist szolgáltatni.” Borsa Gedeon: *Kalauz a régi nyomtatványokhoz: a régi nyomtatványok fogalma, anyaga, mérete és terjedelme*. Budapest, Könyvtári Intézet. 2003. 84. p.

⁴⁰ Az 510-es mező leírását l. Library of Congress Network Development and MARC Standards Office ed.: *MARC 21 Format for Bibliographic Data: 510 – Citation/References Note (R)*. 2009. október. <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/bd510.html> (2022. április 25.).

⁴¹ Istituto centrale per il catalogo unico delle biblioteche italiane e per le informazioni bibliografiche ed.: *EDIT 16: censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo*. Roma, ICCU. <https://edit16.iccu.sbn.it/web/edit-16> (2022. április 25.).

⁴² Bayerischen Staatsbibliothek – Herzog August Bibliothek Hg.: *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts: VD 16*. 25 Bd. Stuttgart, Anton Hiersemann. 1983–2000. <https://www.bsb-muenchen.de/sammlungen/historische-drucke/recherche/vd-16> (2022. április 25.).

⁴³ Estreicher, Karol – Estreicher, Stanisław – Estreicher, Karol ed.: *Bibliografia Polska*. 12–36 tom. Kraków, Uniwersytet Jagielloński. 1891–2020. <https://www.estreicher.uj.edu.pl/home> (2022. április 25.).

⁴⁴ Pettegree, Andrew – Walsby, Malcolm – Wilkinson, Alexander ed.: *French Vernacular Books: Books published in the French Language before 1601 = Livres vernaculaires français: livres imprimés en français avant 1601*. 2 vols. Leiden–Boston, Brill. 2007.; Pettegree, Andrew – Walsby, Malcolm ed.: *French Books III & IV: Books published in France before 1601 in Latin and Languages other than French*. 2 vols. Leiden: Brill. 2012.

- Belgica Typographica (BelgTyp): az akkori Belga Királyság területén 1541 és 1600 között nyomtatott kiadványok,⁴⁵
- Netherlandish Books (NB): Németalföldön bármely nyelven és külföldön holland nyelven 1601 előtt nyomtatott kiadványok.⁴⁶

Ezek mellett a Universal Short Title Catalogue (USTC)⁴⁷ internetes adatbázist, a Bibliographie Lyonnaise-t (Baudrier)⁴⁸ és az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusát (BNHCat)⁴⁹ tüntetjük fel (8. ábra).

Rek.kij.	006	-----	*****cam**22001815c*4500
Rek.azon.	001	---	000201377
Ciklus	005	---	2021010510937.0
Jelu, ut.	008	---	0401281514**** t*aaaaaaaa*****001*o at*d
Jelgepr. azcon	026	a	m ul tias
		b	ia & hite (3)
		c	1514 (R)
		d	fel
		e	ELTE
Rakta. korlása	040	b	hun
		c	lat
Aryvokó	041	d	grc
Nepr. zabl. sz.	090	a	HB 2r 202
Nepr. zabl. sz.	090	a	Ves. 1453
Személy - II	100	1	Horatius Flaccus; Quintus
		2	M. e. 65-Ke. e. 8
Can. és szesz.	245	10	Horatii Flacci lyricorum poetarum praestantissimi omnia opera cum quattuor commentariis novissime recognita ... necnon eleganti repertorio noviter excogitato ...
Mejegyzés	260	a	Venetia [Venezia]
		a	per Augustinum de Zannis de Portesio
		c	Anno reconcillate nativitatit MDXIII. die XV. mensis Octobris [1514]
Teny./Hoz. pu	300	a	[1]. CCLXVI. [2] fol.
		b	ill.
		c	31 cm (2o)
Mejegyzés	500	a	Kiadási adatok a kolofonból
Faj./származás	561	a	Possessor-bejegyzés a címlapon: Collegii Soproniensis Societatis Jesu Anno 1641
Kötéltés	563	a	Fatáblára vont bőrkötésben, vaknyomásos díszítéssel
Mejegyzés	500	a	Restaurálás, lekötés (2004, Szalayváry Miklós)
Mejegyzés	500	a	Ijelzés: [1] a10 b-y8 z10 &10 [cum]B [rum]B A-F8 G6
Intezet/hvatk.	510	4	CNCE
		c	23063
Intezet/hvatk.	510	4	USTC
		c	825657
Dok. típus	598	a	könyv
Öyjél. azat	595	a	antikva
Szem.lev. - mt	700	1	Zeni, Agostino
		c	nyomdász
		d	műk. 1508-1528
		e	nyomdász
Testület - mt	710	2	Societas Jesu
		c	possessor
Leőhely	850	a	BZ
Bécs	0AS	a	MOKKAR
Tudományos	0WS	a	PUBLIC

8. ábra. Az Ant. 1489 jelzetű kötet jelenlegi leírása

A possessorbejegyzések az 561-es mezőben eredeti nyelven, teljes szöveggel szerepelnek a rekordban.⁵⁰ A rövidített vagy bizonytalanságra okot adó bejegy-

⁴⁵ Cockx-Indestege, Elly – Glorieux, Geneviève ed.: Belgica typographica 1541–1600: catalogus librorum impressorum ab anno MDXLI ad annum MDC in regionibus quae nunc Regni Belgarum partes sunt. 4 vols. Nieuwkoop, B. de Graaf. 1968–1994.

⁴⁶ Pettegree, Andrew – Walsby, Malcolm ed.: Netherlandish Books: Books Published in the Low Countries and Dutch Books Printed Abroad before 1601. 2 vols. Leiden, Brill. 2011.

⁴⁷ Pettegree, Andrew – Walsby, Malcolm – Kemp, Graeme ed.: The Universal Short Title Catalogue. St Andrews, University of St Andrews. 2015–. <https://www.ustc.ac.uk> (2022. április 25.).

⁴⁸ Baudrier, Henri-Louis – Terrebasse, Humbert de ed.: Bibliographie Lyonnaise: recherches sur les imprimeurs, libraires, relieurs et fondeurs de lettres de Lyon au XVIe siècle. 12 vols. Lyon, Librairie ancienne d'Auguste Brun. 1895–1921.

⁴⁹ Soltész Erzsébet – Velencei Katalin – W. Salgó Ágnes összeáll.: Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa: nem magyar nyelvű, külföldi kiadványok = Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur: editiones non Hungaricae et extra Hungariam impressae. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. 1990

⁵⁰ Az 561-es mező leírását l. Library of Congress Network Development and MARC Standards Office ed.: MARC 21 Format for Bibliographic Data: 561 – Ownership and Custodial History (R). 2010. október. <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/bd561.html> (2022. április 25.).

zéseket az 500-as mezőben oldjuk fel és magyarázzuk meg. A korábbi tulajdonost a 700-as vagy a 710-es mezőben emeljük be az authority rekordok közül, §e almezőben pedig a közreműködői funkcióját (jelen esetben „possessor”) jelenítjük meg.⁵¹ Az elsősorban az 1950-es évek államosítása kapcsán a kötetekbe került pecséteket (pl. Népkönyvtári Központ Könyvtára, OSZK duplum- és selejtpecskéjei) is ebben a mezőben írjuk le, szintén teljes szöveggel. Ennek a mezőnek kiemelt szerepe van a tudományos kutatások megkönnyítésében, és nagyban elősegíti a könyvtári állomány történetének kutatását is. Látható, hogy minél több információval bírunk a gyűjtemény egyes darabjainak korábbi történetéről, annál értékesebbé válik az antikvagyűjtemény egésze. Az eddig feldolgozásra került dokumentumok jelentős része – az előzetes várározásokat igazolva – a possessorbejegyzések alapján a jezsuita rendhez tartozott (főleg a soproni, pozsonyi és nagyszombati kollégiumok jelennek meg), amelyek általában azonos kötessel is rendelkeznek (natúr pergamenkötés, gerincre festve a jelzetet alkotó betű és szám). Ezek a kötetek rengeteg latin és helyenként ógörög lapszéli kézírásos bejegyzést tartalmaznak, többnyire a jezsuita kollégiumok korábbi diákjai hagyták gondolataikat a könyvekben. Nagy meglepetést nem okoz, hogy a gyűjtemény jelentős része korábban a jezsuita kollégiumok egyikéből került az Egyetemi Könyvtárba, azonban az adatok pontos rögzítésének köszönhetően most már egy egyszerű kereséssel lekérhetők a kollégiumok korábbi állományai.

Mindezekon felül egy további értékes gyűjtemény is felbukkant. A kötetek bejegyzéseinek feltárásakor kezdetben még háttérismeret nélkül regisztráltuk az elülső borítók belsején megjelenő obskúrus, ceruzával írt „mircse” bejegyzéseket. A könyvtár kéziratárában való kutatás után azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a Barátosi Mircse János (1834–1883) történész könyvtárába tartozó köteteket jelölték így, amelyeket 1884-ben a vallás- és közoktatási minisztérium 2000 forintért vásárolt meg az Egyetemi Könyvtár számára. Mircse könyvtárának legnagyobb részét magyar vonatkozású olasz munkák, illetve olasz történeti és irodalomtörténeti forrásművek teszik ki.⁵²

Az egyedi példányjellemzők kapcsán már esett szó a hiányok és többletek felvételéről az 562-es mezőben. Itt tüntethetjük fel a különböző (de nem tulajdonosi) bejegyzések helyét, nyelvét és (amennyiben meghatározható) tartalmát, a margináliák (széljelzetek) tényét és nyelvét, az illusztrációk mennyiségét és

⁵¹ A 700-as és a 710-es mezők leírását l. Library of Congress Network Development and MARC Standards Office ed.: MARC 21 Format for Bibliographic Data: 700 – Added Entry-Personal Name (R) és 710 – Added Entry-Corporate Name (R). 2019. május. <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/bd700.html> (2022. április 25.) és 710: <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/bd710.html> (2022. április 25.).

⁵² A Mircse könyvtár és a Dell’Adami könyvtár. Budapest, Egyetemi Könyvtár Kéziratára, MS J 147 d) I–II. A több ezer kötetes könyvtárról készült katalógus sajnos csak a 3460-as sorszámmal kezdődik.

készítésük módját (pl. fa- vagy rézmetszet), a restaurálás tényét, idejét, valamint a restaurátor nevét,⁵³ ennek hiányában az állapot általános leírását (pl. restaurálásra szorul-e, a kötetben található-e szakadás, ázás, sérülés, esetleg a kötésen törés), illetve a kötet örökbefogadásával kapcsolatos adatokat (örökbefogadás ténye és éve, örökbefogadó neve).

A kötésjellemzőket az 563-as mezőben tüntetjük fel: ez nemcsak az egyes példányok azonosításában játszhat szerepet, hanem az egykori jezsuita kollégiumokban lévő könyves kultúrára és könyvtárakra vonatkozó információkkal is szolgálhat (pl. könyvek tárolásának módjai, jelzeteles stb.). A lehetőségekhez mérten minden esetben jelezzük a kötéstábla és a kötés anyagát, állapotát, valamint – amennyiben releváns – a díszítettségét.

A feldolgozás hatása az erőforrások felhasználására

Az eddigiekben vázolt munkamenet kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy ennek a részletes, kifejezetten szakmai, de talán túlzottan időigényesnek tűnő feldolgozásnak mik lehetnek az előnyei az intézmény szolgáltatásait tekintve, nem lenne-e gazdaságosabb idő- és emberierőforrás-gazdálkodás szempontjából, ha kevésbé részletes adatokat szolgáltatnánk. Ezt a kérdést két irányból, a humán- és az egyéb erőforrások szempontjából szeretnénk megközelíteni.

Egyéb erőforrások (pl. eszközök, társadalmi megítélés stb.) megfelelő kihasználásának tekintetében elengedhetetlen, hogy tudjuk, pontosan mi tartozik a muzeális állományba. Ebben az esetben ugyanis hamarabb felismerjük és kezelni tudjuk a vele kapcsolatos feladatokat, problémákat. Amíg az egyes gyűjteményekről nem rendelkezünk pontos, példányokra lebontható információkkal állapotra, tartalomra (pl. kolligátumok, gyűjteményes kötetek) vonatkozóan, addig csak tűzoltásszerűen, egy-egy példány esetében tudunk orvosolni felmerülő problémákat és megoldani feladatokat. Ez az eljárás azonban meglehetősen pazarló, hiszen ezekben az esetekben egyesével kell megoldást keresni, ami mindig sokkal több erőforrást igényel, mintha globálisan, egy-egy teljes gyűjteményre vonatkozóan dolgoztunk volna ki stratégiát és valósítottuk volna meg a probléma vagy feladat megoldását. Ehhez a kérdéskörhöz elsősorban a restaurálás és az állományvédelem, a digitalizálás, illetve a kiállításrendezés lehetőségei tartoznak, amelyeket nagy mennyiségű adat felhasználásával lehet optimalizálni és minél magasabb színvonalon megvalósítani. Ebben az esetben ugyanis könnyebb kiválasztani a restaurálásra és digitalizálásra szoruló példányokat, továbbá a kiállításrendezés ideje is lerövidül a rendelkezésre álló információ megnövekedésével.

⁵³ A restaurálásra vonatkozó minden más információ (pl. restaurálás előtti állapot és sérülések, tisztításhoz és pótláshoz használt anyagok felsorolása, restaurálás egyes lépései stb.) a könyv mellett tartott ún. restaurálási adatlapból derül ki.

A feldolgozás alaposabbá válásával meglehet, hogy régi könyvek esetében csökken a digitalizálás mennyisége. Ez első pillanatra megdöbbentő kijelentésnek tűnhet, de érdemes mérlegelni, hogy megéri-e a könyvtárnak azokat a köteteit digitalizálni, amelyek más nagy nemzetközi könyvtárak elektronikus állományában vagy más, teljes terjedelemben elérhető könyvek közreadására létrehozott ingyenes internetes oldalakon (pl. Internet Archive vagy Google Books) megtalálhatók. Nem a helyben való digitalizálás fontosságát szeretnénk kétségbe vonni ezzel az állítással, hanem fontos látni, hogy éri meg a könyvtár állományából elsődlegesen azokat a példányokat digitalizálni és közzétenni, amelyek még nem léteznek nemzetközileg elérhető elektronikus változatban, vagy amelyek egyedi jellemzőik (pl. kötés, használói bejegyzések, possessorbejegyzések, kiadásváltozatok, illusztrációk, mellékletek stb.) miatt fontosak könyvtártörténeti vagy egyéb kutatási, tudományos szempontból. Ilyen módon humánerőforrás és eszköz is felszabadulhat más állományrészek digitalizálására, az Egyetemi Könyvtár esetében például a nagy felhasználói érdeklődéssel bíró szakjelzetes kéziratok gyűjteményére.

Humánerőforrás szempontjából a rekord jó feldolgozása kiemelt fontosságú, ugyanis szinte minden intézmény küzd a nem megfelelő mennyiségű dolgozó problémájával. Ha ugyanis a feldolgozás során minőségileg és mennyiségileg is jó adatokat tartalmazó rekordok készülnek el, akkor azokat nem kell javítani; hamarabb lesz azonosítható a példány jellegzetességei alapján; a régi raktári jelzetek és a jelenlegi jelzet együttes feltüntetése megkönnyíti a raktári keresést és visszaosztást;⁵⁴ kevesebb (e-mailes formájú) olvasói kérés és kérdés érkezik a részletekről. Ezt az utolsó pontot két, mindennapi munkánk során megtörtént eset példájával szeretnénk körüljárni.

Az első esetben 2021 szeptemberében egy külföldi egyetem professzora egy, a protestáns etika témájában készülő bibliográfiájának három tételéhez kérte az alábbi információkat: *teljes cím, kiadási hely, nyomdász neve*. A használó ugyan nem a példányok egyedi jellemzőire kérdezett rá, azonban az alapadatok hiánytalan kitöltése szükségtelenné tette volna az e-mailes adatkérést, megspórolva ezzel egy tájékoztató könyvtáros, egy raktáros és egy régi könyves könyvtáros munkáját.

⁵⁴ Ez a pont könyvtárunk egyik egyedi jelensége miatt magyarázatra szorulhat. Az Egyetemi Könyvtár korábbi jelzetelési gyakorlata alapján a különböző gyűjteményekbe besorolható kolligátumi tagokat tartalmazó kötetekben az egyes kolligátumi tagok külön jelzetet (és az integrált könyvtári rendszerben külön példányt) kaptak. Így például a jelenleg a H 359 jelzetben megtalálható kolligátumkötet tartalmaz kéziratot (H 359), RMK-t (RMK III 619d), barokk kötetet (Bar. 07336) és 18. századi kötetet is (XVIII. 00004). Mivel mindegyik tag rendelkezik más-más különgyűjteményi jelzettel, ezért minden érintett gyűjteményben az őrzési helyére utaló őrzegyvet kell tartani. Probléma azonban akkor adódik, ha (figyelmetlenségből) nem a szokásos őrzési helyre, hanem egy másik kolligátumi tag jelzetének helyére kerül visszaosztásra a kötet. Ha a kolligátumi tagokhoz tartozó rekordokban semmilyen módon (legrosszabb esetben 500-as megjegyzés mezőben, legjobb esetben kolligátumkapcsoló mezővel) nincs jelezve, hogy ezen jelzetek között milyen kapcsolat áll fenn, úgy a kötet a lappangó kötetek szomorú sorsára juthat.

A második esetben szintén az adatok hiányosságából fakadó, ugyanakkor több kutatómunkát igénylő adatkérésről van szó. 2020. szeptemberében egy külföldi kutató (affiliációt nem adott meg levelében) a tudományos diskurzusban a *Meister mit den Blumenrahmen* ('Virágkeretek Mestere') néven emlegetett 15. századi mester egyik metszetét és annak hordozó kötetét kereste állományunkban. A kérés az Inc. 11 jelzetű ősnymtatványt jelölte meg hordozó kötetként, a közönségszolgálatos könyvtárosok azonban nem találták benne a keresett metszetet. Az olvasóval folytatott további levelezés során kapott egyéb információk és szakirodalmi leírás áttanulmányozása alapján a közönségszolgálatos könyvtárosok és a keresésbe időközben bevont régi könyves könyvtárosok megtudták, hogy a keresett metszet milyen tematikájú és milyen fizikai jellemzői vannak.⁵⁵ Ennek ellenére további szakirodalmi keresés volt szükséges, mert az Inc. 11 jelzetű ősnymtatvány nem tartalmazott a leírásnak megfelelő metszetet.⁵⁶ Valamivel később ismertünk rá, hogy a jelenleg Inc. 1049 jelzet alatt őrzött, a három király az újszülött Jézus előtti hódolatát ábrázoló metszetet kereste az olvasó, így végül szeptember 7-én a közönségszolgálat meg tudta küldeni a kért információkat. Egyetlen, akár 500-as megjegyzés mezőbe tett mondat a kiemelés tényéről *négy kolléga hat napnyi* munkáját spórolta volna meg.

A példa ugyan ősnymtatvány(ok)ról szól, azonban a probléma gyökere ebben az esetben is ugyanaz volt, mint az antikvák (és más egyéb muzeális gyűjtemények) esetében. A kolligátumkötetek (és a gyűjteményes kötetek) nem megfelelően vannak feldolgozva, ugyanis nincsenek összekapcsolva egymással, miközben az IKR adta keretek ezt természetesen lehetővé teszik. Mindkét példa közös fontos tanulsága, hogy a távoli elérés nem csak modern könyvek esetében elengedhetetlen és nem csak a koronavírus-járvány miatti lezárások értékelték fel az elektronikus katalógusokban található információk mennyiségét és minőségét.

Konklúzió

A tanulmányban a budapesti Egyetemi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak gyűjteményét jártuk körül: a gyűjtemény kialakulását bemutató rövid történeti összefoglalást követően a mindenkor feldolgozási munkálatokat ismertettük. Ennek aktualitását – mint azt a bevezetőben jeleztük – a könyvtárban jelenleg is folyó

⁵⁵ Lehrs, Max ed.: *Geschichte und kritischer Katalog des deutschen, niederländischen und französischen Kupferstichs im XV. Jahrhundert*. 9 vols. Wien, Gesellschaft für Vervielfältigende Kunst. 1908–1934. 3:148. p.

⁵⁶ Lehrs Miksa: *A budapesti egyetemi könyvtár XV. századbeli ritka rézmetszete*. = Magyar Könyvszemle, 17. évf. (új folyam 1). 1892–1893. 191–194 p.; Papp Júlia: *Az Egyetemi Könyvtár metszet- és könyvritkaságainak XIX. századi hasonmásai*. = *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 14–15. 2011. 357. p.; Bibor Máté János szerk.: *Mátyás király: Magyarország a reneszánsz hajnalán: kiállítás az ELTE Egyetemi Könyvtárban 2008. május 20. – június 21.* Katalógus. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár. 2008. 95–96. p. 79. tétel (Wehli Tünde leírása).

rekatalogizálási munkálatok adják. A feldolgozás fent bemutatott menete reményeink szerint hozzájárul ahhoz, hogy egyrészt az Egyetemi Könyvtár részletes antikva leírásaival eleget tegyen az ide vonatkozó jogszabályok előírásainak; másrészt pozitívan hasson a könyvtár mindennapi működése során meghatározó használói elégedettségre és erőforrás-felhasználásra. Az általunk elkészített, kibővített rekordok ugyan már elérhetők a könyvtár online katalógusában (<https://opac.elte.hu>), jelenleg azonban nem mindegyik mezőkód kerül megjelenítésre, az informatikai háttér fejlesztése folyamatos.

Rezümé

A budapesti Egyetemi Könyvtár ma ismert antikvaállománya, amely az 1501 és 1600 között nyomtatott könyveket tartalmazza, az évszázadok során organikusan fejlődött. Alapja a könyvtár jogelődjeként funkcionáló nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárának ősszállománya (*antiquissima*), a gyűjtemény ezt követően a 18. század végén (II. József 1782-es abolíciós rendelete) és a 20. század közepén (1950-től államosított szerzetesi vagyon) bővült nagymértékben. Az antikvakötetek leválogatása 1946-ban indult meg, de a munka hosszú évtizedekig elhúzódott, és végül csak 2001-ben fejeződött be. Ezt (és a könyvek átjelzetelését) követően 2003-ban kezdődött el a gépi feldolgozás, 2020-ig összesen 1435 kötet részletes leírása készült el. 2021-ben kezdtük el a többi, csak minimális adatokat tartalmazó rekord javítását, és 2021. december 1-ig 584 újabb kötetet dolgoztunk fel. A feldolgozási munka során minden esetben figyelembe kellett vennünk egyrészt az olvasók, kutatók, könyvtárhasználók igényeit (kutatócentrikusság), másrészt a külső és belső szabályzatok egyértelmű utasításait (pl. 22/2005. [VII. 18.] NKÖM rendelet, ELTE EKSZ SZMSZ stb.). A munka menetét ezek alapján alakítottuk ki: folyamatosan javítottuk és bővítettük a pontatlan, szűkszavú vagy hiányzó adatokat, továbbá olyan információkat is feltüntettünk, amelyeket az Egyetemi Könyvtár korábbi feldolgozási gyakorlata során nem volt szokás. Az új, bővített rekordok célja, hogy a tudományos igénnyel elkészített leírások egyszerre segítsék a kutatók és a könyvtár dolgozóinak munkáját.

Cataloguing the Budapest University Library's 16th-century book collection

First remarks

The 16th-century printed book collection of the Budapest University Library developed organically through the centuries. Its base is the 'original collection' (also known as the antiquissima collection) once found in the library of the Jesuit college in Nagyszombat (Trnava), the legal predecessor of the University Library. The number of books significantly increased twice: at the end of the 18th century (after the Secularization Decree issued by Joseph II in 1782) and the middle of the 20th century (through the secularization of church property). The works on a separate 16th-century collection in

the University Library first began in 1946 but finished only after several decades, in 2001. After the introduction of a new call number, the librarians started to catalogue the post-incunables in the integrated library system in 2003, and they completed the detailed description of 1435 volumes until 2020. We started to correct the other records – which contained only minimal information – in 2021, and as of now (1 December 2021), 584 new volumes has been completed. During this process, we always took into account not just the demands of readers and researchers, but the instructions of external and internal regulations as well. The new records try to fulfil these expectations: on the one hand, we corrected and improved the incorrect, incomplete or missing data, on the other, we added new details, not mentioned in the previous descriptions. These new detailed records, written with scientific thoroughness, aim to ease the work of the researchers and the librarians at the same time.

RÉDEY-KERESZTÉNY JÚLIA
régi könyves könyvtáros
ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
ORCID: 0000-0002-3875-0486

VRABÉLY MÁRK
régi könyves könyvtáros
ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
ORCID: 0000-0003-0787-0183

Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémián

A Magyar Tudományos Akadémia történetének első 130 évében meghatározó szerepet játszottak az adományozók, gondoljunk csak mindjárt az intézmény alapításának körülményeire: az országgyűlésen 1825. november 3-án gróf Széchenyi István és társai pénzbeli felajánlására a Magyar Tudós Társaság létrehozása érdekében, majd néhány hónappal később, 1826. március 18-án szintén Pozsonyban gróf Teleki József bejelentésére, amelyben felajánlotta a Teleki-család könyvtárát a létrehozandó Tudományos Társaság számára, megalapítva ezzel az Akadémiai Könyvtárat. E kiemelkedően fontos nemzeti intézmények méltó elhelyezését biztosító impozáns palota megépítése is a támogatók nagylelkűségének köszönhető, és 1945-ig további számos nagyszerű felajánlás segítette a tudományok művelését és az intézményi működést. A nagylelkű mecénások sorába tartozik dr. Elischer Gyula is, aki 1895-ben a Magyar Tudományos Akadémia számára felajánlotta nagybátyjának, Elischer Boldizsár ügyvédnek értékes Goethe-gyűjteményét.

A kollekción a Németországon kívüli Goethe-kultusz jelentős megnyilvánulási formája, ugyanakkor a magyarországi németek különleges kulturális aktivitásába is bepillantást enged. Értékét a felajánlás időszakában jól ismerték, az Akadémia örömmel fogadta be, és teljesítette az adományozó minden kérését. Ez lett az első nyilvánosan látogatható ún. különgyűjtemény az Akadémia székházában, mintául szolgálva későbbi tematikus gyűjteményeknek. Ahogy az Akadémia történetében, úgy ezen állományrész fenntartásában is alapvető fordulópontot hozott a második világháború: veszteségek érték, eredeti kiemelt státuszát elveszítve a Kézirattár raktárába került, zenei anyagát leválasztották róla, és hosszú időre szinte teljesen eltűnt az érdeklődés látószögéből. Többnyire idejéltűlt, néhány kuriózumtól eltekintve sok mindenre nem használható kollekciónként tekintettek rá. Az elmúlt évtizedekben néhány kisebb hagyományos kiállítás, a Magyar Goethe Társaság és a Budapesti Goethe Intézet közreműködésével létrehozott Digitális Goethe-kalendárium mutatta az élénkülő érdeklődést iránta. Ezek az alkalmak rávilágítottak számos értékére, és több izgalmas kérdést és témát is felvetettek, amelyek elmélyültebb vizsgálódásra érdemesek.

2020-ban az MTA Könyvtár és Információs Központ a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat kiemelt programjaként online kiállítást és tematikus honlapot készített azzal a céllal, hogy ismét felkeltse az érdeklődést a gyűjtemény és Goethe életműve iránt, és a teljes kollekción digitális hozzáférhetővé tételével (www.elischer-goethe-mtak.hu) megkönnyítse az elérését és kutatását.

E lépéssel tulajdonképpen ismét eleget tudunk tenni az adományozó azon kívánságának, hogy a hagyatéka folyamatosan álljon rendelkezésre a nagyközönség számára egy erre kialakított külön kiállítótérben. Ha külön kiállítótér kialakítására ma már nincs is lehetőség és igény, a technikai feltételek lehetővé teszik, hogy az online térben bárki megtekinthesse a teljes anyagot: az eredeti Elischer Boldizsár-féle kollekciót, valamint a hozzá későbbiekben beszerzett, illetve az Akadémiának ajándékozott kiegészítéseket.

A műgyűjtő Elischerek

Ki is volt ez a két adományozó, akik mindketten komoly sikereket értek el polgári foglalkozásukban, és emellett koruk kiemelkedő műgyűjtői és művészetpártolói voltak? A német származású evangélikus Elischer – korábbi névalakban Oelloescher – család a 17. század végétől a felvidéki Gölnicbányán élt. Elischer Gyula nagyapja, Elischer Boldizsár (1794–1831) már Eperjesen volt mészáros, mindhárom fia tanult ember lett. A legidősebb, a Goethe-gyűjteményt létrehozó Boldizsár (1818–1895), valamint a korán elhunyt legfiatalabb, Gábor (1828–1852) ügyvédnek tanult. A középső fiú, Károly (1822–1885) kiváló zongoristává képezte magát, és Lipcsében zeneműkiadással foglalkozott, majd a szabadságharcban való részvétele miatti öt év várfogság letöltése után visszatért apja mesterségéhez: hústermékekkel kereskedett Kassán. De a zene egész életében fontos maradt számára, nevét ott találjuk az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia alapítói között. A fennmaradt családfa szerint csak neki születtek utódai: feleségül vette Orkutzky Károly ügyvéd lányát, Lavíniát, hat gyermekük közül a Goethe-gyűjteményt az Akadémiának adományozó Gyula volt a legidősebb.

Elischer Boldizsár Lipcsében tanult jogot, majd Pesten köz- és váltóügyvédként szerzett komoly tekintélyt. Az 1850-es években a váltójog magántanára lett a pesti egyetemen, és számos kereskedőház és pénzintézet, köztük az Osztrák-Magyar Bank jogi képviselőjeként dolgozott. Goethe iránti rajongásában fontos inspirációt adott német származása és német anyanyelvű baráti köre. A magyarországi német családok generációról generációra adták tovább a Goethe-tisztelet hagyományát. A Felvidék magát „deutschungar”-nak nevező polgári rétege volt e kultusz leghűségesebb ápolója. A német egyetemeken tanuló magyarországi diákok körében elterjedt a Goethevel kapcsolatos emlékek (emlékkönyvek, más relikviák) gyűjtése. Elischer pesti barátai elsősorban német anyanyelvű, hagyományörző magyar-német polgári értelmiségiek voltak, közülük számosan a Felvidékhez, főként Kassához és Eperjeshez köthetők, mint Heckenast Gusztáv, a Wigand fivérek vagy a zeneszerző Robert Volkmann. Elischer tagja volt Heckenast híres és művelt baráti körének, az általuk fenntartott élénk társasági életnek. És természetesen hathatott rá a hazai irodalmi közízlés is: a magyar irodalom számos írójára rendkívüli hatással volt Goethe munkássága, gondoljunk csak Kazinczy Ferencre, Arany Jánosra vagy Eötvös Józsefre.

Elischer Boldizsár jól ismerte a német területen kialakult Goethe-kultuszt. A német költőfejedelemhez hasonlóan a lipcsei egyetemen végezte jogi tanulmányait, erőteljes hatással lehetett rá a szerző iránt itt kialakult tisztelet, és gyűjtőtevékenysége is feltehetően már tanulmányai idején elkezdődött. Ekkortájt Lipcsében élt a legjelentősebb magán Goethe-relikviagyűjtő, Salomon Hirzel, akivel baráti kapcsolatban állt, és aki tanácsokkal és ajándékokkal segítette. Szintén fontos szakmai segítséget nyújtottak Elischernek a német és osztrák Goetheszakértők, például Friedrich Zarnecke, Hermann Rollett és Gustav von Loeper.¹ Külföldi útjai során igyekezett mindazokra a helyekre eljutni, ahol Goethe is járt, ezeket az utazásokat Goethe-utaknak (Goethereisen) nevezte. Szinte minden alkalmat megragadott, hogy gyarapítsa gyűjteményét, sőt anyagilag is támogatta a Goethe-kultusz számos megnyilvánulási formáját, mint például az emléktáblavetéseket vagy a vándorgyűlések megrendezését. Tagja lett a bécsi Goethevereinnek, az 1885-ben alapított weimari Goethe Társaságnak és a frankfurti Freies Deutsches Hochstiftnek. Ezek az intézmények elsősorban Goethe munkásságának megismertetését, a Goethe-kor és a német romantika dokumentumainak és irodalmának gyűjtését tekintették legfontosabb feladatuknak. A Hochstift Goethe házának őrzőjévé avatta, amiről díszes oklevelet állítottak ki számára.² Az évek során gyűjteményével hírnévre tett szert hazáján kívül is, jeles Goethekutatók keresték fel és kérték tanácsát.

Élete utolsó éveiben Pesten, a Bálvány utca (korábbi nevén Göttergasse, ma Október 6. utca) 10. szám alatt a második emeleten lakott, és itt hunyt el 1895. március 25-én. Közismert ember lévén, haláláról hírt adtak a lapok. A német nyelven megjelenő Pester Lloyd Elischer Boldizsár haláláról szóló híradásában³ az elhunyt érdemeinek ismertetése mellett említést tesz az értékes Goethe-gyűjteményről is, amelyről úgy tudták, tulajdonosa a weimari Goethe Múzeumnak kívánja adományozni. Ha eredetileg ez is volt a szándéka, Elischer meggondolta magát: végrendeletében legidősebb unokaöccsére, Gyulára testálta gyűjteményét.

Elischer Gyula 1846. október 15-én szintén Eperjesen született, iskoláit szülővárosában és Kassán végezte, majd Bécsben járt egyetemre, ahol 1871-ben avatták orvosdoktorrá. Hazafiúi érzelmeit jól mutatja, hogy kedvező állásajánlatok ellenére hazatért Magyarországra. Házasságkötése után feleségével Budapesten telepedett le, amikor már Pesten élt nagybátyja is. Gyakorló orvosként (1893-tól haláláig a Szent Rókus Kórház Szülészeti és Nőgyógyászati Osztályának főorvosa), egyetemi oktatóként és tudományos kutatóként is komoly megbecsülést szerzett a századforduló orvosi közéletében. 1903-ban a közegészségügy terén szerzett

¹ E kapcsolatokról tanúskodnak az Elischer-gyűjteményben őrzött levelek: MTAK K 124/87 Hirzel; MTAK K 124/102-108 Zarnecke; MTAK K 124/96-97 Rollett; MTAK K 124/91-94 Loeper.

² MTAK K 124/79-81; 82

³ Pester Lloyd, Abendblatt 1895. március 26. No. 70. 2. p., <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18950326&seite=7&zoom=57> (2021. november 6.)

érdemeiért a királytól magyar nemességet kapott, ekkortól viselte a thurzóbányai előnevet. Sokoldalú egyéniségét mutatja, hogy hivatása mellett tanult zenészként, műkedvelő festőként és kiváló műgyűjtőként is komoly hírnévre tett szert.

A 19. és 20. század fordulója a hazai műgyűjtés fénykora, köszönhetően az arisztokrata és egyházi gyűjtők mellett megjelenő polgárok aktív tevékenységének, akik fontos szerepet tölthettek be a kor kulturális életében. Elischer Gyula metszetgyűjteménye korának egyik legjelentősebb kollekcója volt, közülük több száz Dürer és Rembrand lap került az Országos Képtár (a Szépművészeti Múzeum jogelődje) grafikai állományába. Vezetőségi tagja volt a Múbarátok Körének, gyűjteményének darabjaiból tárlatokat rendezett, s számos művészettörténeti előadást tartott. Gyűjtői tevékenységének szerves részét képezte az elméleti művészettörténeti kérdésekben való elmélyülés. Nagybátyja Goethe-gyűjteményével ellentétben az ő kollekcója 1909-ben bekövetkezett halála után nem maradt egyben, részben értékesítették, részben két fia és felesége osztozott rajta. A magyar kultúrtörténetbe nemcsak gyűjtőként, hanem nagylelkű adományozóként is beírta a nevét. Haláláról megemlékezett az Akadémia, ravatalánál ott volt az intézmény koszorúja, és érdemei elismerésére, emléke megőrzésére emlékbeszédet tartottak róla a tudományos osztályok ülésén.⁴

Adományozás

Elischer Gyula nagybátyjának szándékait követve nem adta el a megörökölt Goethe-gyűjteményt, hanem hazájának szolgálatot téve valamelyik kulturális közintézménynek, de leginkább a Magyar Tudományos Akadémiának kívánta átengedni. Felajánlása előzményeiről néhány érdekes részletet tudhatunk meg a Pester Lloydból. Az újság 1895. május 27-i esti lapja⁵ arról számolt be, hogy Elischer Gyula két hónappal nagybátyja halálát követően annak lakásán kiállítást rendezett az értékes kollekciónak. A magánkiállítás – a nagy siker miatti egy nap hosszabbítást is beleszámítva – három napon keresztül volt látogatható minden budapesti Goethe-rajongó számára. A megnyitóra Elischer doktor meghívott egy nagyobb, prominens tagokból álló társaságot. Közéjük tartozott Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter is, aki a búcsúzásnál vendéglátójának kifejezte azt a kívánságát, hogy szeretné, ha ezek a kincsek hosszú távon hazánkban maradnának. Az újságíró arról is értesült, hogy a kívánság teljesülésének minden alapja megvan. Addigra valószínűleg szóban megállapodtak abban, hogyan is kerülhetne a különösen értékesnek tartott gyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémiához, ugyanis Elischer Gyula Wlassics-hoz címzett levele, amelyben

⁴ L. Juhász Sándor: Egy gyűjtő portréja. Dr. Elischer Gyula és gyűjteménye. Magánkiadás. 2007.

⁵ Pester Lloyd, Abendblatt, 1895. május 27., No. 120. 1. p. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18950527&seite=1&zoom=33> (2021. november 6.)

megtette felajánlását, és arra kérte a minisztert, járjon közben az Akadémia elnökénél az ügy érdekében, tíz nappal későbbi, 1895. június 10-i keltezésű.⁶

Levelében Elischer doktor felsorolta a gyűjtemény nagyobb egységeit, majd ismertette, milyen feltételek teljesülése mellett adományozza Magyarország kulturális feladatokkal foglalkozó egyik közintézetének, a Magyar Tudományos Akadémiának. E feltételek a következők:

- A gyűjteményt egy különálló, zárt helyiségben kell elhelyezni, amely világos, fűtött és kellemes, megnevezése örök időkre: „Goethe-szoba. Elischer Boldizsár és Dr. Elischer Gyula alapítványa”.
- Gondoskodni kell a gyűjtemény épségéről és megőrzéséről, az értéke-
sebb darabok szakértők bevonásával üveges tartókban legyenek tárolva,
a legkisebb darab elvitele vagy kölcsönzése is szigorúan tilos.
- A gyűjtemény használhatósága érdekében két katalógust kell készíteni,
egy pontosat és szakszerűt, valamint egyet a közönség számára.
- A gyűjtemény meghatározott napokon és órákban felügyelet mellett áll-
jon nyitva a nagyközönség számára. Bizonyos feltételek és ellenőrzés
mellett más időpontokban is legyen hozzáférhető megtekintés vagy ta-
nulmányok céljából.
- Az adományozót ellenőrzési jog illeti meg a fenti feltételek teljesülése
szempontjából.
- Az adományt kapó intézménynek el kell készíttetnie Elischer Boldi-
zsár olajfestésű arcképét, és ezt a Goethe-szobában ki kell függeszteni.

A Goethe-gyűjteményt szándékai szerint tovább kell gyarapítani, ennek érdekében 2000 forint összegű alapítványt tett, hogy annak kamatai fedezzék a gyarapítás költségeit és az egyéb kiadásokat. Az ellenőrzés jogát ebben az esetben is fenn-tartotta magának. Az Akadémia elfogadó válasza esetén Elischer kötelezte magát, hogy a Goethe-gyűjteményt még az év július 15-ig az Akadémiai Könyvtárba viszi, valamint a gyarapításra tett alapítványt befizeti az intézmény pénztárába.

A miniszter, közvetítő szerepének eleget téve, egy héten belül levélben fordult báró Eötvös Lorándhoz, az Akadémia hivatalban lévő elnökéhez. „Elöttem csak egy cél lebegett, az tudniillik, hogy az értékes gyűjteményt Magyarország

⁶ Elischer Gyula levele Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszternek, MTA K 121/30. „...Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Uram! A főntebbiekben előadtam feltételeimet, a melyek mellett kész volnék hazám valamelyik kulturális közintézetének Goethe gyűjteményemet átengedni. Miután pedig teljesen meg vagyok győződve, hogy e gyűjtemény elhelyezésére, megőrzésére, rendben tartására és a nagy közönségnek hozzáférhetővé tételére megfelelőbb és alkalmasabb közintézetünk nincs, mint a Magyar Tudományos Akadémia, bátorkodom Excellenciádhoz azon tiszteletteljes kérelmet intézni, méltóztassék engem kegyesen értesíteni, hajlandó lenne-e feltételeim elfogadása mellett a gyűjteményt tőlem elfogadni, s azt a Magyar Tudományos Akadémiának tulajdonába átadni; mely esetben kötelezem magamat a fentnevezett gyűjteményt az Akadémia könyvtárának és a 2000 forintnyi alapítványomat az Akadémia pénztárába közvetlenül beszolgáltatni.

számára megtarthassam, és így a legnagyobb készséggel fogadtam el a közvetítést” – írta a miniszter.⁷

A Magyar Tudományos Akadémia 1895. június 24-i összes ülésén egyhangú szavazással döntött az adomány és a feltételek elfogadásáról. Heller Ágost főkönyvtárnok vette kezébe az ügyet, és október 7-én Szily Kálmán főtítkár már arról számolhatott be, hogy a gyűjteményt Elischer Gyulától átvették, a könyvtárban pedig megkezdődött a katalógus készítése. Az Akadémia palotájának Akadémia utca felőli földszinti saroktermét (ma a Keleti Gyűjtemény egyik helyisége) alakították ki Goethe-szobának, melyben elhelyeztek három könyvszekrényt és tárlókat. Ezekben, valamint a falakon kaptak helyet a kéziratok, képek, metszettek, könyvek és zeneművek, büsztök és a karlsbadi ásványgyűjtemény, körülbelül háromezer tétel. Balló Ede, a kor kiváló arcképfestője festette meg Elischer Boldizsár portróját, amelyet az adományozó kívánsága szerint elhelyeztek a szobában. Az adomány becsben tartását jól mutatja, hogy az 1896. évi ünnepélyes közülésen (mai szóhasználattal közgyűlésen), amelyen Ferenc József császár és király is megjelent, Heller Ágost főkönyvtárnok terjedelmes beszámolóban ismertette a Goethe-kollekció jelentőségét, a két adományozó, Elischer Boldizsár és Elischer Gyula érdemeit, valamint az elhelyezéssel kapcsolatos munkálatoakat. Arról is beszámolt, hogy a gyűjtemény rendezését megelőzően az Akadémia kiküldetésében ellátogatott a frankfurti Goethe-házba és a weimari Goethe Múzeumba, hogy tanulmányozza őket.⁸ Míg azok jelentős részét kéziratok és ereklyék teszik ki, az Akadémia Goethe-gyűjteménye más jellegű: fő tartalmát a Goethe-irodalmat csaknem teljesen lefedő könyvek jelentik, valamint jelentősnek a Goethével és Weimarral kapcsolatos képek és az autográfgyűjtemény is.

A felajánlást követő szűk egy év múlva, a millennium évében, 1896. május 31-én vasárnap déli 12 órakor ünnepélyes keretek között megnyitották a Goetheszobát. Az eseményről beszámoltak a lapok, a megnyitóbeszédeket teljes terjedelmükben közölte a Pester Lloyd, kiemelve, hogy azzal, hogy az Akadémia a gyűjteményt befogadta és nyilvánossá tette, Magyarország a tudomány terén nem ismeri a sovinizmus fogalmát.⁹

A Goethe-szoba volt az első tematikus állandó kiállítás az Akadémia épületében. E gyűjtemény példaadása érlelte meg azt az elhatározást még 1896 végén, hogy Széchenyi István emlékezetére hasonlót rendezzenek be. A nagy alapító naplójának, iratainak és leveleinek jelentős része már az Akadémia birtokában volt, s a rá vonatkozó emléktárgyak megőrzése is az intézmény feladatai közé

⁷ Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter levele Eötvös Lorándnak, az MTA elnökének, Budapest, 1895. június 16., MTA K 121/32.

⁸ Heller Ágost: A Goethe-gyűjtemény. = Akadémiai Értesítő, 1896.. 7. kötet. 317–320. p.

⁹ Goethe-Feier in der Ungarischen Akademie. = Pester Lloyd Abendblatt, 1896. június 1. No. 125. 2. p.

tartozott. Hamarosan létrejött a Széchenyi-emlékszoba, majd az 1920-as években a Vörösmarty-örökösök adományából a Vörösmarty-szoba.

A Goethe-gyűjtemény 1896 és 1945 között

A Goethe-szobát megnyitásától kezdve élénk érdeklődés kísérte. A millennium évében eleve sok külföldi látogatott el Budapestre, így az első évben a világ minden tájáról számos Goethe-irodalommal foglalkozó szaktudós fordult meg benne. Az első kilenc hónap alatt 849-en írták be nevüket a vendégkönyvbe, az összes látogatót a főkönyvtárnoki jelentés 1700-ra becsülte. A Goethe-gyűjtemény az Akadémiai Könyvtár mellé rendelt két osztály egyike lett (a másik a Kézirattár), és könyvanyaga már a megnyitás évében néhány újabb munkával bővült.

A következő években hasonlóan intenzív érdeklődés övezte a Goethe-kiállítást. A gyűjtemény eközben tovább gyarapodott nemcsak vásárlás útján, hanem ajándékozással is, maga Elischer Gyula szintén az újabb adakozók közé tartozott. De Goethe-rajongó volt még például gróf Kuun Géza tiszteleti és igazgatói tag, aki sokéves baráti viszonyban állt Goethe unokájával, Wolfganggal, és élénk levelezést folytattak egymással. Felesége e barátság tárgyi emlékeit szintén a gyűjteménynek adományozta. A jelentős adományozók között szerepel továbbá Beöthy Zsolt, Ruckerbauer Frigyes, Borovszky Samu és Radó Antal. Az alapítvány kamataiból a Goethe-irodalom újabb köteteivel, kéziratokkal és egyéb relikviákkal bővítették a gyűjteményt, és ebből a keretből gondoskodtak a kiadványok bekötetéséről, állagmegóvásáról.

A gyűjtemény bővülését ún. járuléknaplóban vezették, amely jól mutatja, hogy az első világháború közepéig gyarapodott jelentősebb, ám egyre csökkenő mértékben, aztán 1918-tól évente csupán egy-egy tétellel. A háborús években a látogatottság is csökkent, 1918-ban például mindössze 40-en látták a Goethe-szobát. A gyarapítási kedv és a látogatás fokozatosan élénkült meg a háborút követően. 1921-ben Stein Aurél jelentős adománnyal gazdagította a könyvtárt: elhunyt testvérbátyjának, Stein Ernőnek és nagybátyjának, az akadémikus Hirschler Ignácnak Goethe-irodalommal foglalkozó esszé szerű leveleit az Akadémiai Könyvtárnak ajándékozta.¹⁰

Az ország szellemi nagyságának megőrzése jegyében 1922-ben megalakult az első magyar Goethe Társaság az akadémikus, etnográfus Vikár Béla és a politikus Lukács György¹¹ hathatós közreműködésével. A társaság tagjai az értelmiség széles rétegéből kerültek ki, németül beszélő tudósok, politikusok, írók, műfordítók, tanárok stb. voltak. Szoros kapcsolatban álltak a Magyar Tudományos Akadémiával, több alkalommal az Akadémia Palotájában tartották üléseiket, díjátadó rendezvényeiket, s a tagok közül számosan adományaikkal gyarapították

¹⁰ Adományok Akadémiánk könyvtárának. = Akadémiai Értesítő, 1921. 32. kötet. 280. p.

¹¹ Nem azonos a filozófus Lukácsal.

a Goethe-gyűjteményt. A társaság külföldről érkező vendégeinek elmaradhatatlan programja volt a Goethe-szoba megtekintése.

Míg a 1920-as években néhány száz látogatót regisztráltak évente, addig a 30-as évektől már 1500–3000 között volt ez a szám. A növekvő érdeklődéshez nyilvánvalóan hozzájárult, hogy 1932-ben ünnepelte a világ Goethe halálának centenáriumát. Ez a tendencia töretlen maradt még a háború első éveiben is, 1940-ben rekordnagyságú, 3434 látogatóról számolt be a főtitkári jelentés, de még 1942-ben is közel 2400-an látogattak el a Goethe-szobába.¹²

1944 áprilisában, amikor megindultak a szövetséges csapatok bombatámadásai Budapest ellen, az Akadémia épületét bezárták a nagyközönség számára. Az Akadémiai Könyvtár munkatársai hozzáálltak az értékek kiválogatásához és biztonságos helyre szállításához. A Goethe-szoba legértékesebb darbjait szintén összecsomagolták, de sok kiállított tárgy a helyén maradt. Ezek jó része megsérült vagy teljesen elpusztult az ostrom alatt. Mindezek ellenére még a romos épületben is akadt látogatója a Goethe-szobának: egy kiolvashatatlan nevű szovjet gárdaőrnagy, aki az átlagosnál műveltebb lehetett, 1945. május 5-én méltatlankodva írta be oroszul a vendégkönyvbe: „sajnos nagyon szegényes a Goethe-kiállítás”. Ez az utolsó vendégkönyvkötet záró bejegyzése.¹³

A Goethe-gyűjtemény 1945-től napjainkig

A második világháború után többé nem állították vissza a Goethe-szobát. Erre eleinte a romos épület sem adott fizikai lehetőséget, néhány év múlva pedig már egészen más elvek alapján működött az intézmény: számos hagyomány megszakadt, köztük a tematikus szobák fenntartása is. A Goethe-gyűjtemény önálló osztályként megszűnt: kéziratait és relikviáit a Kézirattárban helyezték el, a könyvanyagot pedig az Olvasószolgálati Osztály raktárába tették, de nem sorolták be a többi könyv közé. Az állomány háború utáni legjelentősebb gyarapodását Harsányi Mórnak, a Goethe Társaság örökös tagjának adománya képezi, aki 1953-ban végrendeletében az Akadémiára testálta 25 darabból álló igen értékes kollekciónak: 9 db Goethétől és 16 db Goethe-kortárustól származó kéziratot.¹⁴ Keresztury Dezső, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Goethe-tagozatának elnöke, korábban az Akadémiai Könyvtár főigazgatója 1973-ban felvetette, hogy a Goethe-gyűjteményt az érdeklődőknek teljes egészében rendelkezésre kellene bocsátani. Terve azonban nem valósult meg, sőt, néhány év múlva egészen más koncepció érvényesült: úgy gondolták, hogy a zenei

¹² A látogatók számáról az Akadémiai Értesítőben évente közzétett főtitkári jelentések számolnak be.

¹³ *Goethe-Szoba vendégkönyvei, 1896–1945*, autográf aláírásokkal három kötetben, MTAK K 123/2–4.

¹⁴ Harsányi Móríc hagyatékát a Kézirattár MTAK K 124/114–191 jelzetű dokumentumok jelentik.

rész kevésbé illeszkedik a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába, ezért a kottanyomtatványokat 1980. október 14-én az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárába szállították át.

Az ezredfordulón újjáalakult Magyar Goethe Társaság ismét foglalkozni kezdett a gyűjteménnyel. A budapesti Goethe Intézettel együttműködésben 2008-ban honlapot készítettek az Elischer-féle anyag kiemelt darabjainak megismertetése céljából (Digitális Goethe-kalendárium). Az elmúlt évtizedekben mind az MTA Művészeti Gyűjteményében, mind az MTA Könyvtár és Információs Központban kisebb időszaki kiállítások adtak ízelítőt a kollekciónak, és érkeztek újabb Goethe-re vonatkozó adományok is. Mindezek az alkalmak rávilágítottak arra, hogy érdemes a Goethe-gyűjteménnyel komolyan foglalkozni, és ez a nemzetközi Goethe-kutatás érdeklődésére is számot tarthat.

Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény honlapja

A 2020-ban létrehozott új honlap¹⁵ célja, hogy a gyűjtemény a maga teljességében elérhető legyen a világhálón, egyúttal felkeltse az érdeklődést nemcsak a magyarországi Goethe-kultusz e különleges megnyilvánulása, hanem az egykor olyannyira csodált német költőfejedelem iránt is. Ennek megfelelően három célcsoportot szólítunk meg, bízva abban, hogy az is talál a maga számára érdekes tartalmat, aki csak Goethe nevét ismeri (*Hogy kedvet kapj hozzá...*), az is, aki valamivel több ismerettel rendelkezik (*Ha jobban megismerné...*), az pedig, aki kutatói szinten szeretne foglalkozni a gyűjteménnyel, megtalálja a teljes állományt és számos támogató szakirodalmat (*Goethe-kutatóknak ajánljuk*). A középső kategóriában Goethe életéről és munkáiról, valamint a gyűjtemény történetéről is rengeteg információ található, továbbá itt látható egy Wunderkammer (érdekességek tárháza) jellegű kiállítás is a gyűjteményből. A kutatóknak szánt oldal a leginkább munkaigényes vállalkozás, a gyűjtemény teljes digitalizációja szakaszokban készül és kerül fel a weboldalra. A honlap magyar és német nyelvű, a német változat azonban valamivel több előismeretet feltételez Goethéről.

Mára megtapasztaltuk, hogy a gyors technikai fejlődés folyamatos fejlesztést és karbantartást igényel a hosszú távon jól működő és vonzó küllemét megőrizni képes honlapok fenntartásához, s ez az egyik legnagyobb kihívás a jövőt tekintve. Úgy gondoljuk, a honlappal ismét teljesíteni tudjuk az ajándékozó Elischer Gyulának azt a kívánságát, hogy a gyűjtemény a nagyközönség számára könnyen elérhető és kényelmesen tanulmányozható legyen – ha nem is az Akadémia Székházának különtermében, hanem a virtuális térben.

¹⁵ <https://elischer-goethe.mtak.hu> (2021. november 6.)

Rezümé

125 éve, 1896. május 31-én nyílt meg ünnepélyes keretek között az MTA Székházának földszintjén kialakított Goethe-szoba, amely az első tematikus állandó kiállítás volt az Akadémián. A kiállítás létrejöttét Elischer Gyula nagylelkű adományának volt köszönhető, aki a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta nagybátyja, Elischer Boldizsár ügyvéd kb. 4000 tételből álló Goethe-gyűjteményét. A gyűjtemény a magyarországi Goethe-kultusz kiemelkedő megjelenési formája, s az adományozó hazafias megfontolásból ajándékozta olyan intézménynek, amely méltó módon képes megőrizni, az érdeklődők rendelkezésére bocsátani és tovább bővíteni azt. A tanulmány az adományozók és az adományozás körülményeinek bemutatása után az akadémiai Goethe-szoba történetéről ad számot. A Goethe-szoba közel fél évszázadon keresztül, a második világháború végéig állt a nagyközönség rendelkezésére, és az Akadémiai Könyvtár osztály rangú önálló különgyűjteménye volt. E kiemelt státusza a háború után megszűnt, anyagát a Kézirattárba sorolták be, s jórészt feledésbe merült. Az 1999-ben megújult Magyar Goethe Társaság közreműködésével a gyűjtemény fokozatosan előtérbe került, több kisebb időszaki kiállítás emlékeztetett fontos értékeire.

2020-ban a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudomány Ünnepe rendezvény-sorozatának kiemelt programja lett a Goethe-gyűjtemény új honlapja (<https://elischer-goethe.mtak.hu>), amely nem csak a Goethe-szakértők, hanem a Goethéről különböző szintű ismerettel rendelkezők érdeklődését is szeretné felkelteni; virtuális kiállításon mutatja be a gyűjtemény kiemelkedő darabjait (Wunderkammer), Goethe munkásságát és a gyűjtemény létrejöttét. A kutatóknak szánt oldalon folyamatos fejlesztéssel a teljes gyűjtemény digitalizált változata kapott, illetve kap helyet, és a kutatáshoz egyéb segédleteket (pl. bibliográfiát) is hozzáférhetővé tesz.

The Goethe Collection of Balthasar Elischer at the Hungarian Academy of Sciences

125 years ago, on 31 May 1896, the Goethe Room on the ground floor of the MTA's Headquarters, the first permanent thematic exhibition at the Academy, was inaugurated in a ceremony. The exhibition was created thanks to the generosity of Gyula Elischer who donated the Goethe collection of his uncle, Boldizsár Elischer, a lawyer, of approximately 4,000 items to the Hungarian Academy of Sciences. The collection is an outstanding manifestation of Goethe's cult in Hungary, and the donor offered it out of patriotic considerations to an institution which is able to preserve it, make it available to the public and further expand the collection in a worthy manner. The study covers the motivations of the donors and the circumstances of the donation, and it gives an account of the history of the Goethe Room at the Academy. For nearly half a century, until the end of the Second World War, the Goethe Room had been open to the public and was a special collection of the Library of the Academy on its own right. This privileged status was abolished after the war, and its material was added to the Manuscript Archives and largely forgotten. With the help of the renewed Hungarian Goethe Society in 1999,

the collection has gradually regained priority, and several small temporary exhibitions have been held to remind us of its important values.

In 2020, the new website of the Goethe Collection (<https://elischer-goethe.mtak.hu>) has become a highlight within the program series 'Celebration of Hungarian Science' at the Hungarian Academy of Sciences, which aims to attract not only Goethe scholars but also people with varying levels of knowledge about Goethe. A virtual exhibition presents Goethe's work and the highlights of the collection (Wunderkammer). The site for researchers is being continuously developed and will include a digitised version of the entire collection and other research tools (e.g. a bibliography).

MOLNÁR ANDREA

tudományos titkár

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ

Muzeális gyűjtemények láthatósága – a DEENK galériáinak fejlesztése

Bevezetés

A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban (a továbbiakban: DEENK) az elmúlt időszakban a fizikai és virtuális tereink átalakítása volt az a központi motívum, ami a mindennapjainkban meghatározta feladatainkat. A könyvtár fő célja, hogy előremozdítsa és magasabb szintre emelje értékeink láthatóságát, hozzáférhetőségét, valamint olyan irányba tereljük digitalizálási tevékenységünket, amivel az általunk közzétett tartalmak szolgáltatásainak minőségét javítjuk, előnyössé, élményszerűvé tesszük.

A DEENK számos unikális egyetemi, nemzeti, valamint helytörténeti értéket őriz fizikai formában, melyeket digitalizációs tevékenységünkkel a kutatás, a digitális oktatás, valamint az egyetemi polgárok és civil érdeklődők információhoz jutása céljából teszünk szolgáltatásainkon keresztül könnyebben elérhetővé nemcsak az elektronikus formátumok nyújtotta előnyök által, hanem azok mélyebb tartalmi kereshetősége, új kontextusba helyezése révén is. Mindezen célok elérésének érdekében indítottuk el az online galériánkat, amely létrejöttének folyamatát a következőkben szeretnénk bemutatni.

Repozitóriumunk megjelenítési felületének élményszerűbbé tétele

2019 telén indítottuk – munkacímén – az Omeka-projektet, amellyel a Debreceni Egyetem elektronikus Archívum (a továbbiakban: DEA) gyűjteményeinek láthatóbbá tétele volt a célunk. A munka elindítását KDS-K pályázat indukálta, melynek a DEENK is részese volt. A projekt végére szerettünk volna egy olyan online szolgáltatási felületet nyújtani a célközönségnek, legyen szó kutatóról, civil olvasóról, egyetemi hallgatóról, amelyben a felhasználók könnyen tájékozódhatnak, böngészhetnek vagy kereshetnek, és amelynek felhasználóbarát és látványos a megjelenése.

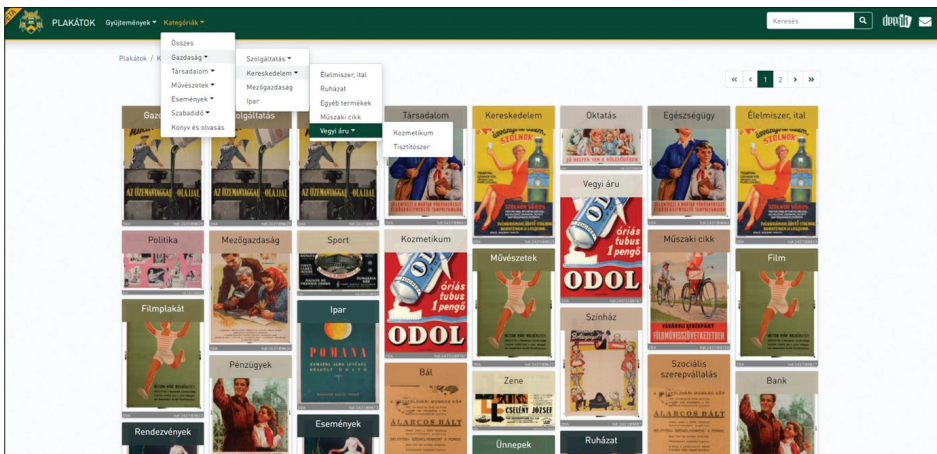
Az egyes dokumentumtípusok különböző digitalizálási metódust követelnek meg a könyvtáraktól, múzeumoktól, levéltáraktól. A pilotprojekthez ezért egy olyan gyűjteményt választottunk ki a DEA-ból, amiben már sok feltöltött rekord volt, így viszonylag gyorsan átlátható, kategorizálható rendszert kaphattunk. Az elsődleges feladat az adattisztítás volt, ami közel ezer rekord áttekintését, majd – a metaadatok rögzítését követően – ezek javítását, korrigálását jelentette a DSpace-alapú repozitóriumban. Első lépésként egyeztettük a MARC-Dublin Core (qDC) leírásokat, hogy átjárhatóságot biztosítsunk a katalógusunk, a DEA

és annak gyűjteményei között. A megfeleltetést több gyűjtemény adatstruktúráján is elvégeztük, hogy átfogó képet kapjunk a köztük lévő átjárhatóságról.

A kezdeti adattisztítás a fájlok, metaadatok, hozzáférési szintek, adatkapcsolatok áttekintésével, szükség szerinti módosításával történt. A fájlok elnevezéseit, formátumukat, a korábban szkennelt képek minőségét ellenőriztük, indokolt esetben konvertáltunk, valamint, ha a képek minősége igényelte, újraszkeneltük a dokumentumokat. Egységesítettük a metaadatok struktúráját, azt, hogy egyes minősített Dublin Core-mezők milyen adatot tároljanak, milyen formában, milyen elrendezésben.

A következő lépés egy olyan hierarchikus kategóriarendszer kialakítása volt, amely épített a már használt tárgyszavakra, valamint maradéktalanul fedett le egy-egy nagyobb témát, tartalmat. A kategóriák egy külön erre a célra létrehozott qDC-mezőbe kerültek (dc.subject.collection). Kezdetben az adattisztítás és a kategóriák felvétele a DC mezőbe manuálisan történt, több rekord több adatának módosítása esetén pedig kötegelten, DSpace-fejlesztő segítségével. A DEA-ban más szempontokat érvényesítettünk a tételek leírásakor, mint a katalógusba bekerülő MARC-leírásoknál. A fő szempont az áttekinthetőség, a felhasználóbarát szókészlet, ennek következtében a könnyebb kereshetőség volt, mindamelllett, hogy átjárhatók legyenek a rendszereink.

A kategóriák kiválasztása többlépcsős folyamat eredménye (1. ábra), melyben több kolléga részt vett.

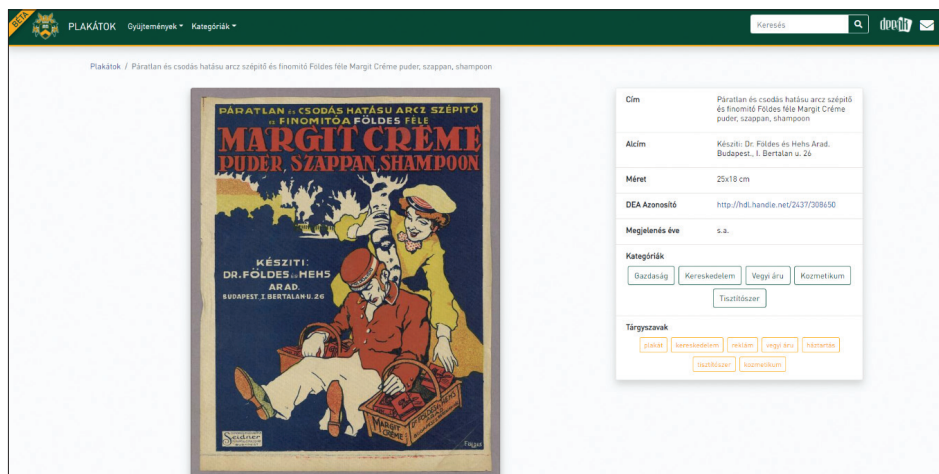

1. ábra. Digitális galériánk Plakátok gyűjteményének kategóriarendszere

A hierarchikus felépítés segíti elő az összetett keresésből ismert szűkítés funkciót. A kategóriákból tárgyszavak lettek, és fordítva. A DC-leírásba a kategóriák a következő formátumban kerültek be:

dc.subject.collection Galéria::Plakátok::Gazdaság::Kereskedelem::Vegyáriár::Kozmetikum

A Dublin Core-adatelemek és minősítők a következő formátumban jelennek meg az Omeka S repozitóriumi szoftver felületén (2. ábra).

2. ábra. A DEA-ból átvett adatok szolgáltatási felületen való megjelenítése

Az adatokat a rendszer a DEA-ból veszi át, így az új feltöltéseknél frissítést igényel. A megjelenítendő adatok meghatározásakor arra törekedtünk, hogy ezen a felületen csak a minimálisan szükséges információkat tüntessük fel. Ezzel összhangban a kategóriák és a tárgyszavak linkként működnek, és teszik egyszerűbbé az azonos tartalmú dokumentumok megtekintését. A DEA Azonosító adat is linkként funkcionál, ami átirányítja a felhasználót az intézményi repozitóriumba, ahol teljesebb leírást talál. Az így kialakított rendszerben a gyűjtemény bővítése már gördülékenyen haladt: a projekt kezdetén 989 plakát szerepelt a DEA Plakátok gyűjteményben¹, ami mára, egy év alatt, már 1857 tételre gyarapodott.

Mindeközben elindult a KDS-K pályázat keretében a szaktájékoztató, digitalizálást végző, illetve gyűjteménykezelő kollégák által kiválasztott régi könyvek digitalizálása. A folyamat első szakaszában közös táblázatban vezetjük, követtük nyomon az adott dokumentum adatait, fizikai állapotát, tartalmi és formai jellemzőit. Ha a könyv fizikai állapota lehetővé tette a szkennelést, a muzeális anyagokat tartalmazó raktárszintről a digitalizáló műhelybe került az adott dokumentum, ahol megfelelő, biztonságos körülmények között tároltuk a folyamat következő szakaszáig. Egy dokumentumkímélő digitalizálást

¹ A Plakátok gyűjtemény repozitóriumi linkje: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/88252>. (2021. október 26.)

lehetővé tevő planetáris könyvszkenneren végezték el a kollégák a dokumentum elektronikus másolatának elkészítését.

A digitális másolat az eszköz legmagasabb minőséget biztosító paramétereivel készült. A dokumentum kötéséről, gerincéről is készült felvétel, hogy mindinkább „helyettesítőként” funkcionálhasson. A képekből pdf formátumú digitális fájl készült, emellett optikai szövegfelismerést (OCR-t) is végeztünk rajta. A DEA-ba való feltöltéshez feltöltőcsomagokat hoztunk létre, amelyekbe különböző fájlformátumba konvertáltuk a digitális másolat egészét vagy egy-egy részét. Egyrészt eltávolítottuk a dokumentum oldalait tömörített és tömörítetlen formátumokban, melyek sorba rendezve, következetesen elnevezve a repozitórium adott tételének arciválást biztosító kötegébe kerültek. Emellett rendelkezésre áll egy olyan köteg is, ahol a pdf formátumú szolgáltatási példányt helyeztük el. A feltöltőcsomagok segítségével a tételek tömegesen kerültek feltöltésre a DEA-ba, fejlesztő kolléga közreműködésével. Ezeket a csomagokat úgy alakítottuk ki, hogy konverzió után a KDS-K projekt keretein belül az OSZK repozitóriumába is betölthetők legyenek.

A digitális másolat alapján elkészült egy egyszerű XML-DC szabvány szerinti leírás, mely azt a célt szolgálja, hogy a tétel minél hamarabb betölthető legyen a repozitóriumba. A fizikai példány a régi könyves feldolgozó kollégához került, aki részletes MARC-formátumú leírást készített róla. A katalógusba való bekerülés után adattisztítást végeztünk a korábbi XML-leírásokon, a már meglévő egyeztetési szabályok szerint, MARC-DC megfeleltetéssel.

A három leírás a következőképpen néz ki:

1. XML: Notepad++ alkalmazásban készült el az XML-leírás, amelyet közös tárhelyen osztottunk meg a további munkafolyamatok megkönnyítése érdekében.

```

A földmívelési könyv.xml
1 <?xml version="1.0" encoding="utf-8" standalone="no"?>
2 < DublinCore xmlns="dc">
3   <dc:contributor qualifier="author" language="hu_HU">Davy, Humphry</dc:value>
4   <dc:description qualifier="birth" language="hu_HU">Davy Humphry (1778-1829)</dc:value>
5   <dc:contributor qualifier="translator" language="hu_HU">Báthly Ferenc</dc:value>
6   <dc:element date qualifier="issued" language="hu_HU">MDCCLXX</dc:value>
7   <dc:description qualifier="description" language="hu_HU">DEAK digitizált 764.43 helyrajzi tábla példányának digitális másolata</dc:value>
8   <dc:element format qualifier="extent" language="hu_HU">28 cm</dc:value>
9   <dc:element language qualifier="none" language="hu_HU">Hu</dc:value>
10  <dc:element publisher qualifier="none" language="hu_HU">Nemzeti Adatok</dc:value>
11  <dc:element publisher qualifier="place" language="hu_HU">Bécs</dc:value>
12  <dc:element title qualifier="none" language="hu_HU">Földmívelési könyv</dc:value>
13  <dc:element title qualifier="alternative" language="hu_HU">Elements of agricultural chemistry in a course of lectures for the board of agriculture</dc:value>
14  <dc:element title qualifier="subtit" language="hu_HU">Ágostoni fordította, a jegyzőkönyv előzetes kiadását írta Ferenc</dc:value>
15  <dc:element type qualifier="none" language="hu_HU">könyv</dc:value>
16  <dc:element type qualifier="none" language="hu_HU">digitizált</dc:value>
17  <dc:element subject qualifier="none" language="hu_HU">Földmívelési kézikönyv</dc:value>
18  <dc:element subject qualifier="none" language="hu_HU">Földmívelési kézikönyv</dc:value>
19  <dc:element format qualifier="extentpage" language="hu_HU">448 p.</dc:value>
20 </ DublinCore >
21

```

3. ábra. Dublin Core minősítés XML-leírás egy díszműves dokumentumról

2. Dublin Core a DEA-ban: az XML-fájlt csatoltuk a feltöltési csomaghoz, így a kötegelt feltöltés után a következőképpen néz ki egy DEA Régi könyvek-rekord:

dc.contributor	Nemzeti Gazda Hivatal (Wien) (kiad.)	hu_HU
dc.contributor.author	Davy, Humphry, Sir (1778-1829)	hu_HU
dc.coverage.spatial	Bécs	hu_HU
dc.date.accessioned	2020-10-01T16:48:27Z	
dc.date.available	2020-10-01T16:48:27Z	
dc.date.issued	MDCCCXV-odik esztendőben [1815]	hu_HU
dc.identifier.uri	http://hdl.handle.net/2437/296439	
dc.description	Possessori bejegyzés: Kazinczy Könyvtár Magyar-ovárt (kék ovális pecsét)	hu_HU
dc.description.sponsorship	Digitálizálva és betöltve a KDS-K projekt keretében.	hu_HU
dc.description.statementofresponsibility	mellyeket a földművelés' előmozdítására ügyelő társaság előtt tartott Sir Humphry Davy ; Anglusból fordította, 's jegyzésekkel bővítette kisszántói Pethe Ferentz ... ; kiadta a' Nemzeti-Gazda-Hivatal	hu_HU
dc.format.extent	440 p., [1] t.fol. ; ill. ; 8o (21 cm)	hu_HU
dc.language	hun	hu_HU
dc.publisher	kiadta a' Nemzeti-Gazda-Hivatal	hu_HU
dc.rights	A Debreceni Egyetem elektronikus Archivumában szabadon hozzáférhető.	hu_HU
dc.subject	mezőgazdasági kémia	hu_HU
dc.subject	gazdálkodás	hu_HU
dc.subject	növénytermesztés	hu_HU
dc.subject	illusztrált	hu_HU
dc.title	A' földművelési kémia' gyökere egymásból főló letzkékben	hu_HU
dc.title.alternative	A' földművelési kémia' gyökere egymásból főló leckékben	hu_HU
dc.type	könyv	hu_HU
dc.title.translated	Elements of agricultural chemistry in a course of lectures for the board of agriculture	
dc.publisher.place	Bétsben	hu_HU
dc.format.extentpage	450 p.	hu_HU
dc.description.homeLocation	A DEENK ábraműszint: 764-433 helyrajzi számú példányának digitális másolata	hu_HU
dc.subject.collection	Galéria::Régi könyvek::Kiadás nyelve::Magyar	hu_HU
dc.subject.collection	Galéria::Régi könyvek::Kiadás helye::Ausztria::Bécs	hu_HU
dc.subject.collection	Galéria::Régi könyvek::Egyedi jellemzők::Illusztrált	hu_HU
dc.subject.collection	Galéria::Régi könyvek::Témakör::Gazdálkodás	hu_HU

4. ábra. DEA teljes megjelenítésű leírás

3. MARC-leírás az online katalógusban:

001	bibATK0019201
005	20210329125731.4
008	140609s1815 au a 000 10hun d
035	\$a44498
040	\$aHuDeKLEK\$bhun
080	\$a631.41"17/18"
080	\$a631.5"17/18"
080	\$a54"17/18"63
080	\$a633/635
080	\$a631
080	\$a094(436.1)"18"
100	1 \$aDavy, Humphry,\$cSir\$d(1778-1829)
240	10 \$aElements of agricultural chemistry in a course of lectures for the board of agriculture\$(magyar)
245	13 \$aA' földművelési kémia' gyökere egymásból főló letzkékben /\$cmellyeket a' földművelés' előmozdítására ügyelő társaság előtt tartott Sir Humphry Davy ; Anglusból fordította, 's jegyzésekkel bővítette kisszántói Pethe Ferentz ... ; kiadta a' Nemzeti-Gazda-Hivatal
246	13 \$aA' földművelési kémia' gyökere egymásból főló leckékben
260	\$aBétsben :\$bkiadta a' Nemzeti-Gazda-Hivatal,\$cMDCCCXV-odik esztendőben [1815]
300	\$a440 p., [1] t.fol. :\$bill. ;\$c8o (21 cm)
510	4 \$aPetrik I.,\$c504.
561	\$aPossessori bejegyzés: Kazinczy Könyvtár Magyar-ovárt (kék ovális pecsét)\$5D1 (a764.433)
583	\$xGV(kieg.), szg

650	7	\$aMezőgazdasági kémia\$2lcsh//hun
650	7	\$aTrágyák\$2lcsh//hun
650	7	\$aNövények\$2lcsh//hun
650	7	\$aNövénytermesztés\$2lcsh//hun
650	7	\$aNövény-talaj kapcsolatok\$2lcsh//hun
650	7	\$aRitka könyvek\$zAusztria\$zBécs\$y19. század\$2lcsh//hun
650	0	\$aAgricultural chemistry.
650	0	\$aManures.
650	0	\$aPlants.
650	0	\$aPlant breeding.
650	0	\$aPlant-soil relationships.
650	0	\$aRare books\$zAustria\$zVienna\$y19th century.
700	1	\$aPethe Ferenc,\$ckisszántói\$d(1762-1832)\$4(ford.)
710	2	\$aKazinczy Könyvtár (Magyar-ovárt)\$e(possessor)
710	2	\$aNemzeti Gazda Hivatal (Wien)\$4(kiad.)
752		\$aAusztria\$dBécs
856	41	\$uhttp://hdl.handle.net/2437/296439
949		\$a764.433\$b333110\$c1552853\$hD1/DI\$ID1/DI\$n58907-9\$sVEDE\$trv\$wD4\$zATK005 89079\$O110000011

5. ábra. MARC-leírás egy régi könyvről

A folyamatosan gyarapodó Plakátokéval párhuzamosan kialakítottuk az Ome-kában a Régi könyvek² gyűjtemény kategóriarendszerét is. Ehhez a korábbi Plakátok kategóriarendszerét hívtuk segítségül: témakör, kiadás nyelve, helye, egyedi jellemzők és műfaj szerint 128, a pályázat keretében digitalizált régi könyv leírása került sematizálásra. A kategóriarendszer felállításához a tételnél szintén a dc.subject.collection adatelemet és minősítőt használtuk, amely a szabvány szerint ismételhető, így több kategória felvehető, több helyre besorolható.

A KDS-K pályázathoz kapcsolódóan módszertani útmutató készült néhány kiválasztott régi könyvhöz, albumhoz, fotóhoz. Egyetemi vagy középiskolai tanórai feldolgozásra javaslatok olvashatók a következő linken, a dokumentumok jelölésével, online elérési útvonallal: <http://hdl.handle.net/2437/331854>.

Az online galéria honlapján megtekinthető Régi könyvek gyűjteményről a menüsorból lista nézet is elérhető. Itt³ saját fejlesztésű, átlátható, táblázatszerű, több szempontból rendezhető, a hozzáférési szinteket jelölő, a DEA adminiszt-

² Régi könyvek gyűjteménye a szolgáltatási felületen: <https://galeria.lib.unideb.hu/regi-konyvek/item>. (2021. október 26.)

³ Régi könyvek generált listája: https://lib.unideb.hu/hu/dea-gyujtemeny/regi_konyvek. (2021. október 26.)

rációt, adattisztítást megkönnyítő táblázatot láthatunk. Ez a lista linkek segítségével összeköthető a DEA-val, valamint az online katalógussal is.

A galéria további két DEA-gyűjtemény megjelenítését szolgálja: a Térképek és a Képtár egyetemtörténeti fotóit. Az Egyetemtörténet⁴ galéria tételeit szintén hierarchikusan kategorizáltuk, csoportképek, események, portrék, Egyetemi élet, műalkotások, közösségek, egyéb intézmények, egyéb, egyetem területe, épületek.

A szolgáltatási felület, az Omeka S, egy átmeneti platform a DSpace rendszer frissítéséig. Ennek bekövetkeztéig további gyűjtemények adattisztítása van folyamatban, első körben a Régi kottáké. Célunk, hogy a konszolidáció befejezésével az elkészültek megjelenítéséhez hasonlóan valamennyi gyűjteményünk látható, élményszerűen hozzáférhető, kereshető és átjárható legyen.

Hogyan zajlik a DEENK-ben a digitalizálás?

Digitalizálás eszközpark

Könyvszkennerek

Digitalizáló műhelyünk három részre osztható. Az egyik térben négy munkaállomás és speciális eszközök vannak, melyek ideálisak a könyv formátumú (kötött, fűzött, lapozható) anyagok dokumentumkímélő digitalizálásához. Két újabb ilyen eszközünk van, egy A2+ és egy A3 formátumú Zeutschel planetáris könyvszkennerek, melyek üveglappal vagy anélkül is használhatók (utóbbi esetben szoftveresen egyenlítik ki a lapok görbületeit). Ezek súlyérzékelős, gerincvastagságot kiegyenlítő könyvasztallal rendelkeznek, emellett változtatható az üveglapok leszorítóereje. A nehezen lapozható anyagokhoz különböző könyvtámaszaink vannak, hogy ne kelljen 180 fokban kinyitni a könyveket. A megvilágítás nem tartalmaz UV és infravörös tartományba eső fényt, az állandó minőséget automatikus kalibráció biztosítja, mintavételi pont segítségével. Látható, hogy ezek rendkívül érzékeny, folyamatos karbantartást és funkcionalitásuk kihasználásához mélyebb szakismereteket igénylő eszközök. A szkennerekhez megvásárolt szoftver beállításai rögzíthetők az adott dokumentum paramétereire, és rendelkeznek képszerkesztő szűrőkkel, kötegelt módosítási lehetőségekkel.

Síkgyaszkennerek

A fentieknél egyszerűbb használatú, de a lehetőségek és a minőség szempontjából korlátozottabb eredményre képes A3-as méretű EPSON szkennereink is vannak. Az egyik eszköz lapadagoló (ADF – Automatic Document Feeder) felülettel rendelkezik, ami ipari mennyiségű laponkénti digitalizálásra ugyan nem

⁴ Egyetemtörténeti képgyűjteményünk: <https://galeria.lib.unideb.hu/egyetemtortenet/item>. (2021. október 26.)

alkalmas, de lapokra szedhető anyagok szkennelésére igen. Így akár 40 oldal/perc sebességgel is tudunk vele dolgozni.

A digitalizálási folyamatnak csak egy része a szkennelés, a felvételek elkészülte után azok az utómunkák zajlanak, amikről már fentebb szó esett: a képfájlok szerkesztése, vágása, konverziója, a karakterfelismerés (OCR), valamint a szolgáltatási példányok (pl. pdf-fájlok) előállítás. Azért, hogy az eszközeink folyamatosan ki legyenek használva, ezek a fázisok külön munkaállomásokon zajlanak. Ezeken történik az intézményi repozitóriumba való feltöltéshez szükséges adatsomagok összeállítása, illetve sok esetben az alapvető metaadatok hozzáadása, vagy a teljes leírás repozitóriumi feltöltéshez szükséges konverziója (minősített Dublin Core-t tartalmazó XML fájlok formájában). Itt zajlik a meglévő gyűjtemények kezelése (pl. technikai adattisztítás), amennyiben az nem igényli a metaadat-menedzsment közreműködését. Külön irodában folyik az általában eseti munkák, és azoknak a dokumentumoknak a digitalizálása, melyek esetében a megszokott eszközök nem használhatók. Ilyenek a nagy méretű dokumentumok (plakátok, térképek, atlaszok), melyeket jelenleg reprodukciós fényképezéssel digitalizálunk. Az A2 méretű, vagy kisebb anyagokhoz reprodukciós állványt használunk. Erre akkor van szükség, ha a szkennerek nem tudják kezelni a hordozó struktúráját (pl. csillag a felülete vagy árnyékok keletkeznek a szkennerek kötött pozícióban lévő fényforrása mellett). A mozgatható fényforrással digitalizálható reflektív anyagok mellett korlátozott méretben és mennyiségben transzparens anyagokat (pl. mikrofilmet) is tudunk itt digitalizálni. Szintén kísérletezünk a VR labbal közösen 3D digitalizálással, ahol a több nézőpontból felvett tárgyakról 3D modelleket alkotunk. Ezeket szeretnénk a jövőben virtuális terekben elhelyezni, hogy a műtárgy jellegű dokumentumok – mint például a díszműves könyvek – szélesebb körben és távolról is megtekinthetők legyenek élményt nyújtó formában.

Összegzés, befejezés

Látható, hogy az online galériák fejlesztését a felhasználói igények, illetve a szolgáltatás kialakítása során meghatározott szempontok vezérelték. Ezek alakították a repozitóriumban végzett adattisztítási feladatokat is, valamint a galériákba kivezetett tartalmi feltáró eszközök használatát. A hosszú távú célt (szolgáltatási felületek integrálása egy újabb verziójú DSpace rendszerbe) szem előtt tartva olyan átmeneti megoldást választottunk, mely lehetővé teszi, hogy a felhasználó minél hamarabb elérhesse a tartalmakat. Az ebbe fektetett munka azonban nem vész kárba, sőt elősegíti azt, hogy a következő iterációban a felhasználói igényeket az eddiginél is magasabb szinten szolgáljuk ki.

Rezümé

A DEENK által működtetett intézményi repozitóriumban (DEA) számos muzeális, illetve régi, közkincként szabadon elérhető dokumentum szerepel. Ezeket a digitális gyűjteményeket a pandémia alatti digitalizálási tevékenységünkkel jelentős mértékben bővítettük.

Online elérhető tartalmaink azonban csak akkor hasznosulnak, ha a rájuk épülő szolgáltatási felület biztosítja a megfelelő láthatóságot, az élményszerű felhasználást. Ebben a tekintetben – amellet, hogy e-gyűjtemények kezelését megfelelően kiszolgálta – DSpace-alapú repozitóriumunk kihívásokkal nézett szembe, melyre gyorsan kellett reagálnunk.

A megvalósításhoz a DSpace mellé egy másik repozitóriumszoftver (Omeka S) felhasználását választottuk, amely a gyűjtemények tételeinek megjelenítésében, azoknál releváns kategóriarendszer tükrözésében, egyszerű tárgyszavak kezelésében kapott fontos szerepet. Olyan megoldást dolgoztunk ki, ahol a metaadatokat továbbra is a katalógusban, illetve a DEA-ban kezeljük, a digitalizált dokumentumok archiválását pedig továbbra is az intézményi repozitóriumban végezzük. A DEENK online galériáinak működéséhez szükséges metaadatokat és a fájlok szolgáltatási példányait adatszinkronizáció segítségével töltjük át a szolgáltatási felületre.

Azért, hogy a pandémiás időszak alatt felhasználóink minél hamarabb használatba vehessék a szolgáltatást és teljesíthessük a kutatástámogatáshoz, valamint a digitális oktatás támogatásához kapcsolódó feladatainkat, iteratív és inkrementális módszereket használtunk a fejlesztés során. A feladatok közé tartozik a folyamatos adattisztítás, melynél szintén a gyakorlati felhasználás segítette a prioritizálást.

Ennek a megoldásnak ki kellett szolgálnia egy országos pályázat (Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia megvalósítása a könyvtárakban) követelményeit is, illetve a fenntarthatóság és jövőállóság jegyében illeszkednie kellett a DEENK későbbi fejlesztési terveihez. A digitalizáláshoz, valamint a repozitóriumi gyűjteménybe szervezéshez olyan munkafolyamatot dolgoztunk ki, mely a napi feladatok részévé válhat a kollekciónak élővé tétele érdekében.

Visibility of museum collections - development of DEENK online galleries

The University of Debrecen Electronic Archive (DEA) is the institutional repository operated by the University of Debrecen, University and National Library which contains numerous freely available old and rare books. These collections were significantly expanded during the pandemic period.

Our online accessible contents are only useful if the services built upon them are adequately visible and grant an experiential usage. In that aspect, beside the appropriate management of the digital collections, our DSpace based repository faced some challenges in which we should have reacted fast.

Beside DSpace we chose to implement another repository software (Omeka S) that has an important role in item visualisation, mirroring a relevant category system, and handling the simple keywords. We worked on a solution in which the library catalogue

handles the metadata as well as DEA, and the repository also handles the digital document archive. Those metadata and files that are needed by DEENK online gallery is uploaded through data synchronisation to the service platform.

In order to quickly provide access to our users and to fulfil our duties in the area of research and education support during the pandemic, we used iterative and incremental programming methods. Our tasks include continuous data curation which was prioritised due to the regular usage.

This solution should have reached the requirements of a national tender (implementation of Public collections Digitization Strategy in libraries) and also fit in the future development plans of DEENK in the aspect of sustainability and future resilience. We have made a workflow for digitalization and collection management that can become the part of our everyday tasks to make the collection alive.

JAKAB EMESE
digitális gyűjteményszervező
Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

BOR BALÁZS
mb. gyűjteménykezelési osztályvezető
Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

Kéziratos források digitális feldolgozása a közgyűjteményi szférában

Közgyűjteményi feladatok kéziratos források esetén

A kéziratos forrásokat őrző közgyűjtemények hagyományos feladatait a digitális technológiák fejlődése és rohamos elterjedése miatt egyre sürgetőbb újragondolni, átformálni, kibővíteni. A hagyományos eljárások, mint a források leírása, metaadatolása, gyűjteményezése már nem látszik elegendőnek, illetve ezek módszere is korszerűsítésre szorul. Az archiválás, hosszú távú megőrzés, illetve a kereshetővé és hozzáférhetővé tétel szintén mást jelent digitális közegben, mint az analóg világban.

A források digitális másolatai létrehozásának általános gyakorlatával az is kérdésessé vált, hogy a közzététel mely szintjét nevezhetjük publikációnak. Ha egy kéziratos forrás digitális másolatát közzétesszük, az már annak számít-e?¹

Mindenesetre ma már alapvető feladatnak tekinthetjük, hogy a közintézményekben őrzött kéziratos források valamilyen módon hozzáférhetőek legyenek anélkül, hogy a fizikai példányt a kezünkbe kellene vennünk. Ez viszont azt jelenti, hogy a szövegkiadás – legalábbis bizonyos szintjei – a közgyűjtemények hatáskörébe kerültek. A GLAM szektor kéziratos forrásokat őrző szereplőinek ezen új feladatkör kihívásaival kell szembesülniük, és azokra válaszokat adniuk.

A kéziratos források közzététele több szinten lehetséges:

1. A kéziratok digitális másolatának közzététele

Mivel az archiváláshoz is szükséges egy jó minőségű digitális faksimile készítése, nem jelent sok többletmunkát az ún. master fájlból egy közzétételre alkalmas (kisebb felbontású, de jól használható) verzió létrehozása. A művelet automatikus konverzióval megoldható. A szkennelésen túl csak az intézmény online katalógusfelületére való feltöltésre van szükség (és természetesen előzetesen az adott forrás gyűjteményezésére). Így a gyűjteményi rekord adatai, tehát a kéziratok metaadatai kereshetővé, szűrhetővé válnak (az adott katalógusfelület lehetőségei szerint), a felhasználó pedig azonnal megkapja olvasásra a kézirat digitális másolatát.

Ez a szint az analóg világban a hasonmás kiadásnak feleltethető meg, bár az online keresőfelület ehhez számos további funkciót ad hozzá. Jó példa erre a módszerre az Országos Széchényi Könyvtár nemrégiben indított új szolgáltatása, amely Babits-kéziratokat tesz közzé.²

¹ Erre a kérdésre itt nincs lehetőség részletesebben kitérni, a téma külön tanulmány tárgyát képezi.

² <https://copia.oszk.hu/levelek> (2022. január 7.)

2. A kéziratok digitális másolatának és átiratainak közzététele

Az előző szinthez képest ez az eljárás egy lépéssel továbbmegy, nemcsak digitális faksimilét készít, hanem a szövegek átírását is elvégzi. Ez természetesen idő- és erőforrásigényes munka, amelyre nem biztos, hogy mindenhol van kapacitás. A jövőben viszont a nyomtatott szövegek automatikus gépi felismertetéséhez (OCR) hasonlóan egyre több lehetőség nyílik a kéziratok dokumentumok ugyanilyen szövegfelismertetésére is (l. később), amely jelentősen csökkenteni fogja a digitális szövegek létrehozásához szükséges erőforrásokat.

Az eredmény pedig nagy lehetőségeket rejt magában, hiszen a kéziratok teljes szövegállománya kereshetővé válik, amely a kutatók, felhasználók előtt hihetetlen távlatokat nyit meg, illetve létrejön az alapvető nyersanyag egy digitális forráskiadáshoz. (Ezen a szinten készülhet betűhű, betű szerinti, illetve normalizált átirat is, a projekt céljainak megfelelően.)

Az átirat szöveg és a digitális faksimile együttes megjelenítésére célszerű formátum a kétrétegű PDF, ahol a felhasználó az eredeti kézirat fotóját látva kereshet a kép mögött rejtve tárolt szövegátiratokban. Ehhez szükséges a szkennelt kéziratképek ún. szegmentálása is, amelynek során zónákra osztjuk a képet, s a zónák koordinátáinak használatával lesz összekötve a kép az átirat szöveggel. A kétrétegű PDF-ek szintén feltölthetők az adott intézmény online katalógusfelületére az előző pontban írtak szerint, s itt kell lehetőséget biztosítani az ún. teljes szövegű, tehát a gyűjteményi rekordokhoz kapcsolt PDF-ek tartalmában való keresésre is.³ Ilyen típusú közzétételt elsőként a Digitális Bölcsészeti Központ valósított meg a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) OPAC-on Kiss József levelezésének feldolgozása során.⁴

3. Digitális forráskiadás

Ezen a szinten hozhatunk létre egy textológiai-filológiai szempontból forráskiadásnak tekinthető publikációt. Az előző pontban született nyersanyagon tovább munkálkodva, vagy azt kihagyva és újonnan létrehozva születhet meg a kézirat annotált, adatgazdagított, részletesen metaadatolt kiadása. Erre a célra alkalmas a TEI XML⁵ formátum, amely a szövegek annotálására nemzetközi szinten is a leginkább elfogadott és elterjedt jelölőnyelv. Az ún. címkék (tagok) és tulajdonságaik (attribútumok) használatával lehetőség nyílik szintaktikai (pl. bekezdés) és szemantikai (pl. név) szövegegységek azonosítására, megjelölésére, ennél fogva azok lekérdezhetővé, kereshetővé és különböző módokon megjeleníthetővé

³ Természetesen lehet átírást készíteni egyéb formátumokban is, pl. sima szöveggént (txt), Wordben, de figyelembe kell vennünk, mik a kitűzött céljaink, szeretnénk-e a digitális faksimilét összekapcsolni az átirat szöveggel, illetve kívánunk-e bizonyos alapvető textológiai jelenségeket már ezen a szinten is jelölni, annotálni (pl. törlések).

⁴ <https://resolver.pim.hu/gyujtemeny/levelek/media/csatolt/>"Kiss József 1843-1921"

⁵ Text Encoding Initiative: <https://tei-c.org> (2022. január 7.)

válnak. A TEI fejlécben (TEI Header) sokféle metaadatot rögzíthetünk, illetve szerkesztői megjegyzésekkel, külső adattárakra való hivatkozásokkal gazdagíthatjuk a szövegközlést. A TEI XML publikációjára külön platform kialakítása szükséges, amely kiaknázza az annotált, részletesen feldolgozott szövegekben rejlő megjelenítési, keresési és egyéb lehetőségeket. A közgyűjteményi szférában sokak számára megoldást nyújthat egy közösségi platform használata, ezért többek között erre a célra terveztük a Digital Humanities Platform (dHUpLa) felületét (<https://dhupla.hu>).

A digitális forráskiadás textológiai-filológiai munkájának mélysége természetesen különböző mértékű lehet, azt a projekt céljainak megfelelően kell meghatározni, sőt, a feldolgozást további egymásra épülő fázisokra lehet bontani (pl. az alapvető textológiai annotációk elhelyezésétől a tulajdonnevek beazonosításáig). Így már az első fázis elvégzésével publikálhatóvá válnak a szövegek, és a továbbiakban csak frissíteni kell őket.

A forráskiadás alapját képezheti egy későbbi kritikai (tudományos⁶) kiadásnak is, melynek létrehozása már nem feltétlenül a forráskiadást készítő intézmény feladatkörébe tartozik, de adott feltételek mellett természetesen ott is megoldható.

Minden GLAM szektorhoz tartozó intézménynek fel kell mérnie a saját lehetőségeit, kapacitását, és ahhoz mérten választani a fenti lehetőségek közül.

Miért jó a digitális szövegkiadás?

A digitális szövegkiadásoknak ugyanazok az elsődleges előnyei, amelyek a hátrányai is. Rugalmasak, ennél fogva állandóan változnak, így folyamatosan javíthatók is. Esetükben nincs terjedelemhatár, bármeddig bővíthetők, tehát nem szükséges válogatásokat eszközölni – hacsak nem humánerőforrás-hiány miatt.

Előnyük viszont az analóg kiadásokhoz képest, hogy annotálhatók, összeköthetők egyéb tudástárakkal (pl. névterek, bibliográfiák, teauruszok), több formában és folyamatosan publikálhatók, verziózhatók, illetve a legkülönfélébb műveletek végezhetők bennük (pl. keresés, szűrés, adatvizualizáció). Egészen új módszerekkel válnak kutathatóvá a szöveges tartalmak (l. „distant reading”⁷), illetve az eredeti források archiválására is alkalmasak.

A digitális szövegkiadások ettől függetlenül nem kell, hogy kizárják a nyomtatott szövegkiadások lehetőségét, sőt. A tendenciák inkább azt mutatják, hogy nagyon is tudnak egymás mellett létezni, más-más felhasználói igényeket kielégítve. A jövő afelé halad, hogy a digitális szövegkiadások lehetnek a nyomtatott kiadások alapjai, s nem fordítva.

⁶ A *kritikai kiadás*, illetve *tudományos kiadás* (digital scholarly edition) terminológiai kérdései szintén egy külön tanulmány tárgyát képezik.

⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Distant_reading (2022. január 7.)

Új feladatok, problémák

Milyen új feladatokkal, problémákkal kell megküzdenie egy közgyűjteménynek, ha – valamilyen formában – vállalja a kéziratos forrásai közlését?

Először is össze kell hangolnia a digitalizálást végző műhely, a kéziratoskat őrző intézmény munkáját, illetve a digitális bölcsészeti feladatokat. Minden esetben meg kell találnia a közös nevezőt, amely az összes fél igényeinek megfelel. Ez korántsem egyszerű, már csak a meglévő eszközök, hosszú idők során kialakult hagyományok és protokollok fényében sem.⁸

A közös munka elvégzéséhez elengedhetetlen a közgyűjteményi és a digitális bölcsészeti szempontok egyeztetése. Ha egy közgyűjtemény kéziratos források közzétételére vállalkozik, elkerülhetetlenül beengedi a digitális bölcsészeti feladatokat az intézmény hatáskörébe, és integrálnia kell azokat. Ugyanígy, bizonyos digitális bölcsészeti eszközöket is be kell építenie a meglévő közgyűjteményi infrastruktúrájába, illetve adott esetben visszafelé, egyes digitális bölcsészeti eszközökbe integrálhatja a már meglévő infrastruktúra elemeit.

Kritikus probléma a többletfeladatokhoz szükséges humán erőforrás biztosítása (pl. szövegek átírása). Amennyiben van rá lehetőség, mindenképpen kézenfekvő és célravezető a kéziratoskat őrző gyűjtemény dolgozóinak betanítása és bevonása a digitális bölcsészeti feladatokba. Ezenkívül feltétlenül szükséges az intézmény különböző területein dolgozó informatikusokkal való folyamatos együttműködés is.

Pilot projekt

A fentiekben felvázoltak miatt a Digitális Bölcsészeti Központ⁹ elindított egy pilot projektet, ahol igyekeztünk a felmerülő kérdésekre választ adni, módszereket, protokollokat, workflow-kat kialakítani, megfelelő eszközöket találni, valamint a digitális forráskiadás architektúrájához tesztmodulokat fejleszteni. Az alábbiakban ezeket mutatom be vázlatosan. A pilot projekt Kiss József¹⁰ levelezésének digitális forráskiadása.

⁸ Jó példa levelezéskiadás esetén a digitális objektum egységének meghatározása. Egy kéziratár a gyűjteményezés során általában teljes levelezési irányokat ír le, amely egy személy másik személynek írott összes levelének metaadatait tartalmazza. A szövegfeldolgozás során az alapegységnek viszont a levélnek kell lennie. Össze kell tehát hangolni a szkenneléstől a kiadásig, mikor mi legyen az alapegység, a létrejött digitális objektumokat hogyan kapcsoljuk össze a katalógusban lévő rekordokkal, és hogyan jelenítsük meg azokat.

⁹ A Digitális Bölcsészeti Központ 2021. december 1-jétől az Országos Széchényi Könyvtár részeként működik.

¹⁰ Kiss József (1843-1921), *A Hét* című hetilap alapítója, „olyan szerkesztői tehetség, akit csak az egy Osvát Ernő múlt felül. Lapja rövidesen orgánuma lett mindazoknak, akikben az új polgári szellem irodalmi formát öltött, de hordozta a régebbi nemzedékek kritikusabb elméit is.” – írja Szerb Antal [Szerb Antal: *A magyar irodalom története*. Budapest, Magvető. 1972., 420. p.]. *A Hét* című folyóirat a Nyugat elődjének tekinthető, amelyre az irodalomtörténeti kutatások eddig méltatlanul

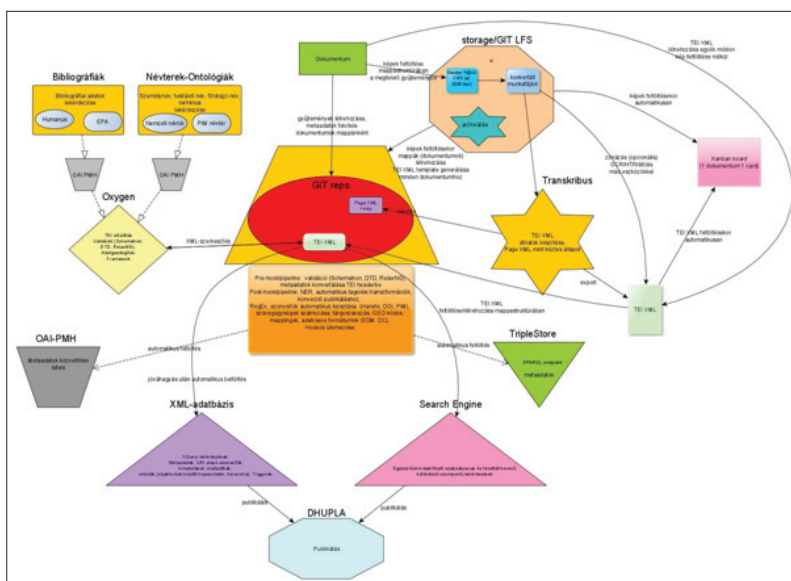
Első lépések

Megtettük a szükséges első lépéseket:

- a szkennelés szabályainak kialakítását;
- a névkonvenció meghatározását (fájlok elnevezése, strukturálása);
- a nyilvántartások, kimutatások elkészítését a projekt forrásairól;
- ütemeztünk;
- kialakítottuk a content management környezetet;
- kiválasztottuk az eszközöket;
- kiosztottuk a szerepeket;
- megterveztük a workflow-t.

Workflow, infrastruktúra

A platformhoz kialakított infrastruktúra a következő ábrán látható:

1. ábra

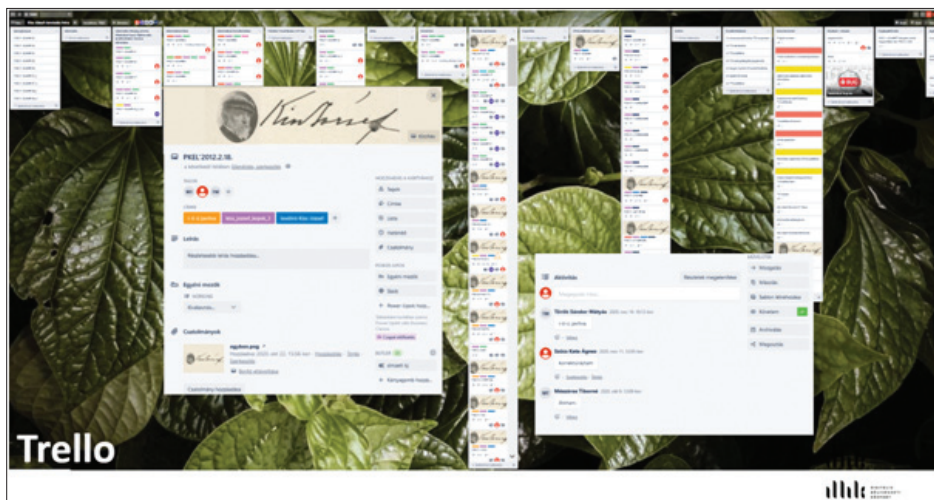
A szkennelés-szövegátírás-publikálás hármasa helyett sokkal összetettebb rendszerre volt szükségünk, ugyanakkor ez mégsem olyan bonyolult, mint amilyenek első ránézésre tűnik. A középpontban egy verziókövető rendszer áll, amelyben a tárolt anyagok minden változása visszakövethető, s innen indul ki minden automatizált folyamat, ezzel áll kapcsolatban közvetlenül vagy közvetve az összes használt eszköz.

kis figyelmet fordítottak. Kiss József szerkesztőségi és egyéb levelezésének közzététele eddig fel-táratlan közeget tesz hozzáférhetővé mind a szakmai közönség, mind az olvasók számára.

A TEI XML-ek publikációja több fázisra osztható a feldolgozás mélységének megfelelően, hogy minél előbb publikussá válhassanak a szövegek. A névterekkel, bibliográfiákkal való összekapcsolás például csak egy későbbi fázisban történik. Beépítettük a rendszerbe a metaadatok automatikus továbbításának lehetőségét is, illetve a különböző lekérdezési módszerekhez szükséges eszközöket.

Content management

Az egyes dokumentumok munkafolyamatban történő haladását a Trello¹¹ felületén követjük.

2. ábra

Az ún. Kanban-módszer¹² testreszabása eredményeképpen minden oszlop a workflow egy állomásának felel meg, s minden dokumentumnak van egy külön kártyája. A kártya tartalmazza az összes szükséges információt: ki dolgozott már a dokumentummal, jelenleg ki dolgozik rajta, illetve minden egyéb, a projekt szempontjából szükséges metaadatot, amelyek szűrhetők is. Ezenkívül hozzászólások formájában lehet megjegyzéseket írni, kérdéseket megvitatni.

A kéziratok digitális másolatának és átiratainak közzététele kétrétegű PDF formájában

Szerkesztőprogram

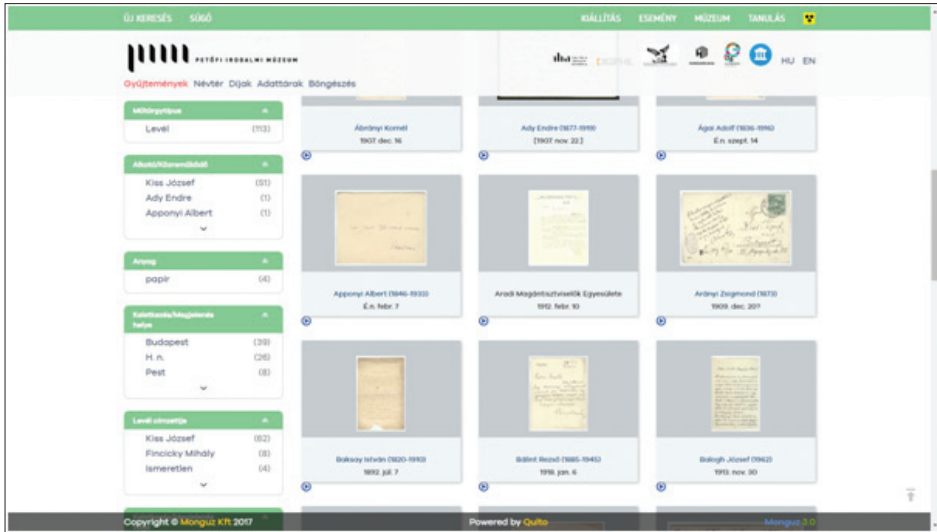
A kétrétegű PDF fájlok előállításához a Transkribus¹³ programot használjuk.

¹¹ <https://trello.com> (2022. január 7.)

¹² <https://en.wikipedia.org/wiki/Kanban> (2022. január 7.)

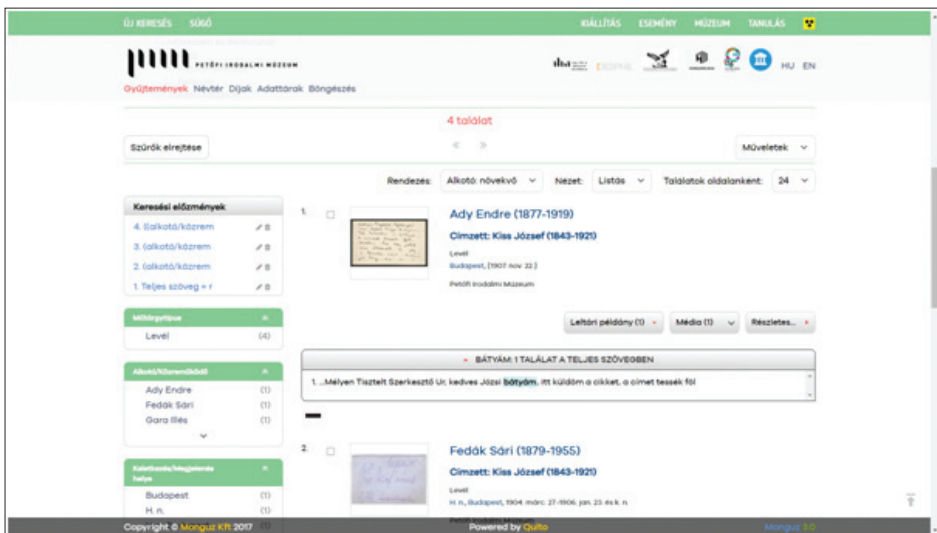
¹³ <https://readcoop.eu/transkribus/?sc=Transkribus> (2022. január 7.)

Az online katalógusban eddig is volt lehetőség teljes szövegű keresésre, illetve metaadatok szerinti szűrésre. Az ún. facetek segítségével (l. a következő képen bal oldalt) szűkíthetjük a találatokat az egyes adatmezők szerint, és a találati listánkat különböző szempontok szerint rendezhetjük is.

4. ábra

A teljes szövegű keresés esetén láthatjuk a rekordokon belüli találatokat (l. 5. ábra).

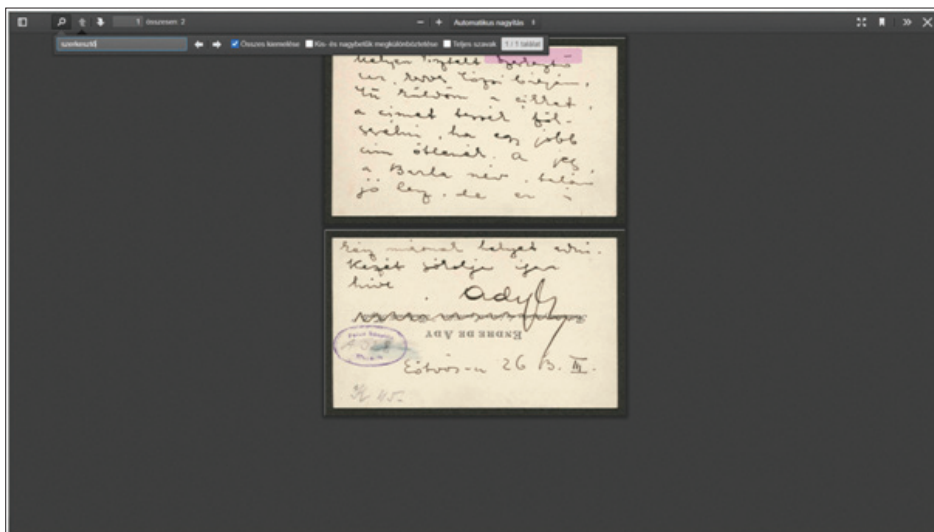
5. ábra

Egy adott rekordra kattintva csak az azon belüli találatokat látjuk (vö. 6. ábra).

The screenshot shows the Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) website interface. At the top, there is a search bar with the text "http://resolver.pim.hu/bib/PIM225902". Below the search bar, there are several red text labels: "Levélíró: Kiss József (1843-1920)", "Címzett: Bánóczy József (1849-1926)", "Terjedelem: 1f", "Megjegyzés: Az eredeti levél ceruzairásos másolata?", "Nyelv: Magyar", and "Dokumentumtípus: Levél". To the left of these labels is a thumbnail image of a handwritten letter. Below the thumbnail is a table with the following columns: "Műzsum", "Címzett", "Hagyaték név", "Rövidítő jelzet", and "Levél száma". The table contains one row with the following data: "PIM", "PIM - Kéziratanyag", "Kiss József-hagyaték", "V. 5239/1", and "V. 5239/1". At the bottom of the page, there is a section titled "Találatok a teljes szövegben" with a sub-section "1 oldal - állíts rabszolgát magad helyett. Kit ajánlanád? Őlel híved Kiss A Hét".

6. ábra

A PDF megnyitásakor pedig magán a kéziratfotón is ki vannak emelve a találatok (l. 7. ábra).

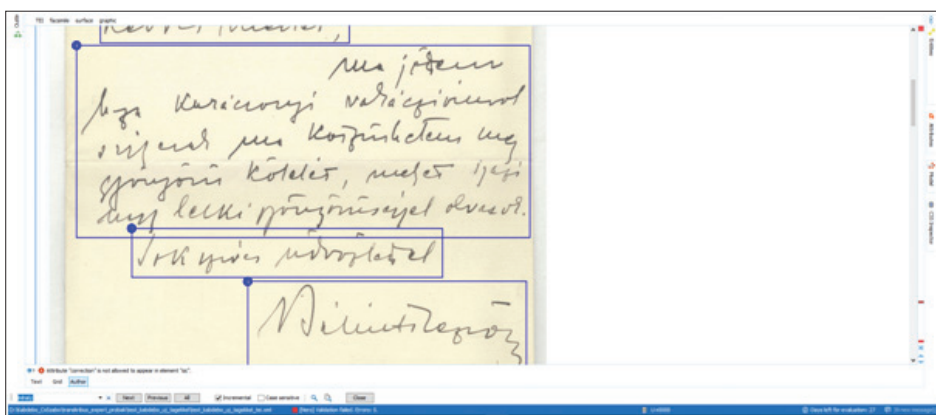

7. ábra

Digitális forráskiadás TEI XML formájában

Szerkesztőprogram

A Transkribusból exportált TEI XML-ek szerkesztéséhez az Oxygen XML Editor¹⁸ programot használjuk. Ezen belül ki lehet alakítani egy ún. frameworköt, amely az adott projekt(ek) igényeire van szabva, annak minden szempontját figyelembe véve. A szerkesztők ebben a nézetben gombok használatával tudnak annotálni, validálni, különféle automatizált műveleteket elvégezni. A framework kiterjedt textológiai-filológiai jelölésrendszer alkalmazására nyújt lehetőséget anélkül, hogy a szerkesztőnek a technológiai hátteret ismernie kellene. Az adatgazdagítás, a metaadatok részletes kitöltése, a külső adatbázisok bekapcsolása, a legkülönbélebb annotációk alkalmazása és a text-image linking (kép és szöveg összekötése) mind felhasználóbarát módon megoldható ebben a környezetben.

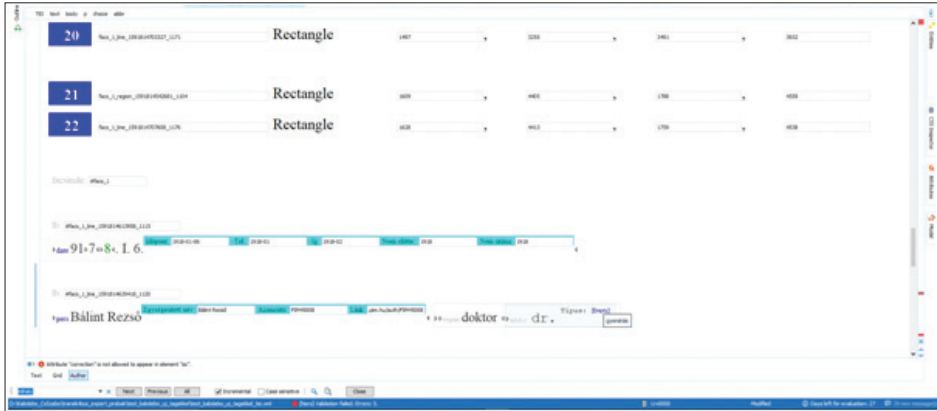

9. ábra

A szerkesztőfelületen a szöveg és a benne lévő annotációk megjelenítését saját igényeink szerint alakíthatjuk ki, akár úgy is, hogy a szerkesztő a majdan publikálható formát (is) láthassa. Meghatározhatjuk a template-fájlokat, amelyek az új dokumentum készítéséhez szükséges alapvető elemeket tartalmazzák, emellett ún. sémafájlokat (DTD, RELAX NG, Schematron stb.) alkalmazhatunk, amelyek a nemzetközi szabvány mellett saját szabályrendszerünk szerint is ellenőrzik a dokumentumokat, beépíthetünk automatikus műveleteket (pl. azonosítókiadás, metaadatok beemelése, illetve továbbítása).

Az Oxygen rendelkezik ún. Git-klienssel is, amelynek segítségével a szerkesztők közvetlenül a verziókezelő rendszerbe dolgozhatnak, illetve megoldható a szerkesztőségi környezetből való közvetlen publikáció is.

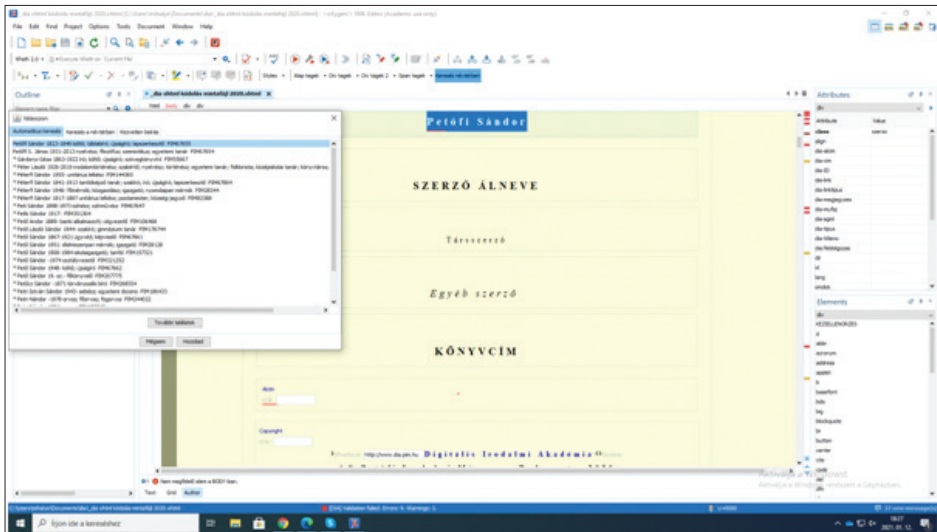
¹⁸ https://www.oxygenxml.com/xml_editor.html (2022. január 7.)

10. ábra

Eszközök integrációja

Ezen a területen is összekötöttük a közgyűteményi infrastruktúra egyes elemeit a szövegfeldolgozás szerkesztőségi környezetével. Beépítettünk az Oxygen-frameworkbe egy funkciót, melynek segítségével a szerkesztők közvetlenül a PIM Névterében kereshetnek, illetve azon keresztül azonosíthatják a különböző entitásokat. Az Oxygen-frameworkbe integrált névtérfunció a DIA (Digitális Irodalmi Akadémia¹⁹) frameworkjében valósult meg elsőként (l. 11. ábra).

11. ábra

¹⁹ <https://pim.hu/hu/dia> (2022. január 7.)

A szerkesztő a szövegben szereplő névalakot kijelölve egy kattintással azonosíthatja a nevet a PIM Névterében, illetve egy újabb kattintással beemelheti a nevet azonosító adatokat annotációként. Folyamatban van a funkció implementálása a dHUpa Oxygen-frameworkjeibe, illetve bővítése az egyéb entitás-típusokra és más külső névterekre, adattárakra.

Publikációs, szűrési, keresési, rendezési lehetőségek

A TEI XML megjelenítési lehetőségei korlátlanok. A pilot projekt során arra koncentráltunk, hogy a felhasználók, kutatók számára leginkább hasznos vizualizációs módokat hozzuk létre. Ezért fejlesztettünk egy új eszközt a digitális fakszimile és az átírt szöveg együttes megjelenítésére, a text-image linking szövegfeldolgozó módszert elsőként alkalmazva Magyarországon. Ennek lényege, hogy a kép zónái össze vannak kapcsolva az átírt szöveggel, tehát a felhasználó együttesen látja a kettőt.

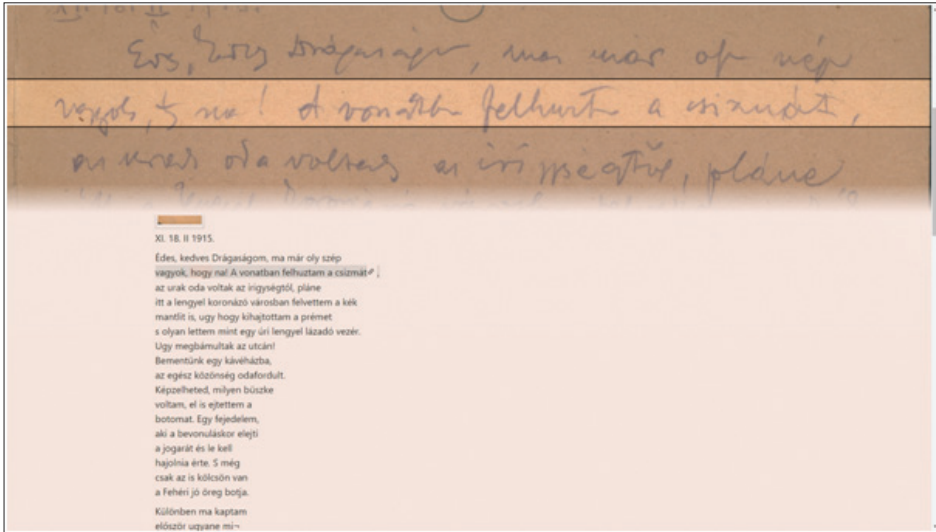
Háromféle nézetet is kialakítottunk:

1. A kurzorral az átírt szöveg adott sora fölé menve megjelenik a fakszimile megfelelő sora:

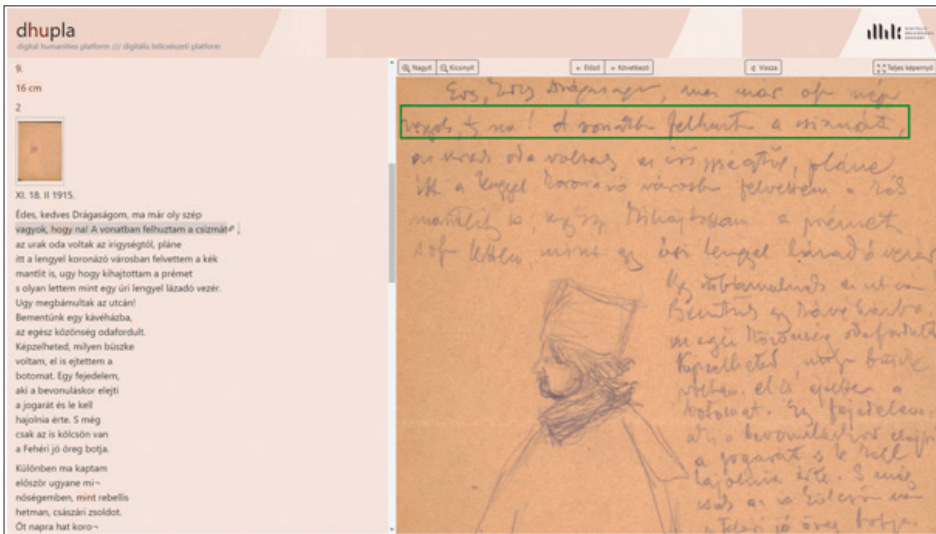
12. ábra

2. A kurzorral az átírt szöveg adott sora fölé menve láthatjuk a fakszimile megfelelő részletét kisebb kontextusban:

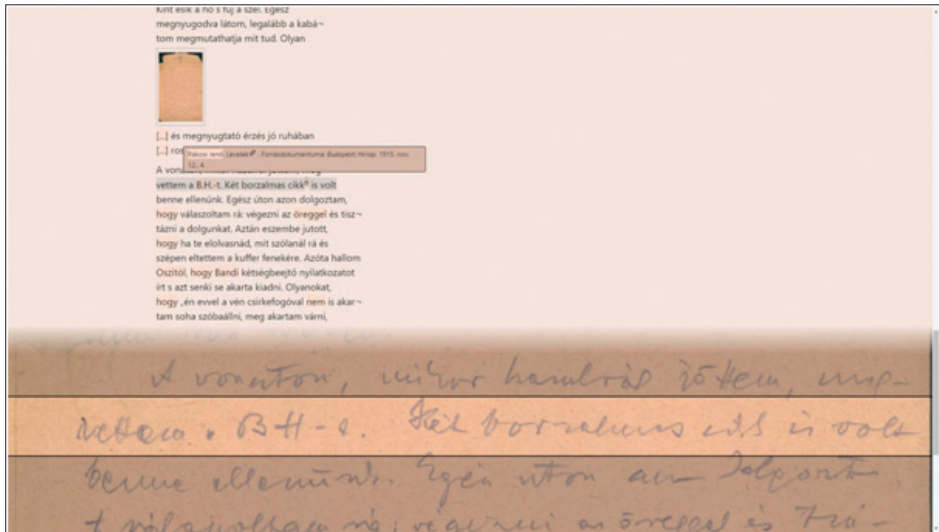
13. ábra

3. Osztott képernyőn láthatjuk a fakszimilét és az átírt szöveget (mindkettőn az éppen olvasott szövegrész van kijelölve):

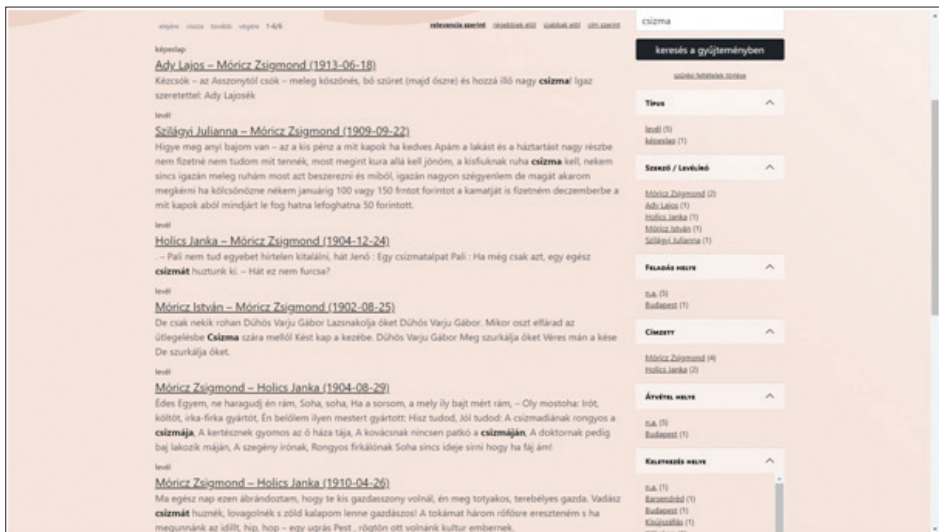
14. ábra

A szövegben szereplő annotációk kurzorral a kiemelt szövegrészek fölé menve jelennek meg:

15. ábra

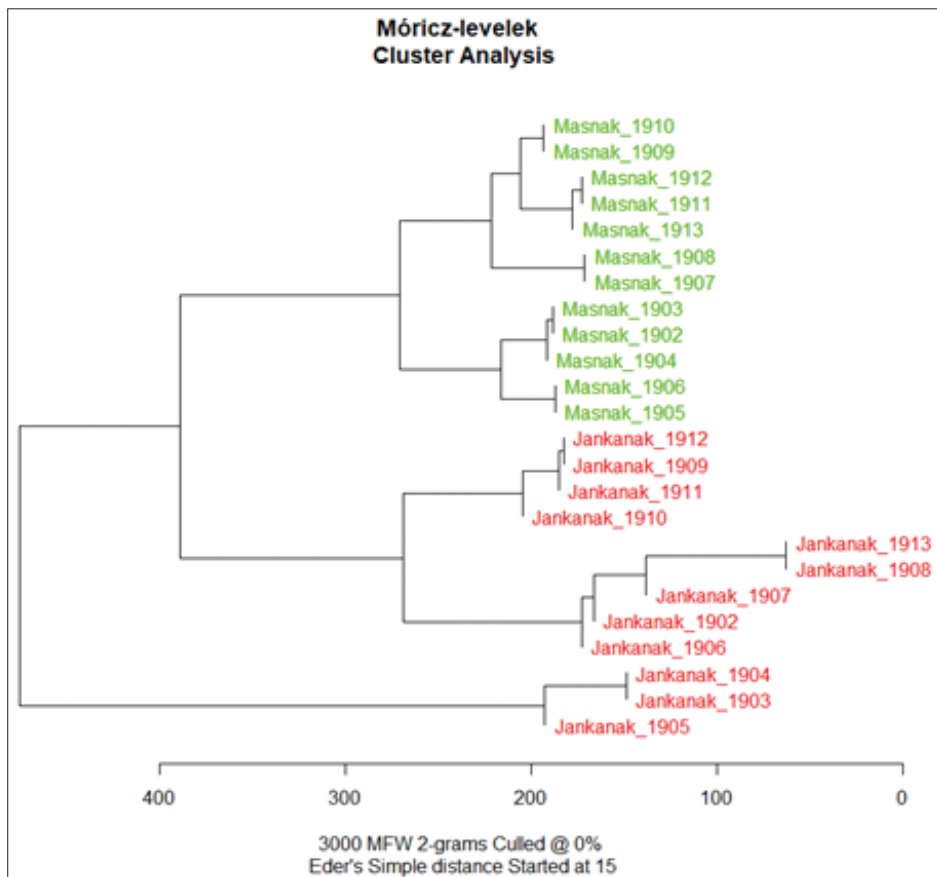
A keresési, szűrési műveleteket facetek használatával tesszük egyszerűvé.

16. ábra

Automatikus névfelismerés

Újabb, jelenleg folyó fejlesztés eredményeképpen a szerkesztőségi környezet része lesz egy másik funkció is, amely szintén a nevek azonosítását szolgálja NLP

18. ábra

A vizualizációs lehetőségek száma végtelen,²¹ ezeknek csak a képzeletünk szabhat határokat. Fontos azonban mindig szem előtt tartani, hogy a vizualizációk az adatok olyan aspektusait világítsák meg, amelyek enélkül nem, vagy nagyon nehezen lennének értelmezhetőek, hiszen a végső cél minden esetben a felhasználók számára hasznos szolgáltatások nyújtása.

A Digitális Bölcsészeti Központ 2021. december 1-jétől az Országos Széchényi Könyvtár szervezeti egységként működik tovább.

²¹ L. <https://dhupla.hu/page/kreativ> (2022. január 7.)

Rezümé

A kéziratos forrásokat őrző közgyűjtemények hagyományos feladatait a digitális technológiák fejlődése és rohamos elterjedése miatt egyre sürgetőbb újragondolni, átformálni, kibővíteni. A hagyományos eljárások, mint a források leírása, metaadatolása, gyűjteményezése már nem látszik elegendőnek, illetve ezek módszertana is korszerűsítésre szorul. Az archiválás, hosszú távú megőrzés, illetve a kereshetővé és hozzáférhetővé tétel szintén mást jelent digitális közegben, mint az analóg világban.

Mindenesetre ma már alapvető feladatnak tekinthetjük, hogy a közintézményekben őrzött kéziratos források valamilyen módon hozzáférhetőek legyenek anélkül, hogy a fizikai példányt a kezünkbe kéne vennünk. Ez viszont azt jelenti, hogy a szövegkiadás legalábbis bizonyos szintjei a közgyűjtemények hatáskörébe kerültek. A GLAM szektor kéziratos forrásokat őrző szereplőinek ezen új feladatkör kihívásaival kell szembesülniük és válaszokat adniuk. A tanulmány a Digitális Bölcsészeti Központ (PIM) e területen végzett fejlesztéseit, eredményeit mutatja be.

Digital processing of manuscript resources in the public collections sector

Due to the development and rapid spread of digital technologies, it is increasingly urgent to rethink, reshape, and expand the traditional tasks of public collections that preserve manuscript sources. Traditional procedures, such as the metadata description and collecting sources, no longer seem to be sufficient, and their methodology also needs to be modernized. Archiving, long-term preservation, and making sources searchable and accessible also mean something different in the digital environment than in the analog world.

In any case, we can now consider it a fundamental task that the manuscript sources kept in public institutions are accessible in some way without having to get hold of the physical copy. This, in turn, means that at least certain levels of text publishing have come under the purview of public collections. The actors who preserve manuscript sources in the GLAM sector must face the challenges of this new task and provide answers. The study presents the developments and results of the Digital Humanities Center (PIM) in this area.

MIHÁLY ESZTER
csoportvezető
Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Bölcsészeti Központ

Kötetünk szerzői

Bakonyi Veronika: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, gyűjteményszervező könyvtáros.

Elérhetőség: bakonyi.veronika@lib.elte.hu

Bor Balázs: Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, mb. gyűjteménykezelési osztályvezető.

Elérhetőség: bbor@lib.unideb.hu

Farkas Gábor Farkas: Országos Széchényi Könyvtár MKDNY-Iroda, irodavezető.

Elérhetőség: farkas.gabor@oszk.hu

Fehér Miklós: Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézet, igazgató.

Elérhetőség: feher.miklos@oszk.hu

Garamvolgyi László: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, főigazgató-helyettes, osztályvezető.

Elérhetőség: garamvolgyi.laszlo@lib.elte.hu

Jakab Emese: Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, digitális gyűjteményszervező.

Elérhetőség: jakab.emese@lib.unideb.hu

Mihály Eszter: Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Bölcsészeti Központ, csoportvezető (Jelenleg: Országos Széchényi Könyvtár Digitális Bölcsészeti Központ).

Elérhetőség: mihaly.eszter@oszk.hu

Molnár Andrea: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, tudományos titkár.

Elérhetőség: molnar.andrea@konyvtar.mta.hu

Pataki Fruzsina: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, informatikus könyvtáros.

Elérhetőség: pataki.fruzsina@lib.elte.hu

Rédey-Keresztény Júlia: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, régi könyves könyvtáros.

Elérhetőség: keresztény.julia@lib.elte.hu

Simon András: Qulto, közgyűjteményi szakértő; ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, PhD-hallgató.

Elérhetőség: andras.simon@qulto.eu

Sziklai Péter: ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, rektorhelyettes.

Elérhetőség: tudrh@elte.hu

Vrabély Márk: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, régi könyves könyvtáros.

Elérhetőség: vrabely.mark@lib.elte.hu

Kutatási Infrastruktúra

Discovery

 Digitize

 SimilR

ePublisher

 Repository

Collection Management

ReCatalog

Knowledge Management

Kutatástámogatás

QULTO Kutatási Infrastruktúrával

Tudományterülettől függetlenül, integrált módon támogatja a kutatási tevékenységet, illetve a kutatási projekteken végzett szakmai munkát és tudásáramlást.

Használatával **láthatóvá tehetjük** a hazai és nemzetközi tudományos ökoszisztéma számára a hazai tudományos közösségek **munkáját és eredményeit** is.

A kézirat lezárva: 2022 tavaszán.

Kiadta az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
Felelős kiadó: Kulcsár Szabó Ernőné Gombos Annamária főigazgató
Cím: 1053 Budapest, Ferenciek tere 6.

Nyomtatás: CC Printing Szolgáltató Kft., Budapest

Borítóterv: Hajtmanszki Péter
Borító: Sinkó Bettina
Műszaki szerkesztő: Szabó Panna